

MIZAN

Savez za planetu Zemlju

MIZAN

Savez za planetu Zemlju

Othman Llewellyn, Fazlun Khalid i Aishah Ali Abdallah
MIZAN: SAVEZ ZA PLANETU ZEMLJU

Naslov izvornika:

Othman Llewellyn, Fazlun Khalid and others, *Al-Mizan: Covenant for the Earth*,
The Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences, Birmingham, UK, 2024.

S engleskog preveo:

Haris Dubravac

Izdavači:

El-Kalem – izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
Udruženje Centar za mirovno obrazovanje, Sarajevo

Za izdavače:

Mesud Smajić
Dragica Krstanović-Kristić

Glavni i odgovorni urednik:

Aida Mujezin-Čolo

Urednik izdanja:

Alen Kristić

Recenzent:

Rasim Ibrović

Lektura:

Amina Uzunalić-Kovo

Tehničko uređenje:

Haris Dubravac

Dizajn naslovne strane:

Tarik Jesenković

Štampa:

Amos Graf d.o.o. Sarajevo

Tiraž:

500

ISBN 978-9926-24-068-4 El-Kalem

ISBN 978-9926-8681-3-0 Udruženje Centar za mirovno obrazovanje

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke
Bosne i Hercegovine pod ID brojem 65394182

Othman Llewellyn • Fazlun Khalid • Aishah Ali Abdallah

MIZAN

Savez za planetu Zemlju

CENTAR ZA MIROVNO
OBRAZOVANJE

Sarajevo, 2025.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۚ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۚ وَأَقِيمُوا
الْوِزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ

*On (Bog) ravnotežu (el-mīzān) je uspostavio, pa nemojte ni vi narušavati ravnotežu,
i vagu pravo postavite, i ne remetite ravnotežu! A Zemlja – priredio ju je stvorenjima.*

(Kur'an, 55:7–10)*

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE.....	9
Razvoj <i>Mizana</i>	9
Sistem korišten za upućivanje na glavnu arapsku izvornu građu	10
Naš pristup prevođenju kur’anskih ulomaka	10
PROCJENA STANJA NA ZEMLJI	15
Promišljanja	15
Ljudsko naslijeđe: šta naše ruke napraviše.....	16
Globalne klimatske promjene	18
Gubitak biološkog raznovrsja	20
Ekološka i socijalna pravda	22
Nadamo se da ostajemo	24
BOŽIJE ZNAKOVLJE NA NEBESIMA I NA ZEMLJI	27
Jedan Stvoritelj, Gospodar svega	27
Vrijednost svojstvena stvorenom	28
Kosmička uravnoteženost	31
<i>Hilāfe fi-l-erd</i> : odgovornost na Zemlji.....	35
Po Zemlji nježno hodi.....	37
EKOLOŠKI ETOS I ETIKA ISLAMA	39
Etika <i>tevhīda</i>	39
Poštivanje Boga i Njegovih stvorenja	40
Krajnje dobro prema svemu stvorenom.....	41

Pokažite samilost prema onima na Zemlji.....	41
Znakovi Svemilosnog	42
Duhovne prakse.....	45
Jedan krasan uzor: milost prema svim bićima	47
PRAVEDNOST, PRAVIČNOST I PRAVDA	
U DIJELJENJU IZVORĀ ŽIVOTA	51
Blagostanje u perspektivi	51
Razvoj i stil života	53
Izvori života	55
Naš svijet u dugovima: rast izrabljivanjem ili doprinošenjem	58
Između štedljivosti i rasipništva	59
Ophođenje putem uzajamnog dogovaranja	61
NAČELA I PRAKSE ZA OČUVANJE ZEMLJE.....	63
Šerijat i njegovi ciljevi	63
Koristi i štete	65
Ispravni i pogrešni postupci	67
Prikupljanje naše hrane: <i>halāl</i> i <i>tajjib</i>	68
Zaštita izvorā života	70
Etičke politike zasnovane na šerijatu	76
Naređivanje dobra, odvrćanje od zla	78
DALJNJI KORACI	81
BILJEŠKE	86

DODATAK

KLJUČNI ARAPSKI TERMINI.....	115
CITIRANA DJELA.....	139
PREDLOŽENO ŠTIVO U VEZI S ETIKOM	
ISLAMA I ISLAMSKIM UČENJIMA O OKOLIŠU.....	145

UVODNE NAPOMENE

Razvoj *Mizana*

Na osmoj islamskoj konferenciji ministara za zaštitu okoliša (ICEM) 2019. godine odobrena je strategija za jačanje uloge kulturnih i religijskih činilaca u zaštiti okoliša i postizanju održivog razvoja u islamskom svijetu. To odražava religijsku i civilizacijsku dužnost islama da se suoči s izazovima okoliša. Kao odgovor, skupina vodećih islamskih organizacija i učenjaka sazvani su kroz UNEP-ovu koaliciju Vjera za očuvanje Zemlje (Faith for Earth), koja je preuzela vođstvo u olakšavanju ovog procesa od njegovog početka. Islamska svjetska organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu (The Islamic World Educational, Scientific and Cultural Organization), Islamska fondacija za ekologiju i nauke o okolišu (The Islamic Foundation for Ecology and Environmental Sciences), Univerzitet Ūsküdar u Istanbulu, Kur'anska botanička bašta i Koledž islamskih studija na Univerzitetu Hamad Bin Khalifa u Kataru činili su glavni tim uz Program Ujedinjenih nacija za okoliš da bi razvili *Mizan* kao globalnu platformu za povezivanje pitanja okoliša s islamskim učenjima i prihvaćanje islamskih gledišta o prirodi.

Ova inicijativa, nazvana *Mizan: savez za planetu Zemlju*, ima za cilj pokazati kako islam može biti pokretačka snaga održivog razvoja i brige za okoliš. *Mizan*, također, naglašava važnost kulture i religije u pokretanju promjene ponašanja, zajedno s naučnim, tehničkim i političkim rješenjima.

Prvi nacrt *Mizana* podijeljen je s više od 300 islamskih institucija i međunarodnih partnera radi povratnih informacija i konsultacija. Glavni tim

cijeni napore Muslimanskog vijeća starješina zbog njihovog vrijednog prerađivanja arapske verzije.

Premda smo odlučili da ne napišemo klasični uvod u *Mizan*, kao dodatke uključili smo dva elementa koji bi mu trebali pripadati, tj. objašnjavanje sistema koji koristimo za upućivanje na klasične izvore i bilješku o našem pristupu u vezi s prevođenjem kur'anskih odlomaka.

Sistem korišten za upućivanje na glavnu arapsku izvornu građu

Jedan od izazova s kojim smo se suočili pri izradi *Mizana* jeste taj da su glavne arapske izvore koje smo koristili, kao što su zbirke hadisa, tefsira te knjige fikha i usuli-fikha, objavili raznorazni izdavači iz mnogih zemalja, od Egipta do Libana, zaljevskih zemalja, Iraka, Irana, Maroka i drugih. Paginacija ovih izvora razlikuje se od izdanja do izdanja i mnogi čitaoci nemaju pri ruci više od jednog, ili najviše dva izdanja. Iako su mnogi od tih izvora sada dostupni na internetu, nisu svi, a neki tradicionalni učenjaci i dalje se oslanjaju isključivo na fizičke kopije ovih knjiga. Zbog toga smo odabrali da se u našim referencama pozivamo na naslove poglavlja naših glavnih izvora, koji su obično isti u svim izdanjima, umjesto da se pozivamo na brojeve stranica pojedinih izdanja. To ima nedostatak jer zauzima više prostora, ali vjerujemo da ga nadmašuje korist zbog toga što reference postaju lakše dostupne proučavaocima i drugim čitaocima širom islamskog svijeta.

Istovremeno, nastojali smo uključiti pouzdana digitalna referiranja na ove izvore u našim bilješkama na kraju i digitalne verzije, kao što je PDF u odjeljcima "Citirana djela" i "Predloženo štivo u vezi s etikom islama i islamskim učenjima o okolišu", tako da ih čitaoci koji imaju računare i pristup internetu odmah mogu pregledati.

Naš pristup prevođenju kur'anskih ulomaka

U *Mizanu* nismo se držali samo jednog prijevoda Kur'ana. Dostupni su mnogi dobri prijevodi, ali svaki od njih ima svoje slabosti, a ograničavanje na jedan prijevod odsjeklo bi nas od dubokih uvida kod drugih prevodilaca.

Kao i svaki autor koji teži da se što je moguće vjerodostojnije približi arapskom tekstu, svaki odlomak zasebno tretiramo, nastojeći ga prenijeti što je moguće sveobuhvatnije, s naglaskom na njegove najvažnije implikacije i njegove najsvrsishodnije nijanse u odnosu na predmetne teme. Pri tome koristimo gotovo sve dobro poznate i široko prihvaćene prijevode na engleski koji su dostupni na internetu i u našim bibliotekama. Među prijevodima na koje smo se najviše oslanjali jesu od Muhammada Asada (1980), Abdal Hakima Murada i drugih/the Nawawi Foundation (2002), Muhammada Marmadukea Pickthalla (1930) i Abdullaha Yusufa Alija (1934). Među manje poznatim prijevodima koje smo koristili jesu od A. J. Arberryja (1955), Syeda Abdul Latifa (1969/1993), Muhammada Abdel-Haleema (2004) i Tarifa Khalidija (2009). Također smo se pozivali i na novije prijevode Mustafe Khattaba (2015) te *The Study Qur'an* Seyyeda Hosseina Nasra i drugih (2015). Smatrali smo da je web stranica Islam Awakened (<https://www.islamawakened.com/quran/>) vrlo korisna za upoređivanje prijevoda. Koristili smo i nekoliko izuzetno cijenjenih tefsira, posebno rani, enciklopedijski tefsir Et-Taberīja i uravnoteženi, raskošni tefsir El-Kurtubīja, koji se odlikuje stavljanjem naglaska na pravne propise.

[Napomena prevodioca: prijevode kur'anskih ajeta preuzimamo od Nurke Karamana. Prijevodi ajeta iza kojih stoji zvjezdica – takvih je sedam mjesta, a pet ajeta – neznatno su izmijenjeni da binakana autorā lakše došla do izražaja.]

Glavni tim

- Dr. Iyad Abumoghli (predsjedavajući), osnivač i direktor Programa Ujedinjenih nacija za okoliš (UNEP) – Inicijativa Vjera za očuvanje Zemlje
- Dr. Abdelmajid Tribak, glavni savjetnik u ICESCO-u
- Aishah Ali Abdallah, vodič kroz divljinu i član IUCN-ove komisije za obrazovanje i komunikaciju
- Dr. Evren Tok, vanredni profesor i prodekan za inovacije i unapređenje zajednice. Koordinator programa na Koledžu islamskih nauka Univerziteta Hamad Bin Khalifa
- Dr. Fatima Saleh Al-Khulaifi, upraviteljica Kur'anske botaničke bašte u Kataru
- Sidi Fazlun Khalid, osnivač Islamske fondacije za ekologiju i nauke o okolišu (IFEES)
- Dr. Ibrahim Özdemir, profesor filozofije i dekan Fakulteta humanističkih i društvenih nauka Univerziteta Üsküdar, Istanbul. Predsjednik Foruma o ekološkoj etici Univerziteta Üsküdar
- Kamran Shezad, direktor Islamske fondacije za ekologiju i nauke o okolišu (IFEES/ EcoIslam) te rukovodilac za održivost u Fondaciji Bahu
- Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn, član IUCN-ove Svjetske komisije za zaštićena područja i Svjetske komisije za pravo životne sredine, te ekološki planer u Nacionalnom centru za divljinu Kraljevine Saudijske Arabije

Tim za izradu nacрта

- Sidi Fazlun Khalid (predsjedavajući i koautor), osnivač Islamske fondacije za ekologiju i nauke o okolišu (IFEES)
- Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn (glavni autor), član IUCN-ove Svjetske komisije za zaštićena područja i Svjetske komisije za pravo životne sredine, te ekološki planer u Nacionalnom centru za divljinu Kraljevine Saudijske Arabije
- Dr. Abdelmajid Tribak, glavni savjetnik u ICESCO-u
- Aishah Ali Abdallah (koautorica), voditeljica kroz divljinu i članica IUCN-ove komisije za obrazovanje i komunikaciju
- Datuk prof. Azizan Baharuddin, direktorica Centra za civilizacijski dijalog Univerziteta Malaja. UKM-YSD Katedra za održivost Fakulteta za inženjerstvo i izgrađeni okoliš, Nacionalni univerzitet Malezije. Članica Instituta za islamsko razumijevanje u Maleziji (IKIM)
- Dr. Evren Tok, vanredni profesor i prodekan za inovacije i unapređenje zajednice. Koordinator programa na Koledžu islamskih nauka Univerziteta Hamad Bin Khalifa
- Prof. Fachruddin Mangunjaya, ekolog, autor i viši predavač na postdiplomskom studiju Nacionalnog univerziteta, predsjednik Centra za islamske nauke Nacionalnog univerziteta
- Dr. Ibrahim Özdemir, profesor filozofije i dekan Fakulteta humanističkih i društvenih nauka Univerziteta Üsküdar, Istanbul. Predsjednik Foruma o ekološkoj etici Univerziteta Üsküdar

Šejh Jafer Ladak, Predavač islamskih pravnih nauka (*fikh*)
Kamran Shezad, direktor Islamske fondacije za ekologiju i nauke o okolišu (IFEES/
EcoIslam) te rukovodilac za održivost u Fondaciji Bahu
Prof. Odeh Al-Jayoussi, autor, profesor i voditelj Odjela za upravljanje inovacija-
ma i tehnologijom na Arapskom zaljevskom univerzitetu u Bahreju
Imam Safet Čatović, organizator muslimanske zajednice i predvodnik u oblasti
zaštite okoliša. Član Radne grupe za klimatske mjere u Parlamentu svjet-
skih religija i Upravnog odbora

Prevođenje i uređivanje arapskog teksta

Zina Alani Mougharbel
Dr. Zainab A. Alsuhaibany
Ali As-Sammani Muhammad Umar
Randa Hamwi
Dr. M. Anas Zarka
Hany M. A. Tatwany
Tarek Abul Hawa
Samir Boudinar
Amal Salem Alhadrami
Dr. Amr Al-Hafi
Dr. Abdulhadi Aloufi
Hanaan Llewellyn
Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn
Aishah Ali Abdallah

Recenzenti

Dr. Abdulhadi Aloufi, Univerzitet Tajbe u Medini
Hany M. A. Tatwany, bivši potpredsjednik saudijske uprave za divljinu
Samir Boudinar, izvršni direktor Centra za mirovna istraživanja El-Hukema' u
Rabatu, Maroko
Tarek Abul Hawa, savjetnik za upravljanje zaštićenim područjima i podršku za-
jednici, Aman
Dr. Abu Sayem, vanredni profesor svjetskih religija i kulture na Univerzitetu u
Daki
Dr. Azizah al-Hibri, profesor emeritus na Pravnom fakultetu Univerziteta u Rich-
mondu
Azmaira Alibhai, koordinatorica za vjeru i ekosisteme UNEP-ove inicijative Vjera
za očuvanje Zemlje
Dr. Wardah Alkatiri, Univerzitet Nahdlatul Ulama Surabaya/Institut Amani u In-
doneziji
Dr. Hassane Bendahmane, savjetnik za politiku zaštite okoliša i održiv razvoj
Dr. Mohammad Khalil Elahee, profesor na Univerzitetu Mauricijus

Atallah FitzGibbon, Islamic Relief Worldwide

Muhammed Nizaar Gardee, savjetnik Vijeća ujedinjene uleme Južne Afrike

Karenna Gore, JD, osnivačica i izvršna direktorica Centra za etiku Zemlje, Union Theological Seminary

Mumtaz Hussain, glavni urednik časopisa *The Environ Monitor*

Dr. Mawil IzziDien, profesor islamskih nauka na SOAS Univerzitetu u Londonu

Dr. Samira Idllalene, Univerzitet Kadi 'Ijjad u Marakešu, savjetnica za pravo životne sredine

Dr. David Solomon Jalajel, Institut princ Sultan za istraživanje životne sredine, voda i pustinja Univerziteta kralj Saud

Hajj Muhammad Amir Kpakpo Addo, Federacija muslimanskih vijeća u Gani, Konferencija religija za mir u Gani

Dr. Farhana Mayer, Kur'anske nauke, Fakultet za orijentalistiku, Koledž Sveti Stefan, Univerzitet u Oxfordu

Patricia Musick, ekološka umjetnica i prosvjetna radnica

Alesandra Safiyah Palange, Univerzitetski koledž u Londonu, osnivačica organizacije Muslims Declare

Mothiur Rahman, osnivač New Economy Law, član organizacije Muslims Declare
Muhammad Tariqur Rahman, Islamic Circle of North America (ICNA)

Dr. Reza Shah-Kazemi, naučni saradnik na Institutu za ismailijske studije u Londonu

Joyce d'Silva, ambasador emeritus i bivša izvršna direktorica organizacije Compassion in World Farming

Dr. Sarra Tlili, vanredna profesorica arapskog jezika i književnosti na Univerzitetu Florida

Risikatu Usman, Udruženje muslimanskih žena u Nigeriji

Rianne C. ten Veen, Green Creation, GreenFaith i IFEES

Dr. Nafi Yalçın, Istanbulska fondacija za nauku i kulturu

Dr. M. Anas Zarka, savjetnik za usklađivanje sa šerijatom u kuvajtskoj kompaniji The International Investor

1

PROCJENA STANJA NA ZEMLJI

Promišljanja

1.1. Na početku sa zahvalnošću slavimo Boga, Gospodara svih bića, brojnih poput zvijezda na nebu, zrnaca pijeska, valova vode, kaplji kiše, listova drveća te svega širom nebesa i Zemlje.

Neizrecivo golem i veličanstven kosmos odražava svetrascendenciju slavu Boga, Sveodržavajućem Gospodaru svjetova unutar bitka, koji se protežu izvan našeg domašaja. U svojoj srži, Zemlja je sa svojom prolaznom životnom zajednicom, čiji smo i mi dio, neopisivo krasna i dragocjenija nego što smrtna ljudska bića mogu shvatiti, jer i ona odražava dobrohotnost i milost Gospodara svega. Sve što je Bog stvorio jeste znak Njegove moći, mudrosti i dobrohotnosti, a mi tražimo uvid, razumijevanje i naputke od ovih znakova. On je sve raskrio u međusobnoj ravnoteži, međusobnoj potrebi te se sve međusobno podržava i okorištava. Ništa nije stvoreno slučajno, odnosno uzalud. Sve je stvoreno prema istini i radi ispravnog i kod nas sve ima pravo: da se brinemo o njemu s pobožnim strahopoštovanjem prema njegovom Gospodaru, u neskrivenoj samilosti te u najvećoj ljepoti i dobru. Služiti Gospodaru svega čineći krajnje dobro jeste najdublja svrha našeg života, jer Bog je: *...dao i smrt i život, da bi vas iskušao – ko će između vas biti bolji po djelima...* (67:2).

Ljudsko naslijeđe: šta naše ruke napraviše

1.2. Ali, svijet u kojem živimo sada je unižen, iskvaren i opasno nestabilan. Promijenismo lice Zemlje pa se borimo da vratimo njezino ravno stanje. Toksini, od insekticida do radijacije, zagađuju zrak i vodu, atmosfera je preopterećena stakleničkim plinovima iz sagorijevanja fosilnih goriva, tla su podlokana i iscrpljena, okeani se pune plastikom, alpski glečeri i polarne ledene kape se tope, nivo mora raste, koraljni grebeni izbljeđuju i izumiru, suše, šumski požari, uragani i poplave postaju sve učestaliji i žestići. Egzotične vrste razmnožavaju se u ekosistemima kojima ne pripadaju, a autohtoni oblici života odumiru brzinom kakvu čovječanstvo nikad prije nije vidjelo. Ratovanje i snažni smrtonosni sukobi nastavljaju se nesmetano. Sve to donosi smrt i tešku patnju najugroženijima – osiromašenima, obespravljenima, proganjanima, izbjeglicama, djeci, ženama, starima i nemoćnima: onima koji su najmanje krivi za iskvarenost i razaranje planete najveću cijenu. Ugnjetavanje urođeničkih, rasnih, etničkih i vjerskih manjina i dalje traje, što se očituje u zatiranju kultura i povijesti naroda u ime jedne ili druge ideologije, kao i u sve većem broju prisilno raseljenih ljudi, koji se procjenjuje na više od 110 miliona u trenutku dok *Mizan* ide u štampu.¹

1.3. Mi, ljudi, možemo se razlikovati po nacionalnosti, religiji, rasi, kulturi, etničkim, plemenskim i porodičnim vezama, ideologiji i politici, ali na kraju hodimo po istoj zemlji, dišemo isti zrak i pijemo istu vodu. Dijelimo jedan zajednički dom, Zemlju, i to je jedini dom koji imamo. U toku naše novije povijesti, naša tehnologija, trgovina i industrija natjerale su nas da shvatimo kako mi predstavljamo “globalno selo” i zajedno doživljavamo hirovite klimatske promjene. Pandemija koronavirusa pokazala je da su naše zemlje međupovezane i da se globalne krize ne mogu riješiti bez globalne saradnje. Svenatkriljujuću ekološku propast sami smo izazvali, iako su neki od nas krivi mnogo više od drugih. Nastojeći razumjeti i riješiti našu cjelokupnu situaciju, mi koji smo se upustili u izradu *Mizana* dijelimo misli koje slijede u nastavku.

1.4. Procjenjuje se da je naš dom, planeta Zemlja, star oko 4,54 milijarde godina. U svojoj dugoj povijesti ugostio je ogroman broj gostiju. Pojavile su se bezbrojne vrste stvorenja koje su se prilagodile preovlađujućoj

klimi i nestale kako su se mijenjali uvjeti koji su ih othranjivali. Paleontolozi nam govore da je ovaj procvat složenih oblika života na Zemlji prekinut s pet masovnih izumiranja, kada je, uz ogromne vulkanske erupcije, duboka ledena doba, nove planinske zapreke koje su se podigle sudarom kontinenata, odnosno udarom meteora, preko 75% svih životnih oblika nestalo. Ali s vremenom, nakon svakog masovnog izumiranja, novi ustroj životnih oblika rastao je i cvjetao u izobilju. Mi, ljudi, smo među najnovijim gostima koji su se pojavili. Mjereno u odnosu na vremenski raspon Zemlje kao dvanaest sati ispisanih na naličju sata, prisustvo čovječanstva broji se u milisekundama. U tom razdoblju posljednje ledeno doba povuklo se prije otprilike 12000 godina i to je omogućilo našim precima da uspostave naseljene zajednice te da počnu graditi civilizacije. Uzastopne civilizacije, koje su se pojavljivale u različitim sredinama i kontinentima, učile su – ili nisu uspjele učiti – jedna od druge, kao i iz učenjā vjerovjesnikā i mudracā iz prošlosti, pa su se nadograđivale na međusobnim postignućima. Kada su se urušile, po prirodi stvari, šume su ih prerasle ili je pijesak prekrrio njihove tragove; Zemlja se oporavila i iz njihovih ruševina život je iznova nastao.

1.5. Prije nešto više od 500 godina, odvažni navigacijski podvizi davnih iberijskih pomoraca otvorili su nove svjetove i – njihovim očima – nove civilizacije za osvajanje. Budući da je to doba osvajanja i kolonizacije dobijalo zamah, pokret koji je sada poznat kao prosvjetiteljstvo oblikovao se u Evropi te je doveo do korjenite promjene u odnosu čovječanstva s Bogom i prirodnim svijetom. Kako su se ljudi oslobodili sidra vjere da bi se oslonili na vlastite sposobnosti, prirodom se počelo gospodariti kao nikad prije. U nekim slučajevima, izražaji vjere bili su iskrivljeni da bi se poremetile urođene duhovne veze s prirodnim svijetom. Od tog trenutka, Božansko i sveto izgubili su značaj. Uvjerenje da je “čovjek mjera svih stvari” navelo je modernog čovjeka da podredi svijet prirode svojim nezasitim prohtjevima, uz sve sofisticiraniju tehnologiju i neviđeni rast broja stanovnika.

1.6. Mi, ljudi, sada ustanovljavamo da smo namamljeni u sistem, bezazleno opisan kao globalno selo, kojim upravljaju korporacije moćnije od većine država, u kojem, dok *Mizan* ide u štampu, 1% najbogatijih na Zemlji, oni s više od milion dolara, posjeduju više od 40% globalnog

bogatstva a preko polovine svjetske populacije drži samo 1,4%;² u kojem svjetski milijarder, kojih ima nešto više od 2000 pojedinaca, posjeduju više bogatstva od 4,6 milijardi ljudi koji čine 60% stanovništva Planete.³ Kako smo dozvolili da se pojavi takva gruba nepravda protiv vrijednosti svih naših vjera i moralnih kodeksa? Gotovo cijelo čovječanstvo je saučesnik u tome i mi smo sada kolektivno odgovorni za naše nevolje. Štaviše, naši utjecaji povećali su se do te mjere da se sad opisujemo kao prirodna sila. Postledeno doba, koje su geolozi nazvali holocenom – potpuno novom epohom, sada se, uz rastući konsenzus, opisuje kao antropocen – epoha čovjeka.

1.7. Promijenivši tok prirodnog svijeta, primorani smo razmotriti mogućnost da i naša trenutna civilizacija, navodno najveća ikad, ide prema svom kraju. Nakon što smo rascijepili atom, otkrili dvostruku zavojnicu, mapirali ljudski genom, sletjeli na Mjesec a ciljali na Mars, napravili nove materijale koji se ne razgrađuju, kreirali postojeće organske i sintetičke zagađivače koji prodiru u naše tijelo te izumili bezbroj pogodnosti koje nam olakšavaju život, sad se suočavamo s propašću ekosistema, koja ugrožava samo naše postojanje. Najoštrija od ovih prijetnji jesu antropogene klimatske promjene i gubitak biološke raznolikosti.

Globalne klimatske promjene

1.8. Klimatske promjene same po sebi nisu ništa novo u povijesti Zemljine evolucije. U prošlim eonima one su bile uzrokovane promjenama u sunčevoj energiji, u nagibu, odnosno orbiti Zemlje oko Sunca, promjenom okeanske cirkulacije, vulkanskim erupcijama i oslobađanjem metana zbog topljenja permafrosta.⁴ Kako su civilizacije evoluirale, njihova rastuća potražnja za energijom bila je zadovoljena upotrebom životinjske i ljudske tjelesne snage, te iz obnovljivih izvora, kao što su vjetrenjače, vođeni točkovi, gravitaciono napajana hidroenergija za pomicanje i kretanje predmeta te za zagrijavanje i osvjetljavanje. Ljudski utjecaj na klimu Planete bio je neznatan sve do prije samo dva i po stoljeća, kada je ugalj bio iskopavan u ogromnim razmjerama da bi potaknuo industrijsku revoluciju.

1.9. Od tada naša potrošačka civilizacija gladna energije dvaput je oštećila Zemljine ekosisteme: prvo, iskopavanjem i crpljenjem fosilnih goriva – uglja, nafte i plina – iz Zemljine utrobe gdje su nastali i zatvoreni geološkim procesima tokom miliona godina i drugo, ispuštanjem ugljičnog dioksida (CO_2), metana i drugih stakleničkih plinova u atmosferu, uglavnom sagorijevajući ova goriva. Tek nedavno je uočeno da višak atmosferskog CO_2 zadržava toplotu, uzrokujući globalne klimatske promjene.⁵ Iako ovaj gas čini samo manje od polovine jednog procenta Zemljine atmosfere, on je ključan za život na Zemlji. Regulirajući svoj protok između kopnenih, okeanskih i atmosferskih područja, ugljikov ciklus održava klimatsku ravnotežu Zemlje. Naše postupanje je drastično poremetilo ravnotežu – *mīzān* na jeziku Kur’ana, međupovezanih sistema Zemlje.⁶

1.10. Mi, autori *Mizana*, cijenimo što odgovorne zemlje širom svijeta planiraju i poduzimaju mjere za ublažavanje posljedica klimatskih promjena, a među istaknutim inicijativama jeste prijedlog zabrane vozila na benzin i dizel u cilju prelaska na ekološki prihvatljivije alternative. No, da li ovo ekološko gledište ide dovoljno daleko? Da li će ispuniti cilj Pariškog sporazuma o klimatskim promjenama iz 2015. godine, da se “povećanje globalne prosječne temperature zadrži znatno ispod 2°C u odnosu na nivoe u predindustrijskom razdoblju i da uloži napore kako bi se ograničilo povećanje temperature na $1,5^\circ\text{C}$ u odnosu na nivoe u predindustrijskom razdoblju?”⁷ Uprkos neuspjehu uzastopnih COP-ovih procesa da se postigne dogovor o finansiranju gubitaka i štete, zadovoljni smo što je prvog dana COP28 u Dubaiju sklopljen historijski sporazum koji će pomoći najsiromašnijim i najugroženijim zemljama u svijetu da plate za nepovratne posljedice klimatske krize. Iako smatramo da je ovo značajan i teško postignut sporazum, napominjemo da su u vrijeme objavljivanja obećani milioni za fond koji ublažava gubitke i štetu, a zapravo su potrebne milijarde.⁸ Pošto bogatije zemlje ne pružaju odgovarajuću podršku, male otočne države suočavaju se s mogućnošću da ih proguta more. Uočavamo duboke temeljne podjele koje će se nastaviti u budućnosti. Jedan izvještaj⁹ koji koordinira Svjetska meteorološka organizacija pokazuje da “povećanje temperature i nivoa mora, promjena obrasca padavina i ekstremnije vremenske prilike ugrožavaju ljudsko zdravlje i sigurnost, opskrbu hranom

i vodom te socioekonomski razvoj u Africi”.¹⁰ Podsaharske i male otočne države jesu među najnižim emiterima CO₂,¹¹ ali nesrazmjerno trpe efekte CO₂ koji proizvode napredne industrijske zemlje. Međuvladin panel za klimatske promjene (IPCC) je 9. augusta 2021. godine objavio svoj šesti izvještaj, koji su izradile stotine naučnika, zasnovan na hiljadama istraživačkih studija, a sastavljen je tokom osam godina rada; on se završava jednom porukom: ponestalo nam je vremena.

1.11. Dosad su se naponi za suzbijanje globalnih klimatskih promjena usredsređivali na pregovaranje o ciljevima za reguliranje emisija, ali ne i na postepeno ukidanje proizvodnje goriva koja ih izazivaju. Premda pozdravljamo što se na COP28 prvi put spominju fosilna goriva (osnovni uzrok klimatske krize), smatramo da je poziv na “prelazak” s fosilnih goriva daleko od njihovog “postepenog ukidanja”. Naučnici upozoravaju da je neuspjeh pozivanja na postepeno ukidanje fosilnih goriva poražavajući i opasan s obzirom na hitnu potrebu za djelovanjem u borbi protiv klimatske krize.¹² Vlade nastavljaju odobravati i subvencionirati traženje, vađenje i proizvodnju nafte, gasa i uglja, proizvodeći daleko više fosilnih goriva nego što je u skladu s ciljem ograničavanja porasta globalnog zagrijavanja na 1,5°C. Stoga, nemamo drugog izbora osim podržati predloženi Ugovor o neširenju fosilnih goriva – okvir koji će omogućiti zemljama da pregovaraju o postepenom ukidanju proizvodnje fosilnih goriva na pravedan, pošten i transparentan način te da se obavežu na pravednu tranziciju za pogođene radnike i zajednice koje su ugrožene klimatskim promjenama.¹³

Gubitak biološkog raznovrsja

1.12. Mijenjajući površinu Zemlje i njezinu klimu, uništavamo staništa onih nama bliskih stvorenja koja dijele Zemlju s nama; uništavanje njihovih staništa uništava njihove živote, a mi ubrzano gubimo raznolikost flore i faune neophodnih za naš opstanak. Mi nemamo moć uništiti samu Zemlju, niti smo u stanju zbrisati cjelokupan život s ove planete.¹⁴ Ali, sada zapravo narušavamo tu posebnu mrežu različitih vrsta među kojima smo se razvili i s kojima je naša sudbina neraskidivo povezana. Među naučnicima se javlja konsenzus da će poremećaji uzrokovani ljudskim djelovanjem

vjerovatno izazvati šesto masovno izumiranje.¹⁵ Svako masovno izumiranje u povijesti Zemlje vodilo je korjenitom resetiranju skupine životnih oblika na Planeti; ako zaista ubrzamo još jedno masovno izumiranje, malo je vjerovatno da ćemo biti među vrstama koje će ga preživjeti.¹⁶ I u Kur'anu smo više puta upozoreni na prethodne civilizacije koje su prekoračile granice i opustošile vlastite resurse te blagodati prirodnog svijeta – i da je Bog kadar zamijeniti nas novom tvorevinom.¹⁷

1.13. Biološka raznovrsnost je najsloženija odlika naše planete i najbitnija. Ona je suštinski “prirodni resurs” koji obuhvaća sve zajednice živih bića i o kojem sva živa bića ovise. Bez zamršenih međudjelovanja bezbrojnih životnih oblika u prirodnom svijetu ne može biti budućnosti za čovječanstvo. Ovi složeni odnosi podržavaju naše živote proizvodeći zrak koji udišemo, vodu koju pijemo i hranu koju jedemo.¹⁸ Sve je to ugroženo načinom na koji danas vodimo svijet nasuprot prirodi.¹⁹ S obzirom na dovoljnu količinu vremena, mnogi utjecaji klimatskih promjena mogli bi se ublažiti ako ne i preokrenuti u narednim stoljećima, ali kada neka vrsta izumre, ona je zauvijek nestala. Sve vrste imaju vitalno važne uloge u održavanju zdravlja biosfere; ne poznajemo sve načine na koje svaka vrsta doprinosi cjelini ili koje su vrste najbitnije u njezinom funkcioniranju. S dubokom zabrinutošću primjećujemo da strane u Konvenciji o biološkoj raznolikosti nisu u potpunosti postigle niti jedan od 20 “Aichi ciljeva bioraznolikosti” koji su činili dio Desetljeća bioraznolikosti Ujedinjenih nacija 2011–2020.²⁰ Međutim, drago nam je što možemo primijetiti da je UN-ova Konvencija o biološkoj raznolikosti (CBD) usvojila novi Globalni okvir bioraznolikosti sadržavajući četiri cilja koja treba postići do 2050. i 23 specifična cilja za zemlje potpisnice koje treba ispuniti do 2030. godine. Među ciljevima ovih zadataka jeste da se gubitak područja od velikog značaja za bioraznovrsnost, uključujući ekosisteme visokog ekološkog integriteta, približi nuli do 2030. godine. Također, cilj im je osigurati da najmanje 30% kopnenih i unutarnjih vodnih, te morskih i obalnih područja, posebno onih od posebnog značaja za bioraznovrsnost te funkcije i usluge ekosistema, bude djelotvorno očuvano i vođeno putem ekološki reprezentativnih sistema zaštićenih područja, kako bi se osiguralo da svako održivo korištenje u tim područjima bude u potpunosti sukladno ishodima

zaštite, te kako bi se osiguralo da budu priznata i poštovana prava domorodačkih naroda i tamošnjih zajednica, uključujući i prava na njihove tradicionalne teritorije.²¹

Ekološka i socijalna pravda

1.14. Naše neprilike su izravna posljedica prvenstva koje dajemo ekonomskom rastu u odnosu na zaštitu Zemlje i njezinih životnih zajednica. Naša težnja da budemo potrošači srednje klase ima prednost nad životom u skladu s prirodom. Ciljevi održivog razvoja su dobro i plemenito osmišljeni da zadovolje potrebe ljudi čiji su životi osiromašeni i pogođeni, bez narušavanja biosfere, odnosno sprečavanja blagostanja budućih naraštaja. Mi, autori *Mizana*, podržavamo ih svim srcem, ali oni neće izliječiti krizu. Bogatije države morat će značajno smanjiti svoje obrasce potrošnje da bi očuvale raznovrsnost života.

1.15. Možda se ne uviđa u potpunosti koliko je duboko uništavanje kulturne raznovrsnosti isprepleteno s uništavanjem bioraznolikosti.²² Ovi događaji su se odigrali u uskom vremenskom rasponu ljudske povijesti proteklih 500 godina. Civilizacija u kojoj danas živimo izgrađena je na grobljima domorodačkih i tradicionalnih društava koja su se tisućljećima na svoj način u velikoj mjeri brinula o raznovrsnosti životnih oblika. Prevladavajućom globalnom monokulturom upravlja paradigma koja slabo vodi računa o raznolikosti, bilo biološkoj ili kulturnoj. Ona je nametnuta narodima širom svijeta bez obzira na to da li odgovara njima ili njihovim tamošnjim uvjetima.²³

1.16. Ušli smo u opasnu i neizvjesnu fazu ljudske povijesti. Očigledno je da je civilizacija u kojoj sada živimo – za koju se smatra da donosi neuporedive materijalne koristi – sama po sebi korijen ove krize.²⁴ Godine 1992. u manifestu *Upozorenje svjetskih naučnika upućeno čovječanstvu*²⁵ stajala je opomena da je “potrebna velika promjena u našem upravljanju Zemljom i životom na njoj, ako se želi izbjeći ogromna ljudska nesreća” i iskaz da “ljudskim bićima i prirodnom svijetu predstoji sukob... ako se to ne zaustavi, mnogi naši trenutni postupci toliko mogu promijeniti živi svijet da nećemo biti u stanju održati život na način koji nam je poznat”.

Ažuriranō ponovno izdanje tog upozorenja objavljeno je 25 godina poslije. U njemu je zaključeno da u većini mjera čovječanstvo nije napredovalo i izneseno je upozorenje da “vrijeme ističe”.²⁶

1.17. Premda su ljudski odgovori na ekološku krizu dosad bili krajnje nedovoljni i pojedinačni, pozdravljamo hrabre napore međunarodnih agencija, specijalističkih organizacija i pojedinaca posvećenih zaštiti Zemlje. Krize mogu predstavljati prilike; kur’anski ajeti opisuju oluje s grmljavinom kao izvore i straha i nade.²⁷ Ovo je rastući savez koji predstavlja više od 80% ljudske populacije na Zemlji, s predvodnicima iz samog središta društva koji imaju potencijal dovesti do brzih promjena; opremljen je višestoljetnom mudrošću, jer svaka vjerska zajednica, svako tradicionalno društvo, svaki domorodački narod, utjelovljuje etos koji se razvijao stoljećima, odnosno tisućljećima međudjelovanjem s ekosistemima Zemlje i njihovim raznolikim životnim zajednicama. Ova kulturna raznovrsnost sadrži bogatstvo vrijednosti i mudrosti koje bi mogle biti uključene u naš odgovor na krizu.

1.18. Ipak, moramo dati jedno upozorenje. Tražeći rješenja, čovječanstvo se više bavi simptomima nego uzrocima krize. Postoje dva temeljna pitanja koja su nam toliko bliska da ih skoro u potpunosti uzimamo zdravo za gotovo. Trebamo ih razmotriti ako želimo vratiti Zemljine sisteme u neko stanje uravnoteženosti. Prvi od njih je naš odnos prema samom prirodnom svijetu, što smo definirali kao resurs koji treba eksploatirati. U žurbi da napredujemo, slijepo slijedimo pogrešnu paradigmu koja izjednačava ekonomski rast i ljudski razvoj prirodnog svijeta, kao pravolinijski proces trajnog, beskrajnog napretka i poboljšanja. Ali, naša pretpostavka da možemo prkositi Božanski određenim obrascima prirodnog svijeta pokazuje se kao naše uništenje.²⁸

1.19. Drugo pitanje ne samo da je usko povezano s prvim, već ga i dodatno produbljuje. To je novac. On tisućljećima omogućava čovječanstvu trgovinu, razmjenu dobara i usluga te izgradnju civilizacija. Činilo se da bez njega ne možemo živjeti, ali u posljednje vrijeme izazvali smo suštinu promjenu u njegovoj prirodi. U prošlosti je novac bio doslovno vrijedan svoje težine, a sada se sve češće nailazi na razmatranja od istaknutih ekonomista o novcu koja mnogo toga otkrivaju, npr.: “...novac ostaje

puki simbol bez vlastite stvarne vrijednosti i bez izravne veze s bilo čim konkretnim”.²⁹ Ustvari, novac je poput virusa koji uništava ustrojstvo prirodnog svijeta svaki put kada ga koristimo. Model ekonomskog rasta koji pokreće međunarodni sistem zasnovan je na ovoj iluziji i doveo je do užasavajućih vizija globalnog ekonomskog kolapsa.

1.20. Kao vrsta, mi smo tisućljećima mijenjali životnu sredinu u našu korist, ali sada daleko premašujemo granice onoga što prirodni ekosistemi mogu obnoviti u razumnom vremenskom rasponu. U Kur'anu smo upozoreni da je mijenjanje prirode Božije tvorevine šejtansko (4:119).³⁰ Ljudski postupci dovode do golemog nereda i pustošenja na Zemlji – *fesād fi-l-erd*, kazano jezikom Kur'ana: putem zagađivanja zraka i voda, globalnog zagrijavanja i klimatskih promjena, prekomjernog iskorištavanja izvorā života, uništavanja i fragmentacije staništa živih bića, osiromašenja tla, translokacije invazivnih stranih vrsta, uvođenja genetski modificiranih organizama, iskorjenjivanja grabežljivaca i vrsta koje se smatraju štetočinama, te prenaseljenosti našom nezasitom vrstom, poharali smo ekosisteme o kojima ovise naši i životi nama bliskih stvorenja. Mi, ljudi – stvoreni, prema učenjima naše vjere, da budemo odgovorne halife na Zemlji s preuzetim emanetom da se brinemo o njoj i životnim zajednicama kojima pruža utočište – ne samo da smo je ispunili neredom i krvoprolićem, nego smo možda već pokrenuli šesto masovno izumiranje složenih životnih oblika u povijesti Planete. Nije lahko zamisliti ozbiljniju optužbu ili onu koju je teže braniti:

I na kopnu i na moru vidljiv je nered zbog onoga što ljudske ruke pridonose, i tako im On daje da kušaju nešto od onoga što su uradili, ne bi li se povratili.
(30:41)

Nadamo se da ostajemo

1.21. U ovom ajetu nalazimo osnove za nadu kako još nije isuviše kasno da mijenjamo naš smjer. I u nadi da ćemo se možda vratiti i krenuti pravim putem, sada u nastavku razmatramo kako nas naša vjera upućuje da se odnosimo prema Zemlji na kojoj živimo. Naš pristup je višestran:

- U svojstvu muslimana, pristupamo Zemlji kao blagoslovljenoj tvorini Gospodara svih bića Koji nas poziva na odgovornost za sve što radimo na njoj. Nastojimo utvrditi kako smo, zloupotrebljavajući je, obesvetili naš pogled na nju. To bi nam moglo pomoći da ponovno otkrijemo neprocjenjivost onoga što gubimo.
- Nastojimo izložiti ontološko i kosmološko razumijevanje odnosa između Stvoritelja i stvorenog – kao i odnosa čovječanstva prema obojima, i naših obaveza prema njima – koje bi nam omogućilo da jasno uvidimo kako možemo ispraviti ono u čemu smo pogriješili.
- Nastojimo razjasniti i izraziti suštinska etička učenja i vrijednosti islama kako bi nas mogli potaknuti da se posvetimo potrebnim promjenama ponašanja, u skladu s vjerovjesničkom tradicijom.
- Krizu koja pogađa život na Zemlji posmatramo kroz prizmu političke ekonomije i nastojimo otkriti koji bi nam elementi u islamskom naslijeđu pravičnog dijeljenja dobara od izvorā života na Zemlji – koje ekonomisti nazivaju prirodnim resursima – mogli pomoći u rješavanju nejednakosti i ostvarivanju održivijeg, zapravo, regenerativnog pristupa dobrom životu bez ugrožavanja mogućnosti da budući naraštaji zadovolje vlastite potrebe.³¹
- Nastojimo prepoznati najbitnije obzire naše vjerske tradicije u vezi sa zakonodavstvom, propisima, praksama očuvanja, politikama i aktivizmom, da bismo mogli početi poduzimati radnje potrebne za obnavljanje dinamične uravnoteženosti (*mīzān*) koju smo narušili.

2

BOŽIJE ZNAKOVLJE NA NEBESIMA I NA ZEMLJI

Jedan Stvoritelj, Gospodar svega

2.1. Kur'an obiluje upućivanjima na prirodne fenomene, ali ne sadrži riječi "okoliš", "okolišni" ili "environmentalizam".³² U klasičnom arapskom jeziku najbliži izraz riječi "okoliš" jeste *muhīt*, što znači "okruženje"; međutim, u kur'anskoj upotrebi, Božanska prisutnost i znanje se opisuju kao *muhīt*, koji sve obuhvaćaju, kao u ajetima 2:115 i 4:126. Islamska učenja o prirodnom svijetu usredsređuju se na tvorevinu – *el-halk*, i u svojim različitim gramatičkim oblicima ova riječ se pojavljuje u više od 250 ajeta.³³ Ovdje predstavljamo kosmologiju naše vjere i njezinu teologiju prirode s obzirom na odnose između Boga i stvorenog kojem pripada čovječanstvo.

2.2. **Tevhīd – potvrđivanje Božije jednoće** jeste temelj islamskog etosa. Mi muslimani smatramo da je jednoća Božija osnova naše vjere, njezine metafizike, etike, prava i duhovnosti. Kur'an započinje hvaljenjem Boga kao *Gospodara svjetova (Rabbu-l-‘ālemīn)* (1:1). Svaki naš propisani dnevni namaz počinje tim riječima. Riječ *Rabb* označava, s jedne strane, Gospodara i Vladara Kojem služe sva bića, a, s druge strane, Održavatelja Koji svako biće stvara pa ga opskrbljuje, Koji ga njeguje, razvija i upućuje sve dok njegova sudbina ne bude ispunjena. Saznanje da je On Gospodar svih bića čini nas svjesnim da služenje Njemu neizbježno sadrži dobrotu prema svima.³⁴

2.3. Sve u stvorenom svijetu, od subatomske čestice do dalekih galaksija, ujedinjeno je u vidu Božijih tvorevina i potpuno ovisno o Njemu

u svim obzirima svoga bitka. *Reci: "On – Bog – jest Jedan! Bog je Onaj što postojan je i vječan!"* (112:1–2); *On je Bog – Koji stvara, Koji izumijeva, Koji uobličuje...* (59:24). Prirodni svijet potvrđuje Božansko. Ovaj središnji aksiom uvijek se iznova naglašava u Kur'anu (3:190, 30:17–27, 41:53 itd.) podsjećajući nas na Božiju sveprisutnost: *I Bogu pripada sve što je na nebesima i što je na Zemlji, i Bog sve obuhvaća* (4:126); *Božiji su istok i zapad, pa kud god se okrenete, tamo je lice Božije, jer, uistinu, Bog je sveprisutan, i sveznan je* (2:115). On je Opskrbitelj: *...ima li neki stvoritelj, osim Boga, koji vas s neba i iz zemlje opskrbljuje?* (35:3); On je Taj Koji oživljava beživotnu materiju te je ciklično mijenja između života i smrti: *Uistinu, Bog je Onaj Koji daje da proklija zrnje i sjemenje. On izvodi živo iz neživoga, kao što izvodi i neživo iz živoga. To vam je, eto, Bog, pa kud se onda odmećete?* (6:95).

2.4. Dok je Bog apsolutan i beskonačan, sve stvoreno je određeno da bude konačno i ograničeno. Ono je precizno odmjereno, a granice mu je propisao njegov Gospodar. Kur'an nam kazuje: *...te Koji je sve stvorio i odgovarajuću mu vrijednost, mjeru i mjesto odredio!* (25:2). Mi prihvaćamo ove granice u znak zahvalnosti i sreće; rado djelujemo unutar njih i ne nastojimo prekoračiti njihove okvire, jer *daje Vam svega što Mu zatražite, tako da, kad biste brojali Božije blagodati, ne biste ih mogli pobrojati. Čovjek je, uistinu, nepravedan i nezahvalan* (14:34).

Vrijednost svojstvena stvorenom

2.5. Bog – neka je uzvišen – nije nijedno od Svojih stvorenja obezvrijedio: sama činjenica da je stvorio neko biće daje njemu svojstveno dostojanstvo i vrijednost. Isključivanje bilo kojeg stvorenog bića iz moralnog razmatranja narušava načelo *tevhīda*. Štaviše, On je sve stvorio *bi-l-hakk* – prema istini i radi ispravnog. Sva stvorena bića imaju prava.³⁵ *I nismo stvorili nebesa i Zemlju, te ono što je između njih, da bismo se igrali. Stvorili smo ih isključivo prema Istini...* (44:38–39). Mogli bismo pomisliti da je komarac od malog značaja, ali Bog se ne stidi da ga navede kao primjer (2:26), a pčela prima Božansko nadahnuće (16:68–69). Ništa od stvorenog nije bez značaja. Ništa nije stvoreno uzalud; sve je stvoreno radi ispravnog. Prema tome, ni prema kome se ne smijemo ophoditi bezobzirno i ne smijemo oduzimati

život osim po pravu. Doista je Gospodar svih bića blagoslovio Zemlju: *Načinio je po njoj odozgo čvrste masive kopna, blagoslovio ju i odredio čime će se ko na njoj hraniti...* (41:10) i On je usavršio ono što je stvorio, ispunivši ga krajnjim dobrom i ljepotom:³⁶ *Koji je sve stvorio na najbolji način...* (32:7). *I vidiš planine i misliš da su ukočene, a one promiču kao što oblaci promiču – tvoje revina Boga, Koji sve savršeno tvori...* (27:88).

2.6. Bog: Svemilosni. Gospodar i Održavatelj svih bića je Svemilosni, Svesamilosni.³⁷ Opseg Njegove neodoljive milosti, dobrohotnosti i samilosti jeste veći nego što mi ikada možemo shvatiti:³⁸ *...a što se tiče Moje milosti, ona sve obuhvaća...* (7:156); *...On je propisao Sebi milost...* (6:12). On je univerzum ispunio slavom, ljepotom i obdario osjetilna bića raznovrsnim čulima pomoću kojih ona i mi možemo opažati tu slavu i ljepotu. Budući da živimo u univerzumu koji nosi otisak milosti, sklad i ljepota sve prožimaju: *“Gospodaru naš, Ti sve milošću i znanjem obujmljuješ...”* (40:7).³⁹

2.7. Sva bića potvrđuju transcendentnu slavu svoga Stvoritelja, Gospodara i Održavatelja:

Njega slave sedam nebesa te Zemlja i svi koji su na njima. I ne postoji ništa što Ga ne slavi i hvalu Mu ne izriče... (17:44)

Zar ne vidiš da Boga slavi sve što je i na nebesima i na Zemlji, kao i ptice krila šireći – svi znaju kako Mu se moliti i kako Ga slaviti, i Bog dobro zna ono što oni rade. (24:41)

Sva se bića pokoravaju svom Stvoritelju, Gospodaru i Održavatelju, u voljnoj podložnosti i predanosti, sva Mu se klanjaju pobožno Ga služeći i moleći – sva, tj. osim ljudi koji su, iako ne mogu izbjeći pokoravanje prirodnim zakonima po kojima njihov Gospodar sve održava, obdareni slobodnom voljom: oni mogu odlučiti da služe u voljnoj predanosti ili da se opiru odbijajući naredbe svoga Gospodara i time navuku Njegov gnjev i kaznu.⁴⁰

Zar ne vidiš da Bogu čini sedždu sve što je i na nebesima i na Zemlji, kao i Sunce, Mjesec, zvijezde, planine, drveće i životinje, te mnogi od ljudi, dok mnogi, pak, kaznu zasluže... (22:18)

...Njemu su svi koji su i na nebesima i na Zemlji pokorni, bilo dragovoljno, bilo protiv svoje volje, i Njemu će biti vraćeni! (3:83)

Iz pokoravanja svega svome Gospodaru i Održavatelju proizlazi priznanje da je sve *muslim* te da čini ogromnu zajednicu *islāma*, koju ljudska bića mogu voljno prigrliti i postati dio te zajednice.⁴¹

2.8. Božiji znaci. Štaviše, svako stvoreno biće jeste čudesan znak koji ukazuje izvan sebe na svoga Tvorca, Njegovu mudrost i Njegovu milost; svako predstavlja znamenje ispunjeno značenjem i poukama koje treba izvući. Nalik ogledalu, prirodni svijet odražava moć, slavu, ljepotu, mudrost i milost svog Stvoritelja.

Zaista, u stvaranju nebesa i Zemlje te u smjenjivanju noći i dana postoje znakovi za one koji imaju razuma, one koji spominju Boga stojeći, sjedeći i ležeći, i razmišljaju o stvaranju nebesa i Zemlje: "Gospodaru naš, nisi ovo uzalud stvorio! Slavu Ti izričemo" ... (3:190–191)

Riječ *ājet*, što znači "znak", ista je riječ koja se koristi za kur'anske stavke. Muslimanski učenjaci naglašavaju usporedbe između objava u vidu pisanih tekstova objavljenih čovječanstvu preko vjerovjesnikā, Božijih poslanika, koje su poznate pod različitim nazivima kao što su *el-kur'ān et-tedvīnī* – pisani Kur'an ili *el-kitāb el-mestūr* – ispisana knjiga i Božijih objava u prirodnom svijetu, poznatih kao *el-kur'ān et-tekvīnī* – kosmički kur'an ili *el-kitāb el-menzūr* – motrena knjiga.⁴² Sve su objave sastavljene od znakova – *ājāt* i dolaze iz istog izvora. Znaci Božanskog u prirodi pojašnjavaju značenja onih znaka u tekstovima, a pisani tekstovi nam omogućavaju da razumijemo stvoreno.⁴³

2.9. Osim svoje unutarnje vrijednosti, sve ima praktičnu, odnosno instrumentalnu vrijednost kao sastavnica ekosistema koji podržavaju život na Zemlji. Sve sastavnice Božije tvorevine međusobno djeluju, nadopunjuju jedna drugu i međusobno se podržavaju u skladu s Božijim putevima (*sunen*).⁴⁴ Kao što je primijetio 'Izzuddīn ibn 'Abdusselām, pravnik iz 13. st.: "Znaj da je Bog stvorio Svoja stvorenja i učinio ih da zavise jedna od drugih, da bi svaka skupina podržavala dobrobit drugih."⁴⁵ Sva bića služe Boga dajući milodar: zemlja, bilje, životinje i nebesa međusobno se podržavaju; svi se pokoravaju Bogu i ne uskraćuju. Iako neke vrste konzumiraju druge, njihov stvarni, ali površni nesklad na kraju se razrješava, jer su sva bića suštinski i općenito potrebna jedna drugima, a njihovo davanje onoga što imaju jedno drugom jeste milodar.⁴⁶ Kroz svoje Božanski određene

uloge, svako biće tako doprinosi dobrobiti cjeline. To dovodi do kosmičke simbioze kojom Bog održava sva živa bića. Navodi se da je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao: “Stvorena bića su ovisna o Bogu, a stvorenja koja su Bogu najdraža jesu ona koja najviše čine dobra Njegovim zavisnicima.”⁴⁷

Kosmička uravnoteženost

2.10. *El-Mīzān*: ravnoteža i uzajamnost. Kur'an opisuje sva bića kao usklađena i objedinjena u međupovezanu i međuzavisnu uravnoteženost.

A Zemlja, nju smo pružili i po njoj razastrli čvrste masive kopna i učinili da na njoj sve s mjerom raste, i osigurali smo vam na njoj sredstva za život, a tako i drugima, kojima vi skrbnici niste. (15:19–20)

*A nebo? Njega je (Bog) podignuo i ravnotežu je uspostavio, pa nemojte ni vi narušavati ravnotežu, i vagu pravo postavite, i ne remetite ravnotežu! A Zemlja – priredio ju je stvorenjima. (55:7–10)**

Kosmička ravnoteža, odnosno uravnoteženost u Kur'anu se povezuje s *el-kistom*: jednakost, pravičnost i pravda. *Mi smo, doista, slali Svoje poslanike s jasnim dokazima i spuštali preko njih Knjigu i ravnotežu kako bi ljudi mogli pravično postupati...* (57:25)⁴⁸

2.11. Stoga Kur'an predstavlja bogat i živopisan prikaz Zemlje te šireg kosmosa punog smisla, svrhe, reda i krasote. Prirodni svijet nije nastao slučajno, ne odlikuje ga nered, niti je lišen vrijednosti. “Budući da ima snažno i čvrsto povezano ustrojstvo bez praznina, pukotina niti poremećaja”,⁴⁹ muslimani smatraju da prirodna tvorevina pokazuje veličanstvena djela Svemogućeg Stvoritelja i Održavatelja. U svjetlu kur'anskog učenja, pozvani smo da motrimo i razaznajemo njene uravnotežene, ujedinjene obrasce i cikluse: dan koji se pretvara u noć, a noć u dan, beživotnu materiju preobraženu u tijelo živih bića, živa bića koja umiru i vraćaju se u prah, vjetrove, oblake, kišu, zvjezdana nebesa i planete koje plove svemirskim prostranstvom. Njezina ujedinjena cjelovitost, njezino obilje i ljepota, njezina vrijednost i značenje nameću nam moralnu odgovornost da bdijemo nad njom.

2.12. *Umem*: zajednice. Kur'an opisuje bezbroj živih bića s kojima dijelimo Zemlju kao zajednice poput nas:

I nema nijedne životinje na Zemlji, kao ni ptice što na svojim krilima leti, a da to nisu zajednice slične vama... (6:38)

Pošto su one osjetilna bića i zajednice poput nas, dužni smo prema njima odnositi se s pobožnošću i brigom (*takvā*), samilošću (*rahmet*) te nastojati da učinimo najviše dobro (*ihsān*). Etičke implikacije kur'anskog obzira prema zajednicama koje nisu ljudske prepoznate su od samog početka islamske učenosti.⁵⁰

2.13. *El-Fitra*: iskonska priroda čovječanstva. U Kur'anu nam se govori da je čovječanstvo stvoreno unutar iskonskog obrasca (*fitra*) prirodne tvorevine i da je, pošto je dio njega, naša priroda (*fitra*) određena tim obrascem:

Zato upravi svoje lice vjeri s potpunom čistotom, primjereno prirodi s kakvom je Bog ljude načinio! Nema mijenjanja onoga što Bog stvorio! To je ona prava i vjerodostojna vjera, samo što većina ljudi ne zna. (30:30)

Iako ovaj ajet upozorava da se naša ljudska priroda ne smije mijenjati, on odražava širu zabranu mijenjanja Božije tvorevine. Razmotrimo ekološki kontekst naše prirode. Mi, ljudi, stvoreni smo unutar posebne zajednice vrsta koje su prilagođene jedna drugoj te različitim klimatskim uvjetima koji su preovladavali tokom posljednjeg ledenog doba i otkako su se povukli glečeri prije gotovo 12000 godina. Mješavina okeanā, glečera, prašuma, borealnih šuma, močvara, stepa i pustinja čine staništa u kojima smo se mi te nama bliska stvorenja raširili i razvili. Stoga bi se ovdje riječ *fitra* mogla jednako odnositi i na iskonski obrazac unutar čijih granica su stvoreni čovječanstvo i nama bliska stvorenja. Jedno upozorenje se, također, podrazumijeva u iskazu da *nema mijenjanja onoga što Bog stvorio*, jer na drugim mjestima Kur'an nas obavještava da *preinačivati* (u smislu iskrivljavanja ili izopačenja) *Božija stvorenja* jeste šejtansko – oličenje zla, pošto Šejtan izjavljuje: ...*"I naredit ću im, svakako, pa će preinačivati Božija stvorenja"*... (4:119).⁵¹

2.14. Univerzum i sve u njemu, ne samo mora, planine, biljke i životinje, već čak i dan, noć, Sunce, Mjesec i zvijezde opisani su u Kur'anu kao nešto što je stavljeno u službu (*musahhar*) čovječanstvu.⁵² Nikada ne možemo nabrojati blagodati našeg Gospodara. Ali ne trebamo hoditi bahato

po Zemlji: *I nemoj nadmeno po zemlji hoditi, jer ne možeš zemlju probiti, ni brda visinom dostignuti!* (17:37); *Zasigurno, veća je stvar stvoriti nebesa i Zemlju, negoli ljude, ali većina ljudi ne zna* (40:57).⁵³ Bog nigdje nije naveo da su druga stvorenja stvorena samo – ili čak prvenstveno – da služe ljudskim bićima.⁵⁴ Bilo bi besmisleno zamisliti da je to sve stvoreno samo radi našeg uživanja, a vrhunac osionosti bilo bi pretpostaviti da imamo pravo iskorijeniti bilo koju vrstu u kojoj ne vidimo nikakvu korist! Mislilac iz 14. stoljeća Tekijjuddīn Ahmed ibn Tejmiyye primijetio je u vezi s onim ajetima u kojima Bog obznanjuje da je stvorio Svoja stvorenja za Ademovu čeljad: “Dobro je poznato da je tim stvorenjima Bog namijenio uzvišenu svrhu mimo služenja čovječanstvu i višu od služenja čovječanstvu; [u tim ajetima] On samo pokazuje čeljadi Ademovoj kakve koristi imaju u njima i kakvo je izobilje darovao ljudima.”⁵⁵

2.15. Koliko god da su druga stvorenja neophodna za naš opstanak, njihova korisnosna vrijednost ipak ne može biti glavni razlog za njihovo očuvanje. Nije moguće da izmjerimo korisnosnu vrijednost bilo kojeg stvorenja jer ne znamo ni kakve se neposredne koristi za nas same mogu kriti u njemu, a još manje posljedice njegove ekološke uloge u biosferi, kojom ono doprinosi dobrobiti cjeline. Stoga je prvobitna pravna osnova za očuvanje baš svake vrste njoj svojstvena vrijednost kao Božijeg stvorenja, znaka i čuda, te jedinstveno i nezamjenjivo očitovanje Njegove transcendentne slave.⁵⁶ Vjerovjesnik Muhammed, a.s., kazivao je o jednom vjerovjesniku koji je, nakon što ga je ubo mrav, spalio cijeli mravinjak; Bog ga je ukorio, rekavši: “Zato što te mrav ubo, uništio si čitavu zajednicu (ummet) koja Mi izriče transcendentnu slavu.”⁵⁷

2.16. Budući da je Gospodar svih bića *...sve stvorio na najbolji način...* (32:7) i upozorio nas da ne narušavamo cjelovitost naše urođene sklonosti, odnosno sklonosti Njegove tvorevine, mi smo najsnažnije opomenuti da ne iskaljujemo *fesād* – iskvarenost, razgradnju, pustoš i propast – na Zemlji, koju je On tako savršeno uredio:

I nemojte kvariti na Zemlji red koji je uspostavljen, a Njega i sa strahom i sa čežnjom zazivajte! Uistinu, Božija milost je blizu onih koji dobra djela čine.
(7:56)

Zaista, strah od ljudskog iskaljivanja *fesāda* na Zemlji i katastrofe koje takav prijestup izaziva zauzimaju značajno mjesto u kur'anskoj kosmologiji pravde. Stvaranje svijeta nije bio neozbiljan ili beznačajan čin (38:27; usp. 3:191). Prirodna tvorevina "je tako skladno međupovezana i objedinjena te djeluje s takvom pravilnošću i poretком, da je to glavno Božije zadivljujuće čudo: ako se njoj ili u njoj učini dobro, dobro će se vratiti; ako se njoj ili u njoj učini zlo, ono što se javlja jeste čisti užas".⁵⁸ Kur'an nas upućuje da motrimo šta se na kraju dogodilo *mufsidūn fi-l-erd* – onima koji iskaljuju iskvarenost, pustoš i propast na Zemlji (7:85–86): narod Farao-na, Medjena, Ād i Semūd bili su moćni i bogati, ali su iskalili iskvarenost na Zemlji i tako uništili sami sebe. *Iskvaritelji na Zemlji* zloupotrebljavaju preuzimanje emaneta i u jasnoj su suprotnosti s onima koji su odgovorni na Zemlji.⁵⁹ Kao muslimani, trebali bismo drhtati pred katastrofalnim posljedicama nereda na Zemlji: izumiranje vrsta, globalno zagrijavanje, zagađenje, glad i epidemije – pred svim onim za šta smo mi, ljudi, odgovorni.⁶⁰

2.17. Stav suprotan odbacivanju našeg Gospodara i neredu na Zemlji nalazi se u vjeri (*īmān*) i korisnim djelima (*el-a'māl es-sāliha, es-sālihāt*): u njima leže spas i krajnje blagostanje čovječanstva.

Kad stvorimo čovjeka, najljepšeg je sklada, ali ga potom vratimo do potpunog pada, osim onih koji vjeruju i na dobru djeluju, i njima pripada vječna nagrada. (95:4–6)

Tako Mi vremena, čovjek je na gubitku, doista, osim onih koji vjeruju i čine dobra djela, i potiču se međusobno na Istinu (hakk), i na strpljenje se međusobno potiču. (103:1–3)

Baš kao što izazivanje nereda i pustošenja na Zemlji vodi našoj propasti, činjenje dobrih, ispravnih, svrsishodnih, korisnih djela ključno je za naš opstanak i blagostanje na Zemlji, jer Bog kaže: ...*da će Zemlju Moji dobri robovi naslijediti* (21:105). Dobro djelo je toliko bitno za služenje Bogu i ispunjenje ljudske odgovornosti na Zemlji da izraz za koristi (*mesālih*) u islamskom pravu potječe od riječi *sālih* (dobro), a izraz za štete (*mefāsīd*) potječe od riječi *fesād* (iskvarenost).⁶¹

Hilāfe fi-l-erd: odgovornost na Zemlji

2.18. Nasljeđivanje Zemlje putem ispravnog činjenja određuje ljudsku ulogu, jer Kur'an opisuje čovječanstvo kao *halā'if fi-l-erd* – zastupnike koji se smatraju odgovornim za sve što rade na Zemlji:

*I On je Taj Koji vas je učinio odgovornim na Zemlji i jedne vas iznad drugih za više stupnjeva uzdigao kako bi vas iskušao u onome što vam je podario... (6:165)**

Vjerovjesnik Muhammed, a.s., ponovio je ovaj ajet u hadisu: "Svijet je lijep i raskošan; zaista vas je Bog učinio odgovornim za njega i On vidi kako postupate."⁶²

2.19. Ljudska bića moraju stupati u odnos sa svim sastavnicama okruženja poštivajući Božije norme ili puteve u Njegovoj tvorevini (*sunenullāh fi halkihī*), odnosno držeći do Božijih pravila u Njegovom zakonu (*ahkāmullāh fi šer'ihī*). Mi moramo uzimati od okoline i davati joj, uvažavati njezina prava, odnosno dug (*hakk*), da bi nam ona mogla dati naš dug. Naše interakcije i sve ekonomske djelatnosti moraju se zasnivati na ovoj iskonskoj kosmičkoj ravnoteži (*el-mizān*) kakvu stvara i održava Bog. Moramo primjenjivati hilafet na Zemlji dvoreći je, podržavajući pravo i pravdu te šireći dobro i korisnost na Zemlji, kao što je prikazano u Božijoj naredbi vjerovjesniku Davudu: *O, Dāvūde, Mi smo te, doista, zastupnikom na Zemlji postavili, i zato među ljudima po pravdi sudi i nemoj slijediti prohtjev pa da te to s Božijeg puta odvede!... (38:26).*⁶³

Ovdje bi trebalo biti jasno da je, ispunjavajući svoju odgovornost zaštite Zemlje od nereda i pustošenja, ljudska bića moraju štititi od čovječanstva: moramo je zaštititi od nas samih. Naš hilafet na Zemlji ostvaruje se vjerom i korisnim djelima, nastojeći izazvati ljepotu, izvrsnost i najveće dobro, te izbjegavajući i sprečavajući sve što na njoj vodi neredu, pustošenju i razaranju (*fesād*).

2.20. U svjetlu temeljnih etičkih vrijednosti naše vjere, razmislimo o odgovornosti ljudskih bića na Zemlji kao nosilaca tog povjerenja. Je li ljudski hilafet u suštini povlastica? Zasigurno, on predstavlja počast, zato što su ljudi stvoreni *najljepšeg sklada*, tj. s najvećom mogućnošću za dobro. Ali ako ne shvatimo ovu mogućnost, bit ćemo odbačeni kao oni što su vraćeni

*do potpunog pada.*⁶⁴ Hilafet nije povlastica, već povjerenje, odgovornost i iskušenje, jer je Bog stvorio smrt i život da nas iskuša ko od nas čini ono najbolje (67:2). Ljudski hilafet je velikim dijelom prirodna posljedica naše moći da utječemo na dobrobit stvorenog. Ljudskim bićima je data ogromna sposobnost da čine i dobro i zlo; sa sposobnošću dolazi i odgovornost. Halifa je pastir i bit će pitan za svoje stado. Svako ljudsko biće je pastir nad svim životima na Zemlji s kojima on/a može biti u doticaju za dobro ili zlo i smatrat će se odgovornim/om u pogledu težine svakog atoma dobra koje je uzrokovao/la i težine svakog atoma zla.⁶⁵ Svaki dan ovo opasno iskušenje se obnavlja; kao što je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao: “Sa svakim svanućem ljudi ustaju da prodaju svoje duše, pa ih otkupljuju ili uništavaju.”⁶⁶

2.21. Iako trebamo iskazati poniznost u razumijevanju naše uloge kao *halā'if fi-l-erd*, plemenitost etike hilafeta oduzima dah: čovječanstvo/mi, ljudi, nosi/mo povjerenje (*emānet*) pred kojim su nebesa, Zemlja i planine ustuknuli da ga ponesu.

Mi smo ponudili amanet nebesima, Zemlji i planinama, ali ga nisu bili voljni preuzeti, izbjegli su to, ali ga je čovjek preuzeo – on je, doista, nasilnik i neznanica veliki. (33:72)

Ovo povjerenje se razumijeva kao pretpostavka moralne odgovornosti (*teklīf*) pred Bogom za svoja uvjerenja, namjere i postupke te njihove posljedice – uz nagradu i kaznu koje to povlači za sobom. Ono je usko isprepleteno s odgovornošću *hilāfe fi-l-erd* – zaduženošću na Zemlji. Brinući se o Zemlji, kao vrsta, dokazali smo da smo potpuno nepravedni i neuki.⁶⁷ Ne možemo ispuniti ovo povjerenje sve dok se obzorja naše brige ne protegnu kroz prostor i vrijeme da obuhvate sve vrste, jedinke i naraštaje Božijih stvorenja, od danas do Dana proživljenja. Tada, i samo tada ćemo istinski biti halife na Zemlji.⁶⁸

2.22. Moglo bi se pretpostaviti da to ljudima nameće nemogući teret: ko uopće može vidjeti sve posljedice i učinke nečijih djela na sva bića, čak i u sadašnjosti, a još manje u budućnosti? Šta znači proširiti obzorja naše brige na nepoznatu budućnost? Kako vremenski okviri globalnih klimatskih promjena i masovnog izumiranja zadiru u naše koncepte etike? Koje

su naše etičke obaveze prema neznanim budućim naraštajima čovječanstva i životnoj zajednici koja nije ljudska, što bi mogla postojati u budućim tisućljećima? Kako bilo koji pojedinac može biti odgovoran za sve ishode svojih djela, kada ih niko osim Boga ne može obuhvaćati? Mi bismo odgovorili da, bivajući potpuno svjesni granica našeg znanja, snage i sposobnosti, naše namjere i težnje da služimo Beskonačnom Gospodaru svih bića moraju biti bezgranične. Naša obaveza je da damo sve od sebe te da tražimo od Gospodara svega uputu i oprost za naše propuste, jer ih moramo imati. Bog nikome ne nameće teret veći nego što on/a može podnijeti.⁶⁹

Po Zemlji nježno hodi

2.23. U Kur'anu nam je rečeno da ponizno, blago i nježno hodimo po Zemlji:⁷⁰ *A robovi Svemilosnoga jesu oni koji po Zemlji smireno hode...* (25:63). Svemilosni Gospodar svih bića smjestio nas je zajedno s ostalim zajednicama živih stvorenja na ovoj izvrstnoj, divnoj planeti da u harmoniji s njima proživimo i zadužio da brinemo o njoj. Ovaj dio završavamo sljedećim kur'anskim odlomkom, koji poziva čovječanstvo da promatra znakove Božije u Njegovoj tvorevini, da promišlja o njima, da razumije i uči od njih:

Zato Boga slavite kad u akšam stupite i kad sabah dočekate! I hvala Njemu pripada, i na nebesima i na Zemlji, kad noć se stami i kad podne dočekate! On živo iz neživog izvodi i izvodi neživo iz živoga, te oživljuje zemlju nakon njezine zamrlosti, a tako i vi bivate izvedeni. U Njegova znamenja spada i to što vas je od zemlje stvorio, i vi, zatim, eto, ljudska bića, koja se razvijaju i množe. Jedno od Njegovih znamenja jest i to što vam je stvorio od vas samih supružnike da se uz njih smirite, i što je među vama ljubav i milost uspostavio. U tome je, doista, više znakova za ljude koji razmišljaju. U Njegova znamenja spada i stvaranje nebesa i Zemlje, te raznolikost vaših jezika i boja. U tome je, doista, veći broj znamenja za one koji znanja imaju. U Njegova znamenja spada i vaš počinak noću, kao i po danu, te vaše nastojanje da iskoristite štošta od obilja koje On nudi. Doista, u tome je veći broj znamenja za ljude koji sluha imaju. Njegovo je znamenje i kad vam munju pokaže – što zbog straha što zbog hlepnje – te kad spusti s neba vodu pa oživi njome zemlju nakon njezine zamrlosti. U tome je, doista, veći broj znamenja za ljude koji pameti imaju. Njegovo je znamenje i to što nebo i Zemlja po Njegovoj

zapovijedi opstoje, te što ćete, poslije, odmah kad vas pozove, iz zemlje izići. Njemu pripadaju svi koji su na nebesima i na Zemlji, sve se Njemu pokorava. On je Taj Koji prvotno stvori, a zatim to opet ponavlja, i to je Njemu lahko. I Njegov je najuzvišeniji primjer, i na nebesima i na Zemlji, i On je Taj Koji je moćan i Koji je mudar. (30:17–27)

3

EKOLOŠKI ETOS I ETIKA ISLAMA

Etika *tevhīda*

3.1. **Etičke dimenzije Božije jednoće: *tevhīd*.** Najbitnija etička implikacija Božije jednoće jeste služenje jednom Bogu – Gospodaru svih bića – čineći najveće dobro koje možemo *svim* Njegovim stvorenjima. Ako prepoznamo da je Bog jedan i jedini Gospodar svakog stvorenog bića, onda moramo znati da odanost Njemu zahtijeva krajnju dobrotu prema cjelokupnoj Njegovoj tvorevini – i da se prema svakom pojedinom stvorenju moramo odnositi uz *takvā*, odnosno pobožnost prema njegovom Stvoritelju. Bog je Gospodar svake vrste, svakog naraštaja i svakog pojedinog stvorenog bića. Otuda u svrhu pojašnjenja naših etičkih obaveza, izraz *Rabbu-l-‘ālemīn* se razumijeva kao “Gospodar svih bića” ili “Gospodar cjelokupnog bītka”, svega što je bilo i svega što će ikada biti. Sva stvorena bića imaju njima svojstveno dostojanstvo i vrijednost na osnovu toga što ih je Bog stvorio. Isključivanje bilo kojeg stvorenog bića iz moralnog razmatranja krši načelo *tevhīda*.⁷¹

3.2. Implikacije provođenja u djelo ovog načela su ogromne. To znači da se ne može etički učiniti svojim krajnjim ciljem boljitak dijela Božije tvorevine bez svjesnog i izričitog razmatranja boljitka cjelokupne tvorevine. Možemo li ciljati na isključivi boljitak našeg naroda i pretpostaviti da to neće povrijediti druge narode? Možete li ciljati na boljitak muškaraca (ili “muškarca”) i pretpostaviti da to neće zanemariti ili omalovažiti žene?

Možete li ciljati na boljitak bogatih i pretpostaviti da će to dovesti do boljitka siromašnih? Možete li ciljati na boljitak sadašnjeg naraštaja i pretpostaviti da to neće buduća pokoljenja lišiti njihovog zakonitog naslijeđa? Možete li ciljati na ljudski boljitak i pretpostaviti da to neće uništiti bezbroj drugih vrsta s kojima dijelimo Zemlju? Vladama i ekonomijama uglavnom upravljaju ljudi koji se drže upravo ovih pretpostavki. Ali one nisu u skladu s gorljivim služenjem Svemilosnom Bogu, Gospodaru svih bića. Zapravo, učiniti naš krajnji cilj manjim od dobra za sva bića znači izvrdati našu vjeru. To je neetično i nemoralno: to krši glavni etički zahtjev *tevḥīda*.⁷²

Poštivanje Boga i Njegovih stvorenja

3.3. *Takvā*: pristup pobožnosti, brige i pažljivosti. Bog je Gospodar svega i On je Vlada Dana sudnjeg, Dana obračuna: tog dana On će nam presuditi u pogledu Svojih stvorenja.

Tog dana ljudi će odvojeno pridolaziti i njihova djela će im se prikazivati, pa ko je i koliko trun dobra uradio, on će ga vidjeti, a ko je uradio i koliko trun zla, i on će to vidjeti. (99:6–8)

Arapska riječ *zerre* u ovim ajetima, koja se obično razumijeva kao “atom”, “čestica” ili “trun”, znači i najmanji mrav – među najmanjim životnim oblicima koji se mogu vidjeti ljudskim očima. Oba značenja podrazumijevaju da će nas Gospodar svih bića iskušati i suditi nam za naše ophođenje prema najsitnijim stvorenim bićima. Stoga Mu moramo pokazivati poštovanje kroz naše ponašanje prema svakom biću, ma koliko ono izgledalo beznačajno. Nijedno biće nije bez značaja. Bog je Gospodar svega i On će nam presuditi u pogledu svojih stvorenja: tako da Ga moramo štovati kroz svoje ponašanje prema svemu. Moramo Mu iskazivati poštovanje kroz naše ophođenje prema svakom muškarcu, svakoj ženi, svakom djetetu. Moramo Ga štovati kroz naše ophođenje prema svakoj zvijeri, svakoj ptici, svakom insektu, svakoj biljci, svakoj rijeci, svakom kamenu... Svako stvorenje, bez obzira na to koliko nam se činilo beznačajnim, stvorenje je od Njega Koji je nadasve Velik; znak Onoga Koji ga je stvorio. Svako je svijet koji se nikada neće ponoviti i koji raskriva transcendentnu slavu svoga Tvorca.⁷³ Ništa nije stvoreno uzalud; sve je stvoreno radi ispravnog. Otuda

se ne smijemo ni prema kome ponašati bezobzirno i oduzimati život osim po pravu.⁷⁴ Iz susreta s Gospodarom svih bića, Koji nas drži odgovornim za naše ophođenje prema svemu i svačemu, proizlazi pristup *takvā*: duboka svjesnost i pobožnost prema Gospodaru svih bića, zajedno s krajnjom brižljivošću i pažnjom kroz naše ponašanje prema Njegovoj tvorevini. Ovakav pristup je suština etičke plemenitosti. ...*Uistinu, najpribraniji među vama kod Boga jest onaj koji se najviše čuva!*... (49:13).

Krajnje dobro prema svemu stvorenom

3.4. ***Ihsān*: najviše dobro.** Pristup pobožnosti kroz posvećenost Bogu nalazi svoje upotpunjenje u djelima najvećeg dobra i ljepote: njegovo najviše očitovanje u našim djelima jeste da služimo Gospodara svih bića čineći *najveće dobro svim* Njegovim stvorenjima. Dobra djela su sama svrha života i smrti:⁷⁵

Onaj Koji je dao i smrt i život, da bi vas iskušao... (67:2)

Nije dovoljno činiti dobro; od nas se traži da činimo najveće dobro, kao da vidimo Gospodara svih bića pred nama, jer nas Gospodar svega zacijelo vidi.⁷⁶ Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je da je "Bog propisao najvišu dobrotu, ljepotu i izvrsnost (*ihsān*) u pogledu svega".⁷⁷ Sljedeći ajeti ukazuju na to da je najvažnije mjerilo u izboru između različitih mogućnosti dobrog, korisnog djela ili između naizgled legitimnih odluka ono što je najfinije, najkorisnije, najljepše, najizvrsnije i najbolje (*ahsen*):

...zato obraduj Moje robove, koji slušaju Govor i slijede ono što je u njemu najljepše. To su oni koje je Bog na Pravi put uputio i koji imaju pameti. (39:17–18)

Pokažite samilost prema onima na Zemlji

3.5. ***Rahmet*: samilost.** Gospodar i Održavatelj svih bića je Svemilosni, Svesamilosni. Opseg Njegove neodoljive milosti, dobrohotnosti i samilosti veći je nego što ikada možemo pojmiti.

...a što se tiče Moje milosti, ona sve obuhvaća... (7:156)⁷⁸

Bog je univerzum ispunio slavom, ljepotom i dao je živim bićima različita čula pomoću kojih oni, a i mi, možemo opažati tu slavu i ljepotu. Kako

ćemo odgovoriti? Kako ćemo pokazati svoju zahvalnost? Nije li najbolji način da Mu zahvalimo tako što ćemo Mu služiti? Kako ćemo služiti Svemilosnom, Svesamilosnom? Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je: “Samilosni pokazuju samilost od Svesamilosnog. Pokažite samilost prema onima na Zemlji, pa će Onaj Koji je na Nebu pokazati samilost prema vama.”⁷⁹

3.6. Šukr: zahvalnost. Još jedan odgovor na dobrohotnost Svemilosnog jeste iskazivanje zahvalnosti i poštivanja, zahvaljivanje na Njegovim blagodatima.⁸⁰

A znak im je i mrtva zemlja! Oživljavamo je i izvodimo iz nje zrnavlje pa se njime hrane. I, također, stvaramo po njoj vrtove s palmama i vinovom lozom i dajemo da po njoj vreća izviru, kako bi se hranili Njegovim plodovima, koje nisu svojim rukama proizveli. Pa zar nećete biti zahvalni? (36:33–35)

Kur'an nas poziva da se radujemo ljepoti u univerzumu, da negujemo naša osjećanja kao što je prikazano u ajetima koji opisuju ljepotu, ukras i raskoš stvorenog te nas razbuđuje da se naslađujemo i uživamo u njemu. Ovi ajeti ističu ljepotu i ukras na nebesima (15:16, 37:6, 67:5) i na Zemlji: rast pustinjskog bilja poslije kiše, bujanje hurminih palmi (29:60; 22:5; 50:10), gajeve i bašte, te domaće životinje kao što su konji, mazge, magarci i deve (16:5–6, 8). Kur'an na taj način usmjerava naše osjećaje i naša osjetila da shvate ljepotu i savršenstvo Stvoritelja Koji je iznad stvorenog (32:7; 27:88). Ako pjesnik u svemu vidi ljepotu putem svog umjetničkog senzibiliteta, vjernik u svemu vidi ljepotu putem svog duhovnog senzibiliteta vjere, sagledavajući ljepotu Tvorca u savršenstvu onoga što je On stvorio.⁸¹

Znakovi Svemilosnog

3.7. Odgovaranje na znakove Svemilosnog. Kur'an opisuje kako znakovlje u stvorenom ljudima koji promišljaju, koji su umni i koji se prisjećaju, otkriva znanje o Bogu i Njegovim naumima; razmatranje ovih blagodati obavezuje nas da budemo zahvalni.⁸² Moramo stupati u odnos sa stvorenim obzirno i zahvalno (*šukr*). Poput hvaljenja Boga, *šukr* se osjeća u srcu i izražava usnama, ali ga isto tako treba izražavati udovima, čineći dobra djela (*el-a'māl es-sāliha, es-sālihāt*) i najviše dobro (*ihsān*) prema Božijim

stvorenjima. Zahvalnost na Božijim blagodatima pokazuje se njihovim korištenjem sukladno ciljevima za koje su stvorene, kao i vođenjem brige o tim blagodatima, njihovim održavanjem i povećavanjem.⁸³

3.8. Razumijevanje znakova Svemilosnog. Sve dok istinski ne budemo razumjeli znakove Svemilosnog Gospodara svih bića, malo je vjerovatno da ćemo se moći uspješno pobrinuti za blagodati kojima smo obasuti, a još manje brinuti o Zemlji. Takvo razumijevanje zahtijeva znanje, razboritost i mudrost. Vjerovjesnik Muhammed, a.s., kazao je da je traženje znanja obaveza svakog pojedinog muslimana,⁸⁴ jer znanje o znakovima Svetog teksta i stvorenog vodi ka pobožnoj brizi:

Zar ne vidiš da Bog spušta s neba vodu, pa izvodimo pomoću nje raznovrsne plodove – a od brda svijetli i crveni lanci, u raznim nijansama, ili pak potpuno crni. I među ljudima i životinjama, isto tako, te među stokom, vrste su različite, a Boga se između Njegovih robova boje samo oni koji znaju...
(35:27–28)

3.9. Međutim, jasno je da svako učenje ne usađuje pobožnu brigu; ne njeguje svako učenje potragu za krajnjim dobrom i ljepotom. Naše sadašnje obrazovne ustanove i kurikulumi su, u velikoj mjeri, ono što nas nije osposobilo da se uspijevamo starati o Zemlji kao halife na njoj. Oni su nam dali vještine da pokrenemo i produžavamo ekološku krizu od koje danas čovječanstvo i sve živo na Zemlji pati.⁸⁵ Uprkos odvažnim naporima bezbrojnih prosvjetnih radnika da ih reformiraju, oni i dalje učestvuju u brzopletom i nepromišljenom, opasnom snu modernog čovjeka da upravlja Zemljom i njenim sistemima za održavanje života, ne propitujući to da li se Zemljom i njenim sistemima za održavanje života, u svoj njihovoj složenosti, može ikada sigurno upravljati.⁸⁶ Umjesto toga, krenimo upravljati sobom: svojim željama, ekonomijama, politikom i zajednicama. Mogli bismo preoblikovati sebe tako da se prilagodimo ograničenoj planeti, a ne da pokušavamo preoblikovati Planetu tako da se prilagodi našim neograničenim željama.⁸⁷ Da bismo počeli liječiti životne zajednice koje smo tako teško ranili, da bismo postali brižne, mjerodavne halife na Zemlji, potrebna nam je duboka duhovna svjesnost o našem odnosu prema Stvoritelju, s jedne strane, a s druge, potrebno nam je široko poznavanje te razumijevanje stvorenog i našeg mjesta u njemu. Da bismo postigli prvo, njegovat

ćemo duhovne prakse naše vjere, a da bismo postigli drugo, njegovat ćemo naše odnose sa stvorenim.

3.10. Iskustveno razumijevanje stvorenog. Posljednjih nekoliko desetljeća, širom svijeta postoji saglasnost oko potrebe da ljudska populacija na Zemlji bude svjesna i zabrinuta za cjelokupnu okolinu i s njom povezane probleme, te da ima “znanje, stavove, vještine, poticaj i posvećenost pojedinačnom i zajedničkom radu na rješavanju trenutnih problema te sprečavanju novih”.⁸⁸ Prije nego što se ljudi suoče sa strašnim ekološkim problemima, moraju imati priliku da budu okruženi prirodom kako bi iskusili radost i ljepotu prirodnog svijeta.⁸⁹ Ali to je usložnjeno činjenicom da više od polovine ljudske populacije sada živi u urbanim središtima i k tome, teškom nevoljom da se, kako ljudska populacija raste a naša želja za robom široke potrošnje se povećava, nedinuta divljina smanjuje i ubrzano nestaje.⁹⁰ U islamskim kulturama postoji snažna tradicija pustopoljine koja predstavlja duhovnu istinu: vjerovjesnici – Musa, Ilijas, Jahja (Ivan), Isa, Muhammed, a.s., i drugi – išli su u pustopoljinu da susretu Lice Gospodara svih bića te da se vrate s mudrošću i istinom Božanske objave.⁹¹ Duhovna istina svojstvena divljini imala je odjeka u poeziji, književnosti, slikarstvu i drugim umjetnostima islamskih civilizacija.⁹²

3.11. U savremenim islamskim društvima, kao i u drugim, iskustva i vrijednosti divljine se urušavaju. Ruralne i nomadske zajednice mnogih islamskih zemalja još uvijek su usklađene s ritmovima pustinja, stepa, planina, šuma, močvara i žalova gdje žive, ali njihove veze sa zemljom slabe.⁹³ Muslimani nisu u potpunosti zaboravili teologiju prirode koja je oličena u islamu, niti su potpuno izgubili svoj sveti pogled na kosmos i Zemlju.⁹⁴ Međutim, nama su potrebna vjerodostojna iskustva u divljoj prirodi da bismo potpunije dokučili značenje tih učenja. Moramo razviti autentične odnose s divljim mjestima i divljim životinjama te pojedinačno, lično otkriti iskustvo radosti u svijetu prirode. Ekološko obrazovanje se najbolje uči ne u učionicama, već u divljini gdje prevladavaju ritmovi prirode i gdje životna zajednica nije pod kontrolom ljudskih bića. Ako Bog da, to će nam pomoći da postanemo bolji čuvari Zemlje, stječući iskustveno razumijevanje procesa koji su je oblikovali i raznolikosti životnih oblika koje ta mjesta sadrže.

3.12. Pozivamo prosvjetne radnike u islamskim državama i širom Zemlje da duboko iskuse radost učenja o prirodnoj tvorevini u divljini, a zatim da osiguraju izravni doticaj s divljom prirodom na način koji će potaknuti učesnike da je razumiju, poštuju i o njoj brinu; da pruže najbogatija, najpromišljenija izlaganja divljini koja mogu osmisliti, spajajući naučno znanje s umijećima, pustolovinom i ponad svega, etikom i duhovnim promišljanjem, kako bi pripremili sutrašnje predvodnike te ih osposobili da primjenjuju i prenose širu etiku odgovornosti na Zemlji.

Duhovne prakse

3.13. Obredne prakse islama pružaju duboko utemeljenje u duhovnim i etičkim vrijednostima, posebno u onom stavu pobožnosti, brige i pažnje koji predstavlja *takvā*:

O, ljudi, robujte svome Gospodaru, Koji je stvorio i vas i one prije vas, kako biste se sačuvali. (2:21)

Posvuda vidjeti Božiji stvaralački čin i biti potpuno svjestan Božanske prisutnosti koja okružuje i prožima kako svijet prirode tako i svijet ljudske kulture, jača moralnu dimenziju ljudi te ih potiče da djeluju u skladu s tim. Ako se prakticiraju svjesno i savjesno, ove prakse mogu promijeniti način na koji živimo.

3.14. **Šehādet: svjedočenje.** Kada prihvatimo vjeru islam, kada učimo ezan, kada klanjamo i u bezbroj drugih trenutaka tokom našeg života, svjedočimo jednoću Boga, Gospodara svih bića, prema Kojem moramo imati pobožno strahopoštovanje i Kome smo dužni služiti najvišom dobrotom prema svim bićima, te svjedočimo vjerovjesništvo i poruku Muhammeda, a.s., kojeg je On poslao kao milost svim bićima.

3.15. **Salāt: namaz.** U propisanim namazima, pet puta dnevno, prolazimo kroz duboko uranjanje u vrijednosti i etiku naše vjere. Pridružujemo se svima na nebesima i na Zemlji klanjajući i slaveći Boga, jer svi znaju kako se moliti i kako slaviti a Bog zna ono što oni rade (17:44; 22:18; 24:41). Vrijeme namaza se poznaje po položaju Sunca, odnosno njegovim utjecajima na noć. Za namaz se pripremamo čistom vodom, ili ako je nema, čistom prašinom. Stojimo na mjestu obavljanja namaza; ako je to napolju,

tim bolje, jer je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao: “Zemlja mi je učinjena mjestom obavljanja namaza, čistom i pročišćavajućom, pa gdje god da se neko iz moje zajednice zadesi kada nastupi vrijeme namaza, neka klanja.”⁹⁵

Stojimo okrenuti prema Kabi u Meki, prvobitnoj kući obožavanja izgrađenoj za služenje Gospodara svega stvorenog i izgovaramo zaziv: “*Uistinu, ja, kao pravovjerni, svoje lice okrećem Onome Koji je stvorio i nebesa i Zemlju...*” (6:79). Svoj namaz započinjemo prvim ajetima u Kur’anu, surom El-Fātiha, koja služi da osvježimo i razbistrimo naš odnos sa Stvoriteljem i stvorenim pet puta svaki dan. Ona počinje hvalom i zahvalnošću Gospodaru svih bića, Koji je Milostiv prema svemu, Samilostan prema svakome i jedini Koji prosuđuje svako djelo. Iskazujemo svoju posvećenost Gospodaru svega i molimo Ga za pomoć: pomoć koju tražimo jeste uputa na put onih koje je Gospodar svega blagoslovio – koji pobožnom brigom i samilošću prema svim bićima čine najveće dobro prema svemu; a ne na put onih koji, zbog iskvarenosti, uništavanja, okrutnosti ili nepravde, navlače na sebe gnjev Gospodara svega, niti na put onih koji, zbog zablude ili nepromišljenosti, trate svoj život uzalud.⁹⁶

3.16. *Zekāt: milostinja.* Jednom svake godine, muslimani su dužni, iznad određenog minimuma tako da su najpotrebitiji oslobođeni, jednu četrdesetinu svoje novčane ušteđevine te različite razmjere svojih usjeva i stoke dati siromašnima i potrebitima, kako bi pročistili ostatak koji se zadržava. Bogatstvo se pročišćava dijeleći njegov višak s onima koji su u potrebi. Osiguravanje prava siromašnih u imetku bogatih putem obaveznog dobrotvornog poreza pomaže u borbi protiv siromaštva, bolesti i neznanja – tri glavna činioca koji sprečavaju brigu o životnoj sredini.⁹⁷

3.17. *Sijām: post.* Cijeli mjesec svake godine muslimani poste svaki dan od prve svjetlosti zore do zalaska Sunca. Počinjemo naš post i završavamo ga svjedočeći pojavu mlađaka. Uzdržavamo se od jela, pića i bračne intimnosti da bismo obilježili mjesec ramazan u kojem je Kur’an prvi put objavljen vjerovjesniku Muhammedu, a.s., u pećini na brdu Hira, blizu Meke. Post ovog mjeseca čini nas svjesnim naše ovisnosti o našem Gospodaru, zahvalnim za blagodati hrane, pića i intimne fizičke ljubavi te nas navodi da cijenimo te blagoslove. Mjesec dana proživljavajući bolove od gladi i žeđi, učimo se saosjećanju za one koji pate od gladi i žeđi, bilo da su

u pitanju ljudska bića ili drugi životni oblici. I učimo se postojanosti, snazi volje i samokontroli. Postimo u duhu radosti, a post završavamo gozdom i davanjem hrane u dobrotvorne svrhe.⁹⁸

3.18. *Hadž: hodočašće.* Jednom u životu, ako smo u mogućnosti, idemo na hadž u Meku, u Harem, iskonsko utočište, odnosno zaštićeno područje na Zemlji, gdje se domaće životinje ili biljke ne smiju ubijati, oštećivati ili narušavati, a dok smo na hadžu, nastojimo živjeti u harmoniji sa svima i ne nanositi im nikakvu povredu. Tu hodamo istim brdima i dolinama gdje su hodali vjerovjesnici Ibrahim, Ismail i Muhammed, a.s., i njihove supruge i ashabi, te sva pokoljenja vjernih koji su došli poslije njih. Vidimo iste stijene, udišemo isti zrak, gazimo po istom pijesku, pijemo istu vodu Zemzem te gledamo iste vrste biljaka i životinja kao i oni. Jednako odjeveni u jednostavnu odjeću poput ćefina, stojimo doveći na visoravni Arefat, provodimo noć pod zvijezdama na Muzdelifi i boravimo pod šatorima tri dana u dolini Mina. Bacamo kamenčiće na simbole zla i žrtvujemo stoku, uzimajući život da podržimo život kao vid žrtvovanja u ime Boga.⁹⁹ Kružimo oko Kabe, prve bogomolje posvećene Bogu svih bića, a ako bismo bili dovoljno sretni da imamo priliku, mogli bismo poljubiti Crni kamen, posljednji preostali fragment te izvorne kuće, u najnježnijem gestu koji je poznat čovječanstvu, kojim se naše usne simbolično susreću s usnama vjerovjesnika Muhammeda, a.s., i svih hadžija koji su ga slijedili u tom gestu,¹⁰⁰ te svih onih koji će to činiti poslije nas do Dana proživljenja.

Jedan krasan uzor: milost prema svim bićima

3.19. U Kur'anu Bog opisuje vjerovjesnika Muhammeda, a.s., kao milost svjetovima: milost svemu stvorenom, milost svim bićima.¹⁰¹ *I nismo te ni poslali doli iz milosti prema svim bićima (21:107)*.*

3.20. U svojim odlukama, učenjima i djelima iskazivao je pobožnu brigu, neograničenu dobrotu i samilost prema cjelokupnoj tvorevini. Pozivao je čovječanstvo da prihvati teologiju prirode koja veliča znake Božanske slave u svim stvorenim bićima, njeguje ih i brani. On je težio uspostaviti poredak podređen Bogu u kojem se zagovaraju prava svih stvorenih bića.¹⁰² Podučavao je etici plemenitosti bez premca, neizmjerne samilosti,

neuporedive brige i krajnjeg dobra prema svemu, a ne kao sentimentalnim idealima koji zaobilaze stvarne etičke nedoumice življenja u svijetu u kojem je oduzimanje života neizbježno, gdje se život mora hraniti životom da bi trajao. Ne samo da je podučavao; on se borio pa je uspostavljao zakone kako bi osigurao prava i boljitak svega što postoji.¹⁰³

3.21. Čak i kada je postao najmoćniji čovjek u cjelokupnoj Arabiji, živio je smjerno na Zemlji. Živio je skromno u kući od gline, krpio je svoju odjeću i jeo meso vrlo rijetko. Jednom je prekorio svoju suprugu Aišu zbog njenog postupanja s jednom neukrotivom devom: "Aiša, zaista je Bog blag i voli blagost. On nagrađuje za blagost onako kako ne nagrađuje za grubost i ne nagrađuje ni za šta drugo kao za nju."¹⁰⁴ Jednom je utješio uznemirenu devu, a zatim upitao njenog vlasnika: "Zar se ne bojiš Boga u pogledu ove životinje koju ti je Bog dao u posjed? Požalila mi se da je držiš gladnom i opterećuješ do iznemoglosti."¹⁰⁵ Zabranio je da ljudi ponižavaju druga živa bića, posebno radi zabave, i zabranio je podsticanje životinja na međusobnu borbu.¹⁰⁶ Uprkos svojoj blagosti, prokleo je svakoga ko uzme neko živo biće kao metu za gađanje.¹⁰⁷ Svojim ashabima je navodio primjere žene i muškarca kojima je Bog zahvalio i oprostio grijehe što su napojili žednog psa,¹⁰⁸ te o ženi koju je Bog kaznio Džehennemom jer je do smrti izgladnjivala mačku.¹⁰⁹ Naredio je jednom od svojih ashaba koji je uhvatio nekoliko ptica da ih vrati u njihovo gnijezdo majci, koja se borila da ih zaštititi.¹¹⁰ Kada je naišao na vatru koja je bila zapaljena na mravinjaku, naredio je "Ugasi, ugasi!"¹¹¹

3.22. Ko je u povijesti čovječanstva postigao ono što je on da očuva raznolikost životnih oblika na Zemlji? Zabranio je sječu bilo kakvog drveta u pustinji koje pruža dragocjeni hlad ili opskrbu, bilo ljudima ili životinjama,¹¹² a rekao je: "Ako neko posadi drvo, nijedan čovjek, niti bilo koje Božije stvorenje neće jesti s njega a da mu se to neće računati kao sadaka."¹¹³ Kada se iselio u Medinu, odredio je harem koji obuhvaća tu gradsku oazu i njene nasade hurminih palmi, gdje se prirodno rastinje ne smije sjeći i gdje se divljač ne smije loviti niti uznemiravati, a oko tog područja uspostavio je šire zaštićen prostor (*himā*), u kojem se ne smiju rezati samoniklo drveće i grmlje.¹¹⁴

3.23. U pohodu na Meku iz Medine, s vojskom od deset hiljada ljudi, naišao je na ženku psa i njeno leglo tek rođenih štenadi, pa je postavio stražara da je čuva kako je niko ne bi uznemiravao.¹¹⁵ Kada je pobjedonosno ušao u Meku – grad u kojem su progonili njega i njegovu zajednicu vjernika, ubili mnoge njegove ashabe i više puta pokušavali da ih unište, čekali su strašnu odmazdu. Ipak, oprostio je njenim stanovnicima, izgovarajući riječi oprosta koje je, prema Objavi, Jusuf izrekao svojoj braći kada su mu došli u Egipat: ...*“Neće vas se danas koriti! Bog će vam oprostiti, jer je On milosnik najveći!”* (12:92).¹¹⁶ Zatim je ponovno uspostavio Božiji harem koji okružuje i obuhvaća Meku – prvobitno zaštićeno područje na Zemlji – gdje se ne smije sjeći samoniklo drveće, ni grmlje niti rastinje i gdje se divljač ne smije loviti niti uznemiravati.¹¹⁷ Još jednom se vratio u Meku, na hadž, prije smrti i okupio je ogroman broj ljudi da čuju iskaze koji su poznati kao njegov oproštajni govor u kojem je proglasio: “O, ljudi, vaš Gospodar je jedan i vaš otac je jedan: svi ste vi od Adema, a Adem je od praha. Najplemenitiji od vas pred Bogom su oni koji iskazuju najveću pobožnu brigu: nema prednost Arap nad nearapom, niti nearap nad Arapom, ni bijelac nad crncem, niti crnac nad bijelcem, osim po pobožnoj brizi.”¹¹⁸

3.24. Iz svih ovih razloga, mi uvažavamo vjerovjesnika Muhammeda, a.s., kao uzora samilosti, pobožne brige i najvećeg dobra prema svemu stvorenom. Neka su mir i blagoslovi Božiji na njega, njegove supruge i ashabe. Njegov plemeniti primjer je zauvijek pred nama za oponašanje. Pozivamo svu našu braću muslimane, posebno one koji podučavaju mlade, da duboko proučavaju njegov primjer i da ga nastoje ostvariti u svom životu. I pozivamo sve ljude koji ne slijede našu vjeru da uzmu u obzir njegov primjer, kao što pozivamo svakoga na Zemlji da njeguje i uzdiže ono najbolje kod svih vjerovjesnika, kao i kod velikih znalaca te učitelja mudrosti Istoka i Zapada, Juga i Sjevera u pogledu brige o Zemlji i njenim životnim zajednicama.

4

PRAVEDNOST, PRAVIČNOST I PRAVDA U DIJELJENJU IZVORĀ ŽIVOTA

Blagostanje u perspektivi

4.1. Gledajući slike Zemlje zabilježene iz svemira, shvaćamo da, s obzirom na materiju, ona u suštini djeluje kao zatvoren sistem. Gotovo sve što je životu na Zemlji ikada bilo potrebno kroz nebrojena prostranstva vremena, na raspolaganje nam je stavio ovaj sistem, pokretan protokom Sunčeve energije, podstican Mjesečevom privlačnom silom, s bezbrojnim elementima – zvjezdanom prašinom, zrakom, vodom i hranjivim tvarima koje ne prestano kruže u svojim različitim ciklusima.¹¹⁹ To nas navodi da prepoznamo kako su Zemljino površje, njeni materijali i resursi ograničeni. Ona ima ograničenja; kao što nas Kur'an podsjeća: Bog ... *je sve stvorio i odgovarajuću mu vrijednost, mjeru i mjesto odredio!* (25:2); *Mi, zaista, sve stvaramo po mjeri* (54:49), a u upozorenju: ... *jedite i pijte, samo nemojte pretjerivati, jer On, doista, ne voli one koji pretjeruju* (7:31; također vidjeti 6:141), on nas opominje da ne prekoračujemo te granice.

4.2. Više je nego vjerovatno da će godine 2020. i 2021. ući u povijest kao godine u kojima se čovječanstvo zajednički suočilo s jednim od naših najvećih izazova. Bez obzira na našu zabrinutost zbog klimatskih promjena i drugih ekoloških kataklizmi, borili smo se da iskontroliramo virus koji ima potencijal da utječe na baš svako ljudsko biće. Koronavirus objelodanilo je raskole u našem sve manjem svijetu. Bogatije zemlje milionima su otkupile doze novorazvijene vakcine, ostavljajući siromašnije zemlje bez

njih, razotkrivajući tako nejednakost i nepravdu koja vlada u našem globalnom selu.

4.3. Sada živimo na preopterećenoj, pregrijanoj planeti kao ishod ubrzanog povećanja stanovništva i ekonomskog rasta. Naš sve veći broj i dalje zahtijeva više od smanjujućih resursa u prirodnom svijetu. Procjenjuje se da je, kada se led povukao prije nekih 12000 godina, ljudska populacija na Zemlji bila možda četiri miliona. Za približno 14000 godina dostigla je 1,6 milijardi do 1900. godine, a samo 120 godina kasnije, sada imamo oko 8,1 milijardu duša. Očekuje se da će naša populacija dostići vrhunac od oko 11 milijardi do 2100. godine.¹²⁰ Kako će se to mnoštvo hraniti, odijevati i smještati? I kakvo će biti stanje na Planeti do 2100. godine ako je nastavimo narušavati kao što radimo sada?

4.4. Postalo je poznato da obrazovana populacija doprinosi smanjenju broja ljudi ograničavajući veličinu porodica. Ali, očekivanje da će obrazovana populacija doprinijeti smanjenju ljudskog utjecaja na životnu sredinu nije se ostvarilo. Obrazovanje obično iznjedrava srednju klasu bogatih potrošača, što pokreće ekonomski rast. A kako možemo ostvariti rast u sve manjoj bazi resursa? Napredne industrijske zemlje sa svojom visoko-obrazovanom potrošačkom populacijom najviše doprinose klimatskim promjenama i narušavanju naše planete na račun siromašnijih društava. Uprkos nacionalnim i međunarodnim obavezama prema održivom razvoju, jaz između bogatih i siromašnih nastavlja se širiti dok se životna sredina i dalje pogoršava. Ovo postavlja pitanja o prirodi dobrog života koji naše institucije obećavaju. Koje su granice dobrog života i blagostanja za kojim čeznemo? U Kur'anu nam se kaže: *...nemojte za lijepe stvari koje vam je Bog dopustio govoriti da su zabranjene, samo ne prekoračujte granice...* (5:87). Kako možemo, svih nas 8,1 milijardu, započeti da vodimo prilično zadovoljavajući način života i istovremeno smanjiti svoj utjecaj na svijet prirode? Kao što je izvrsno primijetio Mohandas Gandhi: "Zemlja pruža dovoljno da zadovolji svačije potrebe svakog čovjeka, ali ne i svačiju pohlepu."¹²¹ Sljedeća rasprava naglašava punovažna islamska učenja o načinu i izvorima života, plodouživanju i imovini, te ekonomiji, uključujući trgovinu, finansije i upravljanje.¹²²

Razvoj i stil života

4.5. Razvoj – mijenjanje Zemlje i njenih resursa da bi se zadovoljile ljudske potrebe i poboljšao kvalitet života – visoko je na listi prioriteta u mnogim muslimanskim zemljama. Neke od njih su trenutno među najsiromašnijim i najnerazvijenijim na Zemlji. Životni vijek, pismenost i prihodi kod većine su niski, dok je smrtnost majki i novorođenčadi visoka. Ali šta tačno znači razvoj u islamskom kontekstu i koja je njegova ekološka cijena? Mi tradicionalno opisujemo islam kao uravnotežen put, ni neumjeren niti isposnički. U Kur'anu nam se govori da tražimo dobro sadašnjeg materijalnog svijeta zajedno s konačnim duhovnim dobrom budućeg svijeta i da dovimo:

...“Gospodaru naš, podaj nam dobro i na ovom i na onom svijetu, i sačuvaj nas patnje u Vatri!” (2:201)

Šta to podrazumijeva s obzirom na stilove života kojima težimo? U potrazi za dobrom sadašnjeg, prolaznog svijeta, ne trebamo gubiti iz vida činjenicu da trajno dobro budućeg svijeta mora imati prednost. Ne smijemo dozvoliti da naša težnja za materijalnim blagostanjem bude ostvarena nauštrb našeg duhovnog blagostanja; ona mora biti podređena etičkim ograničenjima.¹²³

4.6. Savremeni ekonomski poredak, zasnovan na stalnom ekonomskom rastu potaknutom zelenaštvom/kamatom (*ribā*), po prirodi je nezahvalan potrošački, neodrživ i suprotan načelima islama. Izuzevši to je li nam moguće uživati u načinu života modernih industrijaliziranih država, mora se postaviti pitanje da li je to, u svjetlu islamskih učenja, dozvoljeno. Dok su se vjerovjesnik Muhammed, a.s., i njegovi ashabi jako radovali onome što nudi ovaj svijet – svojim suprugama i djeci, pijenju hladne vode, zelenoj dolini, lijepoj jahaćoj životinji i dodiru kiše na svojim ramenima – po današnjim mjerilima živjeli su najumjerenije.

4.7. Cilj razvoja svakako nije trošiti što je više moguće, već omogućavati ljudima da vode zdrav, ispunjen i oplemenjujući život. Zaista je moguće živjeti zdravo i radosno bez pretjeranog trošenja Zemljinih resursa. Lahko je to kazati, ali je teže primijeniti, posebno na nacionalnoj ili globalnoj ravni. Pozivamo muslimanske pravnike, ekonomiste i ekološke da rade s vlastima

svojih zemalja i lokalnim zajednicama kako bi propisali mjere za stabilizaciju i smanjenje naše potrošnje izvora života uz poboljšavanje stvarnog kvaliteta života. Pozivamo ih da osiguraju okruženje u kojem razvoj zadovoljava potrebe sadašnjeg vremena bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe, te da ne ugrožava cjelovitost prirode ili opstanak drugih vrsta.

4.8. Granice rasta broja stanovnika: koju populaciju Zemlja, ili bilo koja od država, može uzdržavati zavisi i od toga koliko ljudi ima i od toga koliko energije te drugih resursa svaka osoba troši i rasipa. Naučnici za životnu sredinu, zajedno s manje imućnim, neindustrijaliziranim državama, istakli su da prekomjernom i rasipničkom upotrebom Zemljinih resursa, industrijalizirane zemlje uzrokuju veću ekološku štetu, prema većini mjera, ¹²⁴ nego veće populacije neindustrijaliziranog svijeta. Neki pozivaju na pravičnu preraspodjelu resursa kao alternativu kontroli broja stanovnika. Ali, čak i uz pravedniju raspodjelu resursa, moramo se suočiti s činjenicom da će stopa rađanja imati izravan utjecaj na način života kojem mi i naši potomci možemo realno težiti. ¹²⁵ Pitanje koje trebamo postaviti nije samo koliki broj ljudi može Zemlja uzdržavati, već i koji broj može uzdržavati u zdravlju i sreći, kada prevlada pravedna raspodjela.

4.9. Vjerujemo kako su nesmiljene mjere država da se u porodicama ograniči broj potomaka bile neetičke, kao i autokratski pokušaji da se spriječi pristup većini sredstava za kontrolu plodnosti. Pravo na uživanje u blagodati djece je temeljno u islamu i teško je silom zakona ograničiti slobodu pojedinca da rađa. Potomstvo je opisano u Kur'anu kao ures ovog svijeta, a pravnici smatraju da je zaštita potomstva jedan od suštinskih ciljeva islamskog zakona. ¹²⁶ Kao i svi ostali na Zemlji, muslimanske porodice suočavaju se s izborom između blagodati podizanja velikog broja djece i blagodati pružanja visokokvalitetnog odgoja, obrazovanja i zdravstvene njege. Pojedinci trebaju slobodu, osnaživanje i pouzdane informacije da bi donosili racionalne, etičke odluke u svjetlu svojih pojedinačnih situacija i etičkih načela naše vjere. ¹²⁷

Izvori života

4.10. Zrak koji udišemo, voda koju pijemo, tlo koje obrađujemo i sve životne zajednice s kojima dijelimo Zemlju, a o kojima svi ovisimo, obično se nazivaju resursima. Ali, ako pogledamo povezanost arapske riječi *mevārid* s vrucima i drugim izvorima vode, tim ključnim resursom od kojeg su sva živa bića na Zemlji stvorena i o kojima ovise životi svih, mogli bismo uvidjeti da su to u osnovi izvori života. U ekonomskom sistemu koji preovladava modernim svijetom, sirovinski resursi i primarni poljoprivredni proizvodi posmatraju se kao roba koja se kupuje i prodaje. Vjeruje se da resursi i proizvodi nemaju njima svojstvenu vrijednost, već samo vrijednost koju im daju ljudska bića. Međutim, kao što je ranije napomenuto, Kur'an to opisuje, i živo i neživo, kao Božije znake, tvorevine Božije, one koji se Bogu pokoravaju, one koji veličaju Boga, one koji Boga štuju. Ništa što je Bog Svemoćni i Slavni stvorio nije bezvrijedno. Ništa nije stvoreno slučajno, odnosno uzalud. Sve je stvoreno prema istini i radi ispravnog te sve kod nas ima prāvo. Sve stvoreno ima osnovnu nepovredivost (*hurmet*) koju su ljudska bića dužna poštovati. Nismo slobodni da to omalovažavamo ili zanemarujemo, a još manje da ga rasipamo, iscrpljujemo, unižavamo ili skrnavimo, da se prema tome odnosimo bezobzirno ili neumjereno. Koristeći ga, dužni smo štovati i cijeniti njegovog Stvoritelja.

4.11. Što se tiče nama srodnih osjetilnih bića, divljih i domaćih životinja s kojima dijelimo Zemlju, Kur'an ih opisuje kao zajednice poput nas (6:38). Njihova vrijednost kao zajednicā prethodi njihovoj vrijednosti kao proizvoda. Nijedna roba ne smije biti ocrnjivana ili zloupotrijebljena; sve treba poštovati i pažljivo tretirati. Ipak, prema zajednicama se treba odnositi s još višim stepenom pobožnosti i pažnje (*takvā*), samilosti (*rahmet*) i dobrote (*ihsān*). Jasno se razumije da "opće dobro" uključuje dobro svih vrsta i svih generacija.

4.12. U islamskom pravu, bitni elementi životne sredine i izvori života, kao što su voda, pašnjaci, vatra (uključujući ogrjevno drvo i druge izvore energije), šume i šumska zemljišta, ribe i divlje životinje, ne mogu biti u privatnom vlasništvu u svom prirodnom stanju; oni su zajedničko dobro svih članova društva. Pojedinci imaju pravo koristiti ih u skladu sa svojim potrebama, sve dok ne narušavaju, odnosno ne krše prava drugih članova.

U zamjenu za profit od resursa, dužni su, koliko god je to moguće, zadržati njegovu prvobitnu vrijednost; ako prouzrokuju njegovo uništenje, narušavanje ili razgradnju, snose odgovornost za nadoknadu štete u skladu s njenim razmjerama, jer su počinili povredu prava svih ostalih članova društva.¹²⁸

4.13. **Odgovornost za očuvanje resursa u skladu je s osnovnim pravnim načelom** koje je uspostavio vjerovjesnik Muhammed, a.s.: “Korist od neke stvari dolazi u zamjenu za odgovornost s njom povezanu”¹²⁹ i obrnuto: “Odgovornost za određenu stvar je obaveza što ide uz korist koju ona donosi.”¹³⁰ Pravo na održivo korištenje nekog izvora života za zaradu daje poticaj za ponovno ulaganje u njegovo očuvanje i unapređenje. Slično tome, pravičan udio u ekonomskim dobitima od očuvanja nekog izvora trebao bi se vratiti onim ljudima koji su iznijeli teret njegovog očuvanja.¹³¹ Po našem mišljenju, ova načela zahtijevaju da se svi izvori života, obnovljivi i neobnovljivi, koriste djelotvorno i uzdržano. Obnovljive izvore treba koristiti održivo: treba ih iskorištavati u omjerima koji ne prelaze njihovu mogućnost regeneracije. Iako nije moguće održivo koristiti neobnovljive izvore, njihov vijek trajanja treba produžiti recikliranjem, smanjenom potrošnjom i korištenjem obnovljivih zamjena.¹³²

4.14. **Vlasništvo kao plodouživanje.** Islamsko pravo potvrđuje potrebu za privatnom imovinom. Ali, vlasništvo nad njom nije apsolutno; ono je slično plodouživanju. Prema riječima pravnika iz 14. stoljeća Ebu-l-Ferredža ‘Abdurrahmāna ibn Redžebe, “ljudi zapravo ne posjeduju stvari, jer je jedini stvarni vlasnik stvari njihov Stvoritelj, neka je slavljen i uzvišen. Zaista, ljudi ne posjeduju ništa osim svog plodouživanja na način dopušten objavljenim zakonom”.¹³³ Iako je pravo na držanje privatne imovine strogo zaštićeno, postoje važna ograničenja u njenom korištenju. Među najbitnijim od tih ograničenja jesu ona koja se odnose na zloupotrebu pravā.¹³⁴

4.15. **Nema nanošenja štete.** Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je da “ne smije biti nanošenja štete niti uzvratanja štetom – *lā darer ve-lā dirār*”.¹³⁵ Shodno tome, muslimanski pravници su presudili da osoba poništava svoje pravo ako, njegovim korištenjem, on/a *namjerava* prouzrokovati štetu drugome; ili ako njegovo korištenje *proishodi* oštećenjem drugog

bez odgovarajuće koristi za njegovog posjednika; ili ako, uprkos tome što donosi korist svom posjedniku, njegovo korištenje proishodi ili *prekomjernom štetom* za druge pojedince ili *općom štetom* za društvo i tvorevinu u cjelini (*el-halk*). Oštećenje ekosistema i smanjenje bioraznolikosti jasno spadaju u opću štetu.

4.16. Stručnost muslimanskih pravnika u dodjeli pravā na vodu predstavlja usavršavanje iskustva koje su civilizacije na sušnom i polusušnom Bliskom istoku stjecale tokom tisućljeća brinući za jedan oskudan resurs i dovodeći njegovo upravljanje u okvire etičkih parametara islama. Ovaj najvitalniji izvor života, od kojeg je svako živo biće stvoreno i o kojem svako ovisi, može poslužiti kao uporedna osnova za dodjelu pravā na druge izvore života kojih je prije bilo u izobilju, a sada postaju sve oskudniji.¹³⁶

4.17. Među najznačajnijim dostignućima islamske civilizacije bile su razvijene agronomije koje su islamske kulture, od Jemena i Omana do Irana i Turkestana, Sjeverne Afrike i Andaluzije, Indije i Jugoistočne Azije, razvile u okviru ovih prava na vodu.¹³⁷ Poljoprivredno naslijeđe islamske civilizacije općenito je poznato po arapskoj riječi *filāha*, što znači “obrađivanje”, ali znači i “rasti, odnosno napredovati”.¹³⁸ Dvostruko značenje je lijepo izrazio autor jedne rasprave o *hisbi*: “Poljodjelstvo je temelj civilizacije – iz njega proizlazi sva opskrba, kao i glavne koristi i blagodati koje donosi civilizacija.”¹³⁹ Povrtnarske metode *filāhe* bile su upotpunjene visokorafiniranim tehnikama terasaste poljoprivrede za prikupljanje kišnice i plodne zemlje koje su razvijene u Jemenu, Omanu, Indoneziji i drugim islamskim zemljama. Također, postojali su podzemni i površinski akvadukti u Iranu i Omanu (a ranije u Hidžazu, ‘Ajn Zubejdi) te Andaluziji. Ovi akvadukti su poznati kao *feledž* (množina *eḫlādž*) na Arapskom poluotoku i kao *kanāt* ili *kārez* u zemljama perzijskog govornog područja.¹⁴⁰

4.18. Halifa Alija ibn Ebi Tālib napisao je Māliku el-Ešteru en-Neha’tiju, koga je izabrao da vlada Egiptom, pismo o dobrom upravljanju, u kojem je naglasio potrebu za obrađivanjem zemlje (*‘imāre el-erd*) kazujući: “Trebaob bi... paziti na obrađivanje zemlje više nego na prikupljanje prihoda, jer se prihod ne može ostvariti bez obrađivanja zemlje. Ko traži prihod bez obrađivanja zemlje uništava okruženje i donosi pustoš ljudima. Njegova vladavina će trajati vrlo kratko.”¹⁴¹ Savjetujući čovjeka koji je raskršio i uredio

napušteno zemljište, halifa Alija je ovako rječito sažeo islamsku etiku koja se odnosi na korištenje zemlje: “Dragovoljno uživaj u njoj, sve dok si dobročinitelj, a ne pljačkaš; obrađivač, a ne razarač.”¹⁴²

Naš svijet u dugovima: rast izrabljivanjem ili doprinošenjem

4.19. Globalna ekonomija izgrađena je na obmani koja sada proždire svijet prirode. Novac je fikcija i opisuje se kao “puki simbol bez vlastite stvarne vrijednosti i bez izravne veze s bilo čim konkretnim”.¹⁴³ Novac je postao prepoznat u vidu običnih tokena jer “postoji nešto prilično čarobno u načinu kako se stvara novac. Nijedna druga roba ne funkcionira potpuno isto. Novčana masa raste upotrebom; ona se širi kroz dug. Što više pozajmljujemo, više imamo. Što je više duga, to je više [novca]”.¹⁴⁴ Prekomjerni dug, koji podstiče obrasce potrošnje što pokreće neodrživ model ekonomskog rasta, jeste neposredan uzrok globalnog ekološkog sloma. Koliko dugo možemo dozvoliti da ovaj sve veći iznos duga hara stvarnim i opipljivim resursima ograničenog svijeta?¹⁴⁵

4.20. **Ribā.** Islam zabranjuje *ribā*, tj. zelenaštvo, odnosno nepravednu, izrabljivačku dobit ostvarenu u trgovini ili poslovanju, uključujući uzimanje kamata. *Ribā* se, također, odnosi na stvaranje novca iz ničega u obliku duga i naplaćivanje kamata na njega kao i na ekonomsku nepravdu općenito. Kur'an osuđuje one koji iskorištavaju druge putem *ribāa* i upozorava nas:

Ono što date da kroz kamatu naraste u imetku drugih ljudi neće kod Boga narasti, ali ono što kao zekat date sa željom da se Bogu približite – to su oni koji uvišestručuju. (30:39)

Bog će uništiti ono što je kroz kamatu naraslo, ali će dati da naraste ono što je kao milostinja darovano, i Bog ne voli nikoga ko poriče i ko je u grijehu ogrezao. (2:276)

Ribā očituje odnos moći u kojem oni koji imaju mogu izrabljivati potrebite; u kojem je zajmoprimalac primoran raditi više da bi otplatio kapital stvoren iz ničega, koji raste zahvaljujući složenim kamatama; u kojem moćni manipuliraju bespomoćnim. Bogati koriste novac koji ne postoji

kako bi omogućili svoj neumjereni način života, što na kraju razgrađuje ekosisteme širom svijeta.¹⁴⁶

4.21. **Zekat.** *Ribā* je toliko važna za globalni ekonomski sistem da samo nekolicina ekonomista može zamisliti svijet bez nje; međutim, tokom većeg dijela prošlog tisućljeća, uzimanje kamata je bilo zabranjeno u kršćanskoj Evropi, kao i u islamskom svijetu. Za razliku od ekonomije zasnovanoj na izrabljivanju, muslimanski ekonomisti ukazuju na viziju ekonomije zasnovane na načelu pročišćavajuće milostinje (*tezkije*), a koja je oprimgjere-na zekatom¹⁴⁷ – obaveznim porezom na bogatstvo koji je jednak namazu. U Kur'anu se naređuje: *I klanjajte namaz i dajite zekat...* (2:110). Baš kao što se bogatstvo pročišćava dijeljenjem njegovog viška s onima koji su u potrebi, društva se pročišćavaju kruženjem bogatstva od bogatih do potrebitih.¹⁴⁸ Ostali doprinosi ovom pročišćenju uključuju *sadeku* (dobrovoljna milostinja, sadaka), *evkāf* (vakufi), *infāk* (finansijska podrška, pri čemu rođaci u nevolji i domaće životinje imaju pravo na nečiji imetak) i *kard hasen* (lijep zajam) – zajam bez kamate na koji se u Kur'anu podstiču bogati da daju onima koji su u potrebi.

Zato, čuvajte se Boga koliko god možete, te slušajte, budite pokorni i udjeljujte – za vas će bolje biti! Oni koji budu sačuvani vlastitog tvrdičluka – oni će se spasiti. Ako Bogu nešto lijepo u zajam date, On će vam to višestruko uzvratiti... (64:16–17)

U Kur'anu se dalje potvrđuje:

Nećete ostvariti istinsko dobro sve dok ne budete od onoga što vam je drago dijelili, a što god da udijelite, Bog to, sigurno, zna. (3:92)

Između štedljivosti i rasipništva

4.22. **Iktisād i isrāf.** Znakovito je da je arapska riječ *iktisād*, što znači štedljivost, ekonomičnost, umjerenost i očuvanje, termin koji se u islamu koristi za ekonomiju.¹⁴⁹ Prenosi se da je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao: “Čuvajte se rasipničke neumjerenosti u bogatstvu i trošenju; obaveza vam je da budete oprezni, jer nijedan narod koji je bio razborit u svojoj potrošnji nije zapao u siromaštvo.”¹⁵⁰ U Kur'anu se čovječanstvo upućuje ka umjerenosti, ravnoteži i očuvanju.¹⁵¹ U njemu se opisuju prave sluge

Svemilosnog kao oni koji kada udjeljuju ne pretjeruju niti, pak, škrtare, jer je prava mjera između toga (25:67). Umjerenost teži pravičnosti (*kist*) i ravnoteži s njom povezanom, dok neumjerenost potiče na činjenje prijestupa i nepravde te remeti ravnotežu u koju je Bog postavio stvoreno.¹⁵² Kur'an je jasan u svojoj osudi rasipništva: *...jedite i pijte, samo nemojte pretjerivati, jer On, doista, ne voli one koji pretjeruju* (7:31; također vidjeti 6:141). Jedan dobro poznati hadis jasno pokazuje kako se čak i u korištenju obilnih resursa prezire ćerdanje: "...Božiji Poslanik, a.s., prošao je pored Sa'da dok je ovaj abdestio i rekao: 'Kakvo je to rasipanje, o Sa'de?' On je odgovorio: 'Je li može biti rasipanja kod uzimanja abdesta?' Vjerovjesnik je kazao: 'Da, čak i ako si pored rijeke koja teče.'"¹⁵³

Stoga je zabranjeno rasipničko korištenje čak i tako izdašnih resursa poput zraka, tla, okeana i nekada prostranih šuma, da i ne govorimo o drugim, oskudnijim, mineralnim i biološkim resursima.

4.23. Prekomjerna potrošnja. Bog je dao čovječanstvu sve što nam je potrebno i više od toga, ali ljudska pohlepa ne poznaje granice. U islamskom svjetonazoru, pohlepa se smatra svojevrsnom nezahvalnošću prema našem Gospodaru, Gospodaru svih bića.

Doista je čovjek buntovan spram Gospodara svoga, i, sigurno, on sam svjedokom je toga, i žestok je, doista, u želji da ima. (100:6–8)

Na gomilanje bogatstva radi samog bogatstva – što se u nekim ekonomskim sistemima smatra vrijednim ciljem – upozorava se. U Kur'anu se u suri pod nazivom "Nadmetanje" navodi:

Zabavljeni ste trčanjem da imetak umnožite sve dok mezarja ne nastanite. Ne valja to, nimalo, vidjet ćete! Ne valja, i opet ne valja, vidjet ćete! Ne valja, nikako! Kad biste pouzdano znanje imali, već sada biste pakao ugledali! Kasnije ćete vi njega, svakako, uvjerljivo očima vidjeti! Zatim će vas se tog dana, sigurno, za naslađivanje pitati! (102:1–7)

Sljedeći hadis oslikava Vjerovjesnikovo učenje o gomilanju imetka i odnosu prema dugu: "Da imam zlata koliko je brdo Uhud, ne bi mi bilo drago da ono ostane kod mene duže od tri dana, osim iznosa koji bih zadržao za izmirenje dugova."¹⁵⁴

Otuda se javlja potreba da se preispita potraga za izobiljem putem gomilanja, preusmjeravajući se na način života utemeljen na ispunjenju koje se nalazi u odricanju od nepotrebnog.

4.24. Otvorena, poštena ekonomija. Među najistaknutijim obilježjima islamskog ekonomskog naslijeđa¹⁵⁵ jesu: njegovo ustrajavanje na tome da dobrobit pojedinaca i društva ima prednost nad zaradom;¹⁵⁶ propisi da tržišta moraju biti slobodna za sve trgovce; cijene se određuju otvorenim transakcijama; proizvodi moraju biti podložni inspekcijskom nadzoru. Zabranjeni su gomilanje, monopolska trgovina, prekomjerno naplaćivanje i lažno, odnosno obmanjujuće oglašavanje. Ovi propisi omogućavaju poštenu raspodjelu resursa i trgovinu zasnovanu na pravičnosti i pravdi. Njegovo naglašavanje radničkih prava izraženo je u hadisu: “Isplatite radnika prije nego mu se osuši znoj.”¹⁵⁷ Upotreba zlata i srebra kao sredstva razmjene je prijemčivija za mjere osiguravanja transparentnosti, nego što su digitalizirani novac i trenutni frakcionalni bankarski sistem. Stav islamskih ekonomskih učenja protiv rasipničke neumjerenosti podupire kružnu ekonomiju umjesto pravolinijskih modela proizvodnje.

Opfođenje putem uzajamnog dogovaranja

4.25. Temeljno pravo ljudi jeste dogovaranje (*šūrā*) u svim pitanjima koja utječu na njihovo blagostanje.¹⁵⁸ Svakom pojedincu, muškarcu i ženi, kao halifi na Zemlji, bit će samostalno presuđeno na Sudnjem danu za ono što je učinio/la u toku svog života. Ova ogromna odgovornost zahtijeva slobodu da se djelotvorno učestvuje u procesima planiranja i donošenja odluka.¹⁵⁹ U Kur'anu se obećava da će oni *koji sva zajednička pitanja u međusobnom dogovaranju rješavaju* (42:38) dobiti bolju, trajniju nagradu od Boga. Ljudi svih društvenih i etničkih skupina moraju se savjetovati bez diskriminacije; najslabiji se smatraju najjačima sve dok se njihova prava u potpunosti ne osiguraju, a najjači najslabijima sve dok se u potpunosti ne budu pridržavali zakona.¹⁶⁰ Halifa Alija ibn Ebī Tālib je rekao: “Pravo slabih bit će uzeto od jakih sve dok čestiti ne budu uživali mir i zaštitu od (ugnjjetavanja) zlobnih.”¹⁶¹ On je savjetovao Muhammeda ibn Ebī Bekra, svoga namjesnika u Egiptu: “Jednako postupaj prema njima tako da

velikaši ne bi očekivali od tebe nepravdu u svoju korist a da oni na nižem položaju ne bi gubili nadu u tvoju pravdu prema njima.”¹⁶²

4.26. Pozivamo organe vlasti u islamskim i u svim zemljama diljem svijeta da daju prednost mjerama potrebnim za osnaživanje nemoćnih i da osiguraju djelotvorno učešće ljudi čiji su interesi posrijedi u procesima donošenja odluka, kako bi mogli u potpunosti iskoristiti svoju inteligenciju i iskustvo a da pri tome ne budu u nepovoljnom položaju zbog rasnih, etničkih, spolnih, religijskih ili drugih oblika diskriminacije.¹⁶³

5

NAČELA I PRAKSE ZA OČUVANJE ZEMLJE

Šerijat i njegovi ciljevi

5.1. **Zemlja kao lađa.** Posljednjih godina pisci su zamišljali planetu Zemlju kao lađu, Nuhovu korabljicu koja plovi oko Sunca sa svojim dragocjenim teretom – životnim vrstama koje su međusobno povezane i ujedinjene u sudbini. Vjerovjesnik Muhammed, a.s., koristio je poučan primjer o lađi da bi oslikao odgovornosti koje proizlaze iz uzajamne zavisnosti. Putnici na različitim mjestima na palubi i ispod nje zahtijevali su usluge jedni od drugih, kao što je raspodjela vode za piće. Bivajući nestrpljiv da dođe do vode, jedan od putnika ispod palube počeo je sjekirom sjeći rupu u trupu broda, tražeći svoje pravo na piće. “Sada, ako bi mu zaustavili ruke”, reče Vjerovjesnik, “spasili bi i njega i sebe. Ali ako bi ga ostavili na miru, proizrokovali bi i njegovu i vlastitu propast.”¹⁶⁴ Putnik u poučnom primjeru predstavlja ponašanje i stav savremenih ljudi koji, u svom nestrpljenju da iz prirode izvuku željena dobra, značajno smanjuju mogućnost da Zemlja bude pogodna za život. Zakonodavstvo, politika i aktivizam u oblasti životne sredine – teme ovog odjeljka – jesu među sredstvima kojima se naše ruke mogu obuzdati.

5.2. Istaknuti vid islamske vjerske tradicije jeste njezin naglasak na osiguravanju pravā stvorenih bića – ljudi i drugih bića podjednako. Zbilja, za islam se često kaže da je religija zakona.¹⁶⁵ Moralni zakon islama, izveden uglavnom iz Kur’ana i normativne prakse (sunneta)¹⁶⁶ vjerovjesnika Muhammeda, a.s., poznat je kao *šerī’a* (šerijat), što doslovno znači staza, put

do vode – izvora života.¹⁶⁷ Njegov cilj je zacrtati kako izvršiti volju Milostivog, Samilosnog Gospodara svih bića; živjeti – pojedinačno i zajednički – na najmoralniji i najetičniji način. Zaista su nauka o etici i nauka o pravu u suštini jedno te isto.¹⁶⁸ Djela se vrednuju prema petostepenoj ljestvici: djelo može biti obavezno, preporučeno, dozvoljeno, nepoželjno ili zabranjeno.¹⁶⁹ Stoga, šerijat ne samo da zabranjuje i nalaže, već i propisuje, ocrtavajući etički pravac onoga što “treba” biti: pored osnovnih zakonskih naredbi koje spadaju u nadležnost sudova, on utvrđuje idealne standarde ponašanja koji se mogu sprovesti samo pomoću pojedinačne i društvene savjesti. Čak i ako sudovi propadnu, ili tamo gdje islamski sudovi ne postoje, šerijat postavlja norme kojima vjernici uvijek trebaju težiti.¹⁷⁰

5.3. Šerijatska načela, koja se primjenjuju pronicljivo i pažljivo na promjenjive okolnosti u različitim vremenima i mjestima, pružaju skup osnovnih pravila usmjerenih na osiguravanje saradnje i odgovornog ponašanja. Kao što je primijećeno u pogledu islamskog zakona o vodama, mjesne zajednice obično provode šerijatske propise bez pribjegavanja vladinom uplitanju, jer to zahtijeva samo da ljudi vjeruju u njega i da su spremni prihvatiti presudu onih koji posjeduju znanje potrebno za tumačenje pravila. Sažimajući svoju stručnost stečenu tokom više od 1400 godina te “ističući otvoreno i pošteno postupanje, šerijat osigurava ‘pravi način’ na koji svaka islamska zajednica može pronaći rješenje za svoje... probleme”.¹⁷¹ Šerijat obiluje vrijednostima, načelima, propisima i pravilima koja se odnose na životnu sredinu, kao i na instrumente i politike zaštite životne sredine. Ovaj korpus znanja počinje se prepoznavati kao *fikh el-bīʿe* (islamsko ekološko pravo), a njegovo oživljavanje sada otpočinje u raznim dijelovima svijeta.¹⁷²

5.4. **Krajnji ciljevi šerijata.**¹⁷³ Osnovno načelo islamskog prava jeste da se “stvari procjenjuju u svjetlu njihovih ciljeva (*mekāsīd*)”. Krajnji cilj šerijata jeste promicanje dobrobiti Božijih stvorenja (*mesālih el-halk* odnosno *mesālih el-ʿibād*).¹⁷⁴ Muslimanski pravници su se općenito složili da je za funkcioniranje i napredovanje ljudskog društva potrebno zajamčiti najmanje pet osnovnih preduvjeta.¹⁷⁵ Prvi je *dīn* ili religija, temelj vjerovanjā, moralnih vrijednosti i etike na kojem se gradi društvo. Život (*nefs*) je drugi preduvjet; bez zaštite života nijedno društvo ne može

funkcionirati. Treći, budući naraštaj društva (*nesl*) mora biti zaštićen tako što će se obezbijediti da se njegovo potomstvo rađa i odgaja u sigurnim porodičnim odnosima. Četvrti, razum (*‘akl*) mora biti zaštićen da bi se osiguralo racionalno ponašanje, i pojedinačno i kolektivno. Peti, prava na imovinu (*māl*) potrebna su kako bi se pojedincima omogućilo da osiguraju sebi sredstva za život. Ovi nužni preduvjeti tiču se dobrobiti i sadašnjih i budućih pokoljenja, izričito u slučaju potomstva a neizričito u pogledu religije, života, razuma i imovine.

Koristi i štete

5.5. U islamskoj jurisprudenciji, svi postupci se vrednuju s obzirom na njihove posljedice kao koristi (*mesālih*) i štete (*mefāsīd*).¹⁷⁶ Kroz sveobuhvatnu analizu sličnih pravila, pravnici su u prošlosti razložili metodološka zakonodavna načela (*kavā‘id usūliyye fikhijje*), koja služe kao smjernice prilikom rješavanja određenih pravnih problema.¹⁷⁷ Ona su suštinski element u razvoju nauke o islamskoj ekološkoj jurisprudenciji. Muslimanski pravnici i zakonodavci uvijek trebaju imati za cilj opće dobro svih stvorenih bića: trebaju težiti usklađivanju i ispunjavanju svih interesa. Međutim, kada nije moguće zadovoljiti sve interese, sveopće zajedničko dobro zahtijeva da se poštuju pravila određivanja prioriteta. Pravnik iz 14. stoljeća Tekijjuddīn Ahmed ibn Tejmiyye ovako je izrazio osnovno načelo:

Ono što je potrebno jeste da se očuvaju sve koristi i ostvare, te da se uklone sve štete ili barem ublaže. Ako se pokaže da su nepremostive, mora se sačuvati veće dobro isključivanjem manjeg, a otkloniti veća šteta prihvaćanjem manje. To je obaveza zakona.¹⁷⁸

Sljedeći odlomci sažimaju načela koja su postavili pravnici da bi osigurali opće dobro prosuđujući dobrobit najvećeg broja ljudi, važnost različitih uključenih interesa, izvjesnost ili vjerovatnoću koristi i štete te sposobnost onih kojih se tiče da osiguraju vlastito blagostanje bez upliva vlasti:

- **Sveopće i pojedinačno blagostanje.** Sveopći interesi¹⁷⁹ imaju prednost nad interesima pojedinaca i određenih skupina kada se ne mogu pomiriti. Među načelima islamskog prava su: “Prednost se daje očuvanju sveopćeg interesa nad djelimičnim interesima” i “opća

dobrobit ima prednost nad pojedinačnom dobrobiti”. Iz ove osnove proizlazi načelo da se “prihvaća privatna šteta kako bi se spriječila opća šteta za javnost”.¹⁸⁰ Međutim, pojedinačna prava se ne poriču u ime javnog interesa.¹⁸¹

- **Veće i manje potrebe.** Koristi i štete se procjenjuju shodno njihovoj važnosti i hitnosti.¹⁸² Prednost se daje osnovnim nužnostima ako su u sukobu s manje hitnim potrebama ili poboljšanjima, a manjim potrebama ako su u sukobu s poboljšanjima. Ovdje su punovažna sljedeća pravna načela: “Od dva zla izabrat će se manje”, “teška šteta otklonit će se lakšom štetom” i “ako je jedna od dvije suprotstavljene štete neizbježna, teža će se izbjeći izvršenjem lakše”.
- **Držanje do prioriteta (*el-ehemm ve-l-muhimm*).** Ako se suočimo s izborom između međusobno isključivih obaveza ili zabrana, odnosno obaveze i zabrane, važnija ima prednost nad manje važnom.¹⁸³
- **Stvarni i pretpostavljeni interesi.** Prednost se daje stvarnim ili poznatim interesima u slučaju sukoba s pretpostavljenim, odnosno vjerovatnim interesima slične važnosti; troškovi i koristi koji su sigurni imaju veći značaj od neizvjesnih troškova i koristi.
- **Interesi moćnih i nemoćnih.** Uzimaju se u obzir sposobnosti različitih skupina da osiguraju vlastitu dobrobit. Obaveza je zaštititi ugrožene i manje utjecajne skupine u skladu s pravnim načelima da “sprečavanje štete koja bi mogla pogoditi siromašne ima prednost nad sprečavanjem štete koja bi mogla pogoditi bogate” i “dobrobit siromašnih ima prednost nad dobrobiti bogatih”.¹⁸⁴
- **Sprečavanje štete.** Obaveza je spriječiti ili ublažiti štetu prije nego što i nastane primjenjujući načela: “Ne smije biti nanošenja štete niti uzvraćanja štetom”, “šteta se mora otkloniti”, a kada se ne može u potpunosti otkloniti, “šteta se mora otkloniti u mjeri u kojoj je to moguće”. Kada osiguravanje koristi donosi neizbježnu štetu sličnog ili većeg obima, primjenjuje se pravno načelo: “Sprečavanje štete ima prednost u odnosu na stjecanje koristi.”¹⁸⁵ Ovo je uvjerljivo obrazloženje za usvajanje načela predostrožnosti, odnosno da se postupci koji uključuju rizik od nepovratne ili ozbiljne štete trebaju izbjeći.

Ispravni i pogrešni postupci

5.6. Istrebljenje vrsta. Kao što je ranije navedeno (par. 2.5), Bog je sve stvorio *bi-l-hakk* – prema istini i radi ispravnog te sva stvorena bića imaju prava: *I nismo stvorili nebesa i Zemlju, te ono što je između njih, da bismo se igrali. Stvorili smo ih isključivo prema Istini...* (44:38–39). Ništa nije stvoreno uzalud; sve je stvoreno radi ispravnog. Prema tome, ni prema kome se ne smijemo ophoditi bezobzirno i ne smijemo oduzimati život osim po pravu. Ali, iako ljudi mogu imati opravdanje za oduzimanje pojedinačnih života, nemamo pravo istrijebiti nijednu vrstu Božijih stvorenja s lica Zemlje¹⁸⁶ – izbrisati Božanski znak, utišati vid slavljenja Boga, zbrisati zajednicu koja utjelovljuje takav vid slavljenja, obožavanja i služenja, uništiti jedinstveni i nezamjenjivi element u ustrojstvu života na Zemlji. Ogromne razmjere zločina ekocida – istrebljenje čitavih ekosistema, zajednica vrsta, uključujući i našu – najbolje se može procijeniti razmatrajući užase genocida – istrebljenje etniciteta i kulturā. Zločini protiv tvorevine – *el-halk, el-‘ālemīn* – podudarni su sa zločinima protiv čovječnosti i nisu ništa manje teški.¹⁸⁷ Ova vrsta nereda na Zemlji tek treba biti prepoznata, procesuirana i kažnjena u nacionalnom i međunarodnom zakonodavstvu.¹⁸⁸

5.7. Dobrobit i prava životinja. Prava životinja – *hukūk el-behā’im ve-l-hajevān*, sadržana su kao jedna od kategorija *hukūk el-‘ibād* – prava Božijih sluga, odnosno ljudskih bića i životinja.¹⁸⁹ Ova prava su podrobno opisana u brojnim hadisima i sažeta u rješenjima muslimanskih pravnika. Većina prava koja su ustvrdili pravници odnose se na domaće životinje i jedinke divljih vrsta, dok se nekolicina odnosi na lov divljači. Naše etičke obaveze se jasno odnose prvenstveno na ona stvorenja čija dobrobit najviše ovisi o našim postupcima. U prošlosti je većina slobodnoživućih populacija bila daleko manje pogođena postupcima ljudskih bića nego danas. Sada njihova dobrobit i opstanak sve više, ponekad u potpunosti, ovise o čovječnim postupcima.¹⁹⁰ Prava životinja trebaju biti zaštićena snagom zakona – ne samo putem službe *muhtesiba* (nadzornika zaduženog za naređivanje dobra i odvrćanje od zla – vidjeti par. 5.32), već i, prema mišljenju većine pravnika, putem sudova.¹⁹¹ Ako se ova prava životinja osiguraju, utjecaj na industrijski uzgoj i ribolovne prakse bit će revolucionaran. Bit će potrebne velike promjene u načinu na koji se provode biološka i medicinska

istraživanja i trgovina divljim životinjama, te u projektovanju i upravljanju klaonicama, stočnim farmama i pijacama, zoološkim vrtovima i prodavnicama kućnih ljubimaca. Muslimanski pravници će morati pažljivo razmotriti implikacije šerijata u pogledu upotrebe i zlostavljanja živih bića te zauzeti hrabre stavove da bi ispravili nepravilnosti.¹⁹²

Prikupljanje naše hrane: *halāl* i *tajjib*

5.8. U svjetlu ovog utemeljenja na osnovnim etičkim vrijednostima naše vjere, promislili bismo o hrani koju jedemo. Razmotrimo ova dva ajeta:

I jedite ono čime vas Bog opskrbljuje kao nešto što je dozvoljeno i lijepo, i čuvajte se Boga, u Kojega vjerujete. (5:88)

Neće se oni koji vjeruju i čine dobra djela ogriješiti onime što pojedu budu li se čuvali i vjerovali te dobra djela činili, potom se budu i dalje čuvali i vjerovali, pa zatim, nastavljajući se čuvati, budu dobročinstvo činili, jer Bog dobročinitelje voli. (5:93)

Ne poričući ni na koji način poseban pravni značaj ovih tekstova u pogledu konzumiranja hrane koja nije zakonita – nije *halāl*, ovdje možemo vidjeti šire implikacije u odnosu na hranu koja nije potpuno dobra – nije *tajjib* i zapravo u odnosu na konzumiranje hrane uopće. Kao potrošači i proizvođači hrane, imamo moralnu obavezu ublažiti patnju i uništavanje.¹⁹³ Konzumiranje hrane – uzimanje života, bilo životinjskog ili biljnog, da bismo izgradili svoje živote – nije mala stvar. Kada uzmemo u obzir gubitke osjetilnog i neosjetilnog života povezane s poljoprivredom i stočarstvom, ribolovom i lovom, ne možemo pobjeći od činjenice da naši životi neizbježno uključuju smrt ogromne količine živih bića, uključujući i osjetilna.¹⁹⁴ Imamo moralnu obavezu otkupiti njihovo ubijanje koristeći snagu koju steknemo da vratimo više nego što smo uzeli.¹⁹⁵ Ako prilikom klanja i jedenja spomenemo Božije ime u znak zahvalnosti i zahvalimo se najboljim djelima, možemo dati smisao njihovoj smrti. Tada čin klanja više neće biti čin skrnavljenja, već prinosenje žrtve.¹⁹⁶ Znakovito je da hadis o najvećem dobru, navođen u par. 3.4, da je “Bog propisao najvišu dobrotu u pogledu svega”, u nastavku ima konkretan primjer u oblasti koja se obično ne povezuje s dobrotom, naime oduzimanju života, ali to je oblast koja je najugroženija kada nestaje dobrota.¹⁹⁷

Bog je propisao najvišu dobrotu, ljepotu i izvrsnost (*ihṣān*) u pogledu svega. Stoga, ako oduzimate život, oduzimajte ga na najljepši način, a ako vršite klanje, vršite ga na najljepši način: neka svako od vas naoštري svoje sječivo da biste olakšali žrtvi.¹⁹⁸

5.9. Neke vrste poljoprivrede, stočarstva i lova daleko su rastrošnije po život i daleko razornije za ustrojstvo života na Zemlji od drugih vrsta.¹⁹⁹ Najrazornije i najrastrošnije jesu industrijske farme koje truju tlo, zrak i vodu, koje zamjenjuju raznolikost autohtonih biljaka jalovim monokulturama; industrijski pogoni za stočarsku proizvodnju, kao što su farme peradi, to-vilišta, klaonice i mljekare; te industrijsko ribarstvo – kočarice s ogromnim mrežama koje stružu morsko dno i sistemi akvakulture koji zamjenjuju procvat obalnih i slatkovodnih ekosistema žarištima zagađenja. Industrij-ska poljoprivreda, kakva se danas prakticira, možda je najveći pojedinač-ni činilac koji briše raznovrsnost životnih oblika na Zemlji i najozbiljniji uzročnik globalnih klimatskih promjena.²⁰⁰ Nije li ovo sama suština *ifsād fi-l-erd* – izazivanja nereda, uništenja, razgradnje i sknavljenja na Zemlji?

5.10. **Lov i ribolov.** U Kur'anu se dozvoljava lov i ribolov za hranu i slične opravdane potrebe. Ali, islamski zakon zabranjuje da se Božija stvo-renja koriste okrutno ili razmetno. On ne dopušta nered na Zemlji (*ifsād fi-l-erd*), niti rasipništvo (*isrāf*). Svaki postupak koji prijeti uklanjanju neke vrste iz ekosistema predstavlja nered na Zemlji. Svako ubijanje koje preva-zilazi legitimnu potrebu jeste rasipništvo. Islamsko učenje ne dopušta ni bezobzirnu okrutnost (*'abes, ta'zīb*) niti nanošenje boli koja se može izbje-ći. Vjerovjesnik Muhammed, a.s., prokleo je svakoga ko “uzme neko živo biće kao metu”.²⁰¹ Upozorio je da će, ako neko ubije vrapca ili bilo koju manju životinju, ona zavapiti Bogu Svemoćnom i Slavnom na Danu pro-življenja: “O, Gospodaru, ovaj me bezrazložno ubi – nije imao koristi od mog ubijanja, niti me pustio da živim na Zemlji Tvojoj!”²⁰² Prema propisu islamskog zakona, “lov je dozvoljen, osim radi sporta”.²⁰³ Kao pojedinci, dužni smo se odreći ispraznog ubijanja radi sporta, a kao društva, trebamo preduzeti mjere da to spriječimo.²⁰⁴

5.11. **Štetočine i invazivne strane vrste.** Uništavanje životinja i biljaka opravdano je u odbrani naših života, našeg zdravlja te naših usjeva i po-sjedā. Glavna prijetnja biološkoj raznovrsnosti jeste unošenje invazivnih

stranih vrsta, a za dobrobit životne zajednice na Zemlji neophodno je spriječiti unošenje egzotičnih vrsta koje bi mogle ugroziti ekosisteme ili autohtone vrste, te kontrolirati, odnosno uklanjati takve vrste tamo gdje je nastala šteta.²⁰⁵ Međutim, da bismo izbjegli izazivanje nereda (*ifsād*) i rasipništva (*isrāf*), dužni smo koristiti sredstva koja su najdjelotvornija i najmanje razorna.²⁰⁶ Jednom, kada je vjerovjesnik Muhammed, a.s., bio s nekim od svojih ashaba u pećini na Mini, među njima se pojavila ljutica – zmija sa smrtonosnim otrovom. Naredio im je da je ubiju; ali kako je pobjegla od njih, nije im rekao da je prate. Umjesto toga, rekao je: “Bog ju je spasio od vašeg zla kao što je vas spasio od njenog zla.”²⁰⁷ Ovo načelo suzdržanosti moramo pretočiti u propise kako bismo osigurali da odbrana naših života, naših domaćih životinja i naših usjeva ne dovede do nepotrebnog ubijanja, a još manje do potpunog istrebljenja bilo koje vrste Božijih stvorenja.²⁰⁸

5.12. Genetski modificirani organizmi. Genetski inženjering sa sobom nosi niz etičkih i praktičnih problema. Da li genetska manipulacija treba biti apsolutno zabranjena kao šejtansko “mijenjanje Božije tvorevine”, koje može dovesti do ekološke katastrofe? Ili nudi legitimna sredstva za liječenje genetskih bolesti i sprečavanje pothranjenosti putem povećanja otpornosti naših usjeva na sušu i bolesti? Možda bismo trebali imati na umu da se opravdanja za većinu zala nude na osnovu koristi koje donose, ali ako je, poput opijata i kockanja, šteta u njima veća od dobra, šerijat zahtijeva njihovu zabranu.²⁰⁹ S druge strane, ukoliko je genetski inženjering dozvoljen unutar određenih granica, kako se te granice definiraju?²¹⁰

Zaštita izvorā života

5.13. Danas je općeprihvaćeno da možemo mnogo toga naučiti iz praksi očuvanja koje su muslimani koristili u prošlosti, što su gotovo izgubljene kao ishod našeg narušenog odnosa s prirodnim svijetom danas. Institucije kao što su *Haremān*, *himā*, *harīm* područja i vakuf čine osnovu za očuvanje Zemlje, njenih zemljišta i voda, te životnih oblika koje podržavaju, kao što je u nastavku sažeto prikazano.

5.14. Haremān. U islamskom učenju, *El-Haremān eš-šerifān* – dva nepovrediva svetišta koja okružuju i obuhvaćaju Meku i Medinu – jesu iskonska

zaštićena područja na Zemlji. Svako od njih je neprikosnoveno utočište za ljudska bića, divljač i autohtono rastinje.²¹¹ Unutar njih zabranjeno je uništavanje autohtonog bilja i ubijanje ili povređivanje – čak i uznemiravanje – divljači.²¹² Onog dana kada su stanovnici Meke u cjelini prihvatili islam, vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je u vezi s njenim svetim područjem:

Ono je sveto na osnovu svetosti koju mu je Bog dao do Dana proživljenja. Njegovo trnovito drveće ne smije se obarati, njegova divljač ne smije se ometati, predmete izgubljene u njemu pokupit će samo oni koji to oglase, a njegovo svježe bilje ne smije se sjeći.²¹³

Vjerovjesnik Muhammed, a.s., uspostavio je slično utočište između planina i polja lave oko Medine,²¹⁴ kazavši:

Zaista je Ibrahim proglasio Meku utočištem, a ja proglašavam Medinu – ono što se nalazi između njena dva kamenita predjela, utočištem; njezino drveće se ne smije sjeći, niti se njezina divljač smije loviti.²¹⁵

Njegov ashab Ebū Hurejre je rekao: “Kada bih pronašao gazele na toj zemlji između njena dva kamenita predjela, ne bih ih uznemiravao; i on (Vjerovjesnik) je također učinio okolinu Medine do dvanaest milja²¹⁶ rezervatom (*himā*).”²¹⁷

5.15. Planiranje očuvanja Dva svetišta. Kao što je ranije navedeno, unutar dva nepovrediva utočišta, zabranjeno je uništavanje autohtonih biljaka te ubijanje i povređivanje – čak i uznemiravanje – divljih životinja. Sprečavanje nanošenja štete autohtonom rastinju i divljači ne može se postići bez zaštite njihovih staništa. Prema našem gledištu, ovo nalaže da se svako planiranje, projektovanje i izgradnja unutar svetih prostora Meke i Medine obavlja s izuzetnom osjetljivošću i pažnjom.²¹⁸ Kada bi se to u potpunosti primijenilo, ova dva nepovrediva svetišta bi postala obrasci očuvanja životne sredine i održivog, čak i regenerativnog razvoja, primjeri najbolje prakse cjelovitog bioregionalnog urbanog i ruralnog planiranja zaštite životne sredine. Ova dva mjesta svake godine posjećuju milioni hodočasnika radi obavljanja hadža i umre – većeg i manjeg hodočašća. Pokazujući najviše standarde ekološke izvrsnosti, kao otjelovljenja sklada između čovječanstva i drugih stvorenih bića, te izrazā ljudske odgovornosti na Zemlji (koncept halife u islamskom učenju), ona bi mogla proširiti

ekološku svijest diljem muslimanskog svijeta. Nasuprot tome, ako se ova dva najsvetija mjesta na zemaljskoj kugli naruše i oskrnave, poruka će biti odaslana širom muslimanskih zemalja da nije pogrešno poharati ostatak Planete.²¹⁹

5.16. *Himā*. U islamskom pravu riječ *himā*²²⁰ znači “zaštićeno područje”. *Hime* su postojale u predislamskoj Arabiji, ali u svom sadašnjem obliku za *himu* vrijede pravila koja je postavio vjerovjesnik Muhammed, a.s., a pomoću kojih je postala jedan od bitnih instrumenata očuvanja prirode. Obznanjujući: “Neće biti zaštićenih područja osim za Boga i Njegovog Poslanika”, dokinuo je predislamsku praksu pravljenja privatnih rezervata za isključivu upotrebu vladarā i plemenskih poglavara, te je odredio da se *himā* može uspostaviti samo za opće dobro u najširem smislu.²²¹

5.17. Vjerovjesnik Muhammed, a.s., uspostavio je dvije *hime*: prvu, na daleko poznatu kao *Himā eš-šedžer* (*Himā* drveća)²²² koja okružuje medinski harem. Harem i okolna *himā* su zaštićena područja u kojima je zabranjeno i loviti i sjeći drvenasto rastinje unutar Harema te u kojima je zabranjeno sjeći drveće i žbunje unutar okolne *hime*.²²³ Za razliku od *Himā eš-šedžera*, koju je on zapravo odredio za očuvanje bioraznolikosti autohtonih biljnih zajednica i s njima povezane faune, on je uspostavio mnogo manju *Himā en-nekiʿ*, smještenu nekih 90 km južno od Medine, za (održivu – i regenerativnu) upotrebu, tj. za ispašu vojnih konja opkoljene islamske zajednice.²²⁴ *Himu er-rebeze*, smještenu 160 km istočno od Medine,²²⁵ odredio je halifa Omer ibnu-l-Hattāb, koji je sročio načelo da se *himama* treba upravljati tako da se ne nanosi šteta tamošnjem stanovništvu kada je dao smjernice svom upravitelju:

Budi oprezan, o Hunejj! Uzmi ljude pod svoje okrilje! Čuvaj se dove mazluma, jer će biti uslišana. Neka uđu oni koji se oslanjaju na svoje deve i ovce a odgoni stada Ibn ‘Avfa i Ibn ‘Affāna, jer će se, ako im stada propadnu, povući među svoje palme i polja; dok će onaj potrebiti, ako mu stada propadnu, doći k meni vičući: “O, Zapovjedniče vjernih...!” Lakše mi je da im obezbijedim ispašu nego da na njih potrošim srebro ili zlato. Zaista je to njihova zemlja za koju su se borili u džahilijetu i na kojoj su primili islam.²²⁶

5.18. Ove tri povijesne *hime* glavni su presedani iz kojih su muslimanski pravници izveli pravila za zaštićena područja u islamskom pravu. Politike ranih halifa u odnosu na *hime* postale su dopunski izvor zakonodavstva za tu instituciju.²²⁷ Pravne stavove je dobro predstavio i sažeo egipatski pravnik iz 15. stoljeća Dželāluddīn ‘Abdurrahmān es-Sujūtī, koji je odredio da *himā* mora ispunjavati sljedeće uvjete da bi bila valjana:²²⁸

- trebao bi je zasnovati *imām* – zakoniti organ vlasti;
- trebala bi biti uspostavljena na Božijem putu, tj. u svrhe koje se odnose na javnu korist, opće dobro;
- ne bi trebala uzrokovati nepotrebne teškoće lokalnom stanovništvu – ne smije ih lišiti resursa koji su neophodni za njihovo izdržavanje;
- trebala bi nastaviti donositi pravu korist koja nadmašuje štetu – ako to prestane biti slučaj, onda upravljanje njome treba popraviti.

Ova četiri uvjeta u skladu su sa savremenim promišljanjima o pravičnosti u zaštićenim područjima.

5.19. Iako je *himā* najvažniji kulturni presedan u islamskom pravu za zaštitu divljine i raznolikosti životnih oblika u njoj, ona je jedna od mnogih sličnih praksi očuvanja koje su zajednice razvijale stoljećima, zapravo tisućljećima, u islamskim i drugim civilizacijama širom svijeta, da bi zaštitile i očuvale lokalne prirodne ekosisteme o kojima ovisi njihov opstanak.²²⁹ Primjeri takvih tradicionalnih praksi očuvanja jesu, među narodom Minangkabau, *lubuk larangan* i *hutan larangan* unutar *adat* sistema²³⁰ u Indoneziji, *agdal* u Sjevernoj Africi i *havte* u Omanu. U nastojanju da zažive tradicionalne prakse očuvanja, treba imati na umu kako uspjeh tradicionalnih praksi i tehnologija zavisi od prisustva mehanizama koji omogućavaju mjesnim zajednicama – čuvarima i praktičarima tih tradicija – da ravnopravno učestvuju u očuvanju izvorā života o kojima ovisi njihova egzistencija.²³¹

5.20. Pozivamo agencije za očuvanje prirode, nevladine organizacije, zagovornike očuvanja, vjerski orijentirane grupe i mjesne zajednice u islamskim zemljama da prepoznaju vrijednost *hima* i sličnih tradicionalnih zaštićenih područja te drugih očuvanih područja kojima se djelotvorno upravlja, kao što su *lubuk larangan* i *hutan larangan*, *agdal*, *havte* i sl., te da osnaže tradicionalne upravitelje u kojima leži cjelokupno naslijeđeno

kulturno znanje utjelovljeno u tim praksama, kako bi se njima nastavilo upravljati. Također, pozivamo spomenute agencije, grupe i zajednice u islamskim i u svim zemljama da uspostave takva zaštićena područja kojima se učinkovito i pravično upravlja kao i druge djelotvorne mjere očuvanja za pojedina područja, bez obzira na to kako ih nazivali, koje otjelovljuju etička načela *hime*, koje čuvaju područja od posebne važnosti za bioraznolikost i usluge ekosistema, koje su ekološki reprezentativne, dobro povezane i objedinjene u šire kopnene i morske krajobrazne.²³²

5.21. Vrijednost divljine i pustopoljine. U zakonodavstvu, politici i planiranju očuvanja zaštićenih područja, željeli bismo vidjeti daleko više pažnje posvećene vrijednosti pustopoljine ili divljine, koje ubrzano iščežavaju pod nasrtajem “civilizacije” – u islamskim i svim drugim zemljama na Planeti.²³³ Zar ne bismo trebali očekivati da muslimanski etičari, prožeti učenjem da su sva stvorena bića jedinstveni znaci koji veličaju Stvoritelja i da je svako stvoreno prema istini i radi ispravnog, budu prvi u nastojanju da zaštite preostale dijelove divljine na Zemlji? Upravo u netaknutoj divljini imamo najbolje izgleda za promatranje, proučavanje te udubljivanje u slavu ovog znakovlja i prirodne procese – *sunen* Božiji – putem kojih On naređuje i održava Svoju tvorevinu. Na kraju krajeva, u islamskim kulturama postoji snažna tradicija pustopoljine koja predstavlja duhovnu istinu, jer su vjerovjesnici – Musa, Ilijas, Jahja (Ivan), Isa, Muhammed, a.s. i drugi – išli u divljinu da se susretnu s prisutnošću Gospodara svih bića te da se vrate s istinom i mudrošću Božanske objave.²³⁴

5.22. *Harīm* područja: ekološke olakšice i zeleni pojasevi. U islamskom naslijeđu praksi očuvanja prirode postoje nepovrediva područja zvana *harīm*, unutar kojih se zabranjuje, odnosno ograničava razvoj da bi se spriječilo uništavanje komunalne infrastrukture i prirodnih resursa. Izvori vode, bilo prirodni kao što su mora i jezera, rijeke, potoci i vrela, ili razvijeni kao što su bunari, cisterne, te površinski i podzemni kanali, isto tako imaju nepovrediva područja u islamskom pravu. Ovi *harīmi* podsjećaju na olakšice; propisani su da bi se onemogućilo uništavanje izvorišta vode, olakšalo upravljanje njima te spriječile smetnje i opasnosti.²³⁵ Prema nekim pravnicima, svako naselje (*āmir*) trebalo bi imati okolni *harīm* nalik zelenom pojasu unutar kojeg je ograničeno pravo na stjecanje neizgrađenog zemljišta

u svrhu razvoja. Ovim općinskim zajedničkim zemljištima trebaju upravljati stanovnici naselja da bi zadovoljili svoje potrebe, kao što su stočna hrana, ogrjevno drvo i slično, te da bi se olakšalo korištenje i razvoj ovih zemljišta na način koji je najpovoljniji za dobrobit stanovništva.²³⁶

5.23. *Evkāf*: dobrotvorne zadužbine. *Evkāf* (jednina *vakf*) jesu dobrotvorne zadužbine trajno posvećene Božijem zadovoljstvu. U islamskoj civilizaciji one su najvažnija ustanova pomoću koje pojedinci mogu ostavljati naslijeđe za javno dobro.²³⁷ Vakuf je nastao onda kada je Omer ibnu-l-Hattāb upitao Vjerovjesnika šta bi trebao činiti s jednim zemljištem koje je stekao u Hajberu. Vjerovjesnik mu je predložio da to zemljište uvakufi i da njegove proizvode dadne u dobrotvorne svrhe. Omerov sin ‘Abdullāh prenosi da je njegov otac dao tu imovinu u dobrotvorne svrhe, govoreći: “Ona se ne smije prodavati, ni poklanjati niti nasljeđivati a žetva će biti posvećena siromasima, bližnjima, oslobađanju robova, na Božijem putu, putnicima i gostima.”²³⁸

5.24. Vakuf u širem smislu može biti posvećen javnom dobru, odnosno može biti posvećen bilo kojem opravdanom cilju koji davalac navede. Obično se radi o fondu koji se sastoji od zemljišta ili zgrada trajno namijenjenih za dobrotvorne svrhe koje je propisao davalac. To, također, može biti finansijska fondacija, poslovanje ili udio u prihodima od poslovanja. Bunari i cisterne se često doniraju za opće dobro, po uzoru na Osmana ibn ‘Affāna koji je kupio bunar Revme i posvetio ga narodu.²³⁹ Iako već dugo postoje vakufi za ishranu ptica i brigu o domaćim životinjama, vakuf ostaje gotovo neiskorišten kao sredstvo očuvanja prirode. Vakuf bi mogao imati oblik zemljišnog fonda za dobrotvorne svrhe, kao što su ekološko istraživanje i istraživanje ispaše, razmnožavanje i vraćanje divljih životinja, razvoj staništa, seoski šumarak ili pašnjak, odnosno objekat za obrazovanje o okolišu i rekreaciju. S druge strane, može se koristiti za finansiranje takvih istraživanja i vraćanja, za stjecanje zemljišta u svrhu očuvanja ili za finansiranje obnove i unapređenja staništa unutar, odnosno izvan zaštićenih područja. Vrijednost vakufskog sistema može se izvesti iz činjenice da je vladar Šama iz 12. stoljeća Nūruddīn Mahmūd Zengī osnovao vakuf za brigu o ostarjelim životinjama, koji je nastavio djelovati do sredine 20. stoljeća.

5.25. U mnogim zemljama svijeta dobrotvorni prilozi su glavni izvori materijalne i finansijske podrške za očuvanje prirode. Vlade ne mogu snositi pune troškove očuvanja, posebno u siromašnijim zemljama. Niti bi trebale. Putem privatnih priloga pojedinci mogu ostvariti svoju ulogu halifa na Zemlji i podržati projekte koje smatraju najkorisnijim. Pozivamo islamske zemlje – i zapravo sve zemlje – da podstiču korištenje vakufā i sličnih zadužbina, fondacija te darova za brigu o Zemlji i njenim životnim zajednicama.

5.26. **Međunarodna saradnja i sukobi.** Opća načela *sijera* (islamskog postupanja države) prepoznaju da nijedan narod nema pravo lišiti drugoga sredstava za egzistenciju i da razvoj u jednoj zemlji ne bi trebao dovesti do uništavanja, tj. narušavanja prirodnog okruženja druge zemlje.²⁴⁰ Narodi i njihovi predvodnici trebali bi odbaciti sklonost da uzvrate istom mjerom kada im je učinjena nepravda, jer je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao: “Ne smije biti nanošenja štete niti uzvratanja štetom.”²⁴¹ On nas je, također, podučio: “Nemojte biti ljudi koji govore: ‘Ako nam drugi čine dobro, mi ćemo njima dobro činiti, a ako oni nama nanose nepravdu, mi ćemo njima nepravdu nanositi.’ Radije, odlučite se da činite dobro onima koji vama dobro čine, a ne nanosite nepravdu onima koji vam čine zlo.”²⁴² Muslimanski učenjaci u oblasti prava zabranili su uništavanje životne sredine kao vojnu taktiku²⁴³ i odredili su da se ratom ne poništava nepovredivost (*hurmet*) Božijih stvorenja.²⁴⁴ Taktike “spaljene zemlje” koje se obično koriste u modernom ratovanju suprotnost su takvoj suzdržanosti te oličenje uništenja zemlje i plodnosti (*helāk el-hars ve-n-nesl*). Pozivamo vlade i pravnike u islamskim i u svim zemljama na Planeti da nedvosmisleno osude taktike “spaljene zemlje” te upotrebu nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje, da nastoje osigurati uvjete u kojima će ih se njihove vlade odreći, i da zajedno rade na njihovom uklanjanju.

Etičke politike zasnovane na šerijatu

5.27. *Es-Sijāse eš-šer'ijje.* Muslimanski pravnici definiraju odgovornost vladajućih organa po načelu: “Vladar treba upravljati poslovima podanikā sukladno njihovoj dobrobiti.”²⁴⁵ S obzirom na rastući ljudski utjecaj,

postoji sve veća potreba za promišljenim planiranjem zasnovanom na ispravnom razumijevanju prirodnih procesa i njima svojstvenih pogodnosti te ograničenjā različitih područja u pogledu različitih namjena. Planiranje razvoja uvijek treba uključivati procjenu utjecaja na životnu sredinu da bi se smanjilo nanošenje štete prirodnom okruženju i iscrpljivanje prirodnih resursa.²⁴⁶ Vladajući organi isto tako imaju obavezu djelovati u dogovoru (*šūrā*) s ljudima koji su pogođeni njihovim planovima. Na lokalnoj ravni, to se najbolje ostvaruje kroz sudioničko planiranje i zajedničko upravljanje u kojima učestvuju ključni akteri.

5.28. Ekološko planiranje: dizajn u skladu s prirodom. Pozivamo donosiocce politika, planere i dizajnere u islamskim zemljama te širom svijeta da podrže viziju prema kojoj ljudska bića trebaju planirati i dizajnirati sukladno prirodnim zakonima i obrascima po kojima Gospodar svih bića usmjerava prirodnu tvorevinu, svjesni Božanskih znaka koji je prožimaju i u skladu s njenom bitnom naravi (*fitra*), ne gospodareći njome niti bivajući nemarni spram nje. Prirodne elemente i životne zajednice koje sačinjavaju bilo koje mjesto razumijemo kao izraze Božanske volje; djelovanje u skladu s njima je neophodno za svaki poduhvat kojim se traže krajnje dobro i ljepota u predanom služenju Gospodaru svih bića. Takva odgovornost spram Zemlje u apstraktnom smislu ne znači mnogo; ona treba biti zasnovana na posebnim zbiljama svakog mjesta.²⁴⁷ Cilj je napredovati u okviru bogatstava i ograničenjā tog mjesta, podsticati konzumiranje lokalne hrane, korištenje lokalnih materijala, uzgoj autohtonih biljaka i očuvanje lokalne divljači.

5.29. Ekološki dizajn: islamska tradicija uređenja vrtova. Tradicija islamskog vrta može pružiti kosmološki, estetski i etički okvir za muslimanske zajednice diljem svijeta za dizajn u skladu s prirodom. Korišteni ove tradicije su u naslijeđu *filāhe* u oazama, voćnjacima i poljoprivrednim terasama sušnih i polusušnih krajeva, gdje je voda oskudna i dragocjena. Bilo da je riječ o klasičnoj ili narodnoj inačici, to je tradicija ukorijenjena u uzgoju hrane; u suštini, važna je za održavanje života, s plodovima i biljem, hranom za domaće životinje, golubarnicima i pčelinjacima, gnijezdima za ptice i vodom za sve – koliko je korisna, toliko je i lijepa.²⁴⁸ Ona predstavlja svjesnu težnju da se postigne *ihsān* – najviše dobro i ljepota, džennet na Zemlji. Ta tradicija je izraz ljudskog hilafeta – odgovornosti za

brigu o Zemlji. Učinivši da priroda procvjeta do krajnjih granica, mi, ljudi, uživamo i napredujemo s prirodom do najvišeg stepena, te se ostvaruje odnos *tekāfula* – uzajamnosti, simbioze, koji teži osnovnom cilju šerijata, a to je najviše dobro za sve. Kakvo plemenitije baštovanstvo može biti od poboljšavanja prirodnog krajolika da bi još više oživjela zemlja? Prema riječima vjerovjesnika Muhammeda, a.s.: “Ko god oživi beživotnu zemlju, za njega je nagrada u tome i sve što svako stvorenje koje traži hranu od nje pojede, računat će se njegovom milostinjom.”²⁴⁹

Naređivanje dobra, odvrćanje od zla

5.30. **Hisbe.** Osebujuan vid islamskog učenja jeste da su svi pojedinci odgovorni za naređivanje dobra i odvrćanje od zla, u onoj mjeri u kojoj su to kadri. *Emr* znači naredba: opunomoćenje pojedinaca, i muškaraca i žena:

I neka među vama bude skupina ljudi koji će na dobro pozivati, nalažući da se čini ono što je kao dobro svima znano, a zabranjujući ono što je pokuđeno, i takvi će spasenje ostvariti. (3:104; također vidjeti 3:110, 114; 9:71 i 22:41.)

Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je: “Ako neko od vas vidi nešto nevaljalo, neka ga promijeni rukom; ako nije u mogućnosti, neka ga promijeni jezikom; a ako nije u stanju, neka ga promijeni u srcu – ali to je najmanji stepen vjere.”²⁵⁰

5.31. Ova obaveza utvrđivanja dobra i sprečavanja zlodjela poznata je u islamskom pravu kao *hisbe*. Etička učenja moraju biti potkrijepljena kaznama, jer prizivi savjesti bez pozitivnog podsticanja i provedbe stavljaju one koji na svoje plemenitije etičke instinkte odgovaraju samoprijegorno u nepovoljan položaj u odnosu na one koji se ne uspijevaju izdići iznad svojih najsitničavijih i najsebičnijih želja, koji prekoračuju granice pravednosti i narušavaju prava drugih kad im se prohtije. Stoga su snaga zakona i politički autoritet neophodni za postizanje pravde i pravičnosti.²⁵¹ Halifa Osman ibn ‘Affān primijetio je da “Bog preko *sultāna* (vladajućeg autoriteta) suzbija zla koja ne obuzdava Kur’anom”.²⁵²

5.32. **Muhtesib.** Jedna od najvažnijih ustanova koja je imala ovlast zaštititi prava društva kada zataje pojedinačna i društvena savjest bila je služba *muhtesiba*, zadužena za provođenje *hisbe*. *Muhtesib* je bio pravnik

koji je morao biti dobro upoznat s odredbama islamskog prava što su se odnosile na njegovu, odnosno njenu poziciju nadzornika pijaca, puteva, zgrada, vodotokā, *hima* i slično. Mnoge odgovornosti zaštite i očuvanja životne sredine bile su u nadležnosti *muhtesiba*, kao što je sprovođenje propisā i standardā koji se odnose na sigurnost i higijenu; uklanjanje zagađivača; otklanjanje opasnosti i smetnji; zaštita *hima* od narušavanja i prijestupa te poštivanje životinjskih prava. *Muhtesib* je imao široka diskreciona ovlaštenja da odmah donosi presude na osnovu šerijata, zajedno s lokalnim običajima i praksama (*'urf ve-'ādet*) koji nisu narušili njegove ciljeve i vrijednosti, da procjenjuje štetu te da izriče novčane i druge kazne kako bi osigurao javnu dobrobit.²⁵³ Djelujući kao ispomoć formalnim islamskim sudovima, ova služba je imala prednost neposrednog provođenja.²⁵⁴ Prenosi se da je prvi *muhtesib*, kojeg je imenovao halifa Omer ibnu-l-Hattāb, bila žena poznata kao Eš-Šifā' bint 'Abdullāh.²⁵⁵

5.33. Na pojedinačnoj ravni, svaki muškarac i žena odgovorni su za vlastito ponašanje i dužni su utjecati na porodicu, komšije i društvo u cjelini sukladno prosvijetljenoj savjesti. Društvena savjest može biti izuzetno moćna i, kada djeluje učinkovito, može često otklanjati potrebu za uplivom organa vlasti. Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je da je "vjernik koji je jak bolji i draži Bogu od vjernika koji je slab".²⁵⁶ Svaki pojedinac, muškarac i žena, jeste halifa na Zemlji i bit će mu pojedinačno suđeno na Danu sudnjem za ono što je učinio sa svojim životom.

5.34. **Ekološki aktivizam.** Obaveza pojedinca da naređuje dobro a odvrća od zla poprima veći značaj kada se vladajuće institucije ne suprotstave užasnoj nepravdi ili je čak omoguće, bilo zbog nemoći, nesposobnosti, neznanja, korupcije ili namjernog ugnjetavanja i tiranije. Također, ona dobija veći značaj kako prijetnje postaju sve ozbiljnije. Muslimani se uče braniti svoja prava – i prava drugih – na vjeru, život, potomstvo, mentalno zdravlje i imovinu. To se treba postići uvjeravanjem kad god je to moguće i snažnijim mjerama ako to ne uspije. Ono što je sada u pitanju daleko je veće od slobode prakticiranja vjere, odbrane vlastite imovine ili čak života, jer ozbiljnost nadolazeće ekološke krize može zasjeniti sve druge krize u ljudskoj povijesti. Kakvo smo naslijeđe mi, starije generacije, ostavili svojoj djeci i djeci naše djece? Nije ni čudo što optužujući ukazuju na međugeneracijsku nepravdu

naše iskvarene ostavštine. Oni nemaju izbora osim da iskoriste sva sredstva za osnaživanje kako bi osigurali svoju i budućnost šire životne zajednice na Zemlji. Budući da prikupljanje dokaza ukazuje na djela čovječanstva koja vode ka masovnom izumiranju u razmjerama što nisu viđene od kataklizme koja je prouzrokovala kraj razdoblja krede,²⁵⁷ posljedice pustošenja našeg i drugih životnih oblika na Zemlji mogle bi zasjeniti sve ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocide počinjene tokom ljudske povijesti.²⁵⁸

5.35. Koje su moralne obaveze pojedinaca i skupina pod ovakvim okolnostima? Aktivizam u odbrani Božije tvorevine nalazi svoj etički vrhunac u stremljenju na putu Božijem i posvećivanju vlastitog života Gospodaru svega, kao što je bilo naređeno vjerovjesniku Muhammedu, a.s.: *Reci: "I moj namaz i moja žrtva, kao i moj život i moja smrt, sve to, doista, pripada Bogu, Gospodaru svjetova"* (6:162). Muslimani sve više posvećuju svoje živote otklanjanju posljedica nereda na Zemlji i težnji za dobrobit njenih čudesnih, ranjivih životnih zajednica. U takvom nastojanju, najblaži, najskladniji pristupi moraju imati prednost nad oštrijim, žešćim pristupima. Obrazovna svijest, zagovaranje i druge metode uvjeravanja da se na Zemlji zaštititi tvorevina Svemilosnog spadaju u obavezu svakog razboritog odraslog muslimana i muslimanke. Ako ovi pristupi zakažu, šta treba učiniti? Možda je mirni otpor nužan, ali mora biti najetičniji mogući otpor. A ako mirni otpor podbaci? Težnja muslimana na Božijem putu mora biti obuzeta najvećom dobrotom, jer je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao da je Bog propisao najvišu dobrotu u pogledu svega i da ne smije biti nanošenja štete niti uzvraćanja štetom. Postoje granice preko kojih se ne može ići, jer, kako muslimanski pravnici kao i duhovni predvodnici drugih vjerskih tradicija te ljudi od mudrosti i etike širom svijeta smatraju, neetična sredstva se ne mogu opravdati da bi se postigli etični ciljevi. Pozitivan pristup islama u suočavanju s nesrećama oprimjeren je u naredbi vjerovjesnika Muhammeda, a.s.: "Ako nekoga od vas zadesi Kijametski dan, a u ruci mu palmin izdanak, neka ga posadi!"²⁵⁹

DALJNI KORACI

Budući da muslimani sada čine 25% svjetskog stanovništva na Zemlji, naš doprinos bi trebao sačinjavati barem četvrtinu rješenja u pogledu globalnih kriza. Zapravo, vidimo prepoznatljive odlike naše vjere koje ukazuju na to da bismo trebali doprinijeti i više od toga:

- Kosmologija naše vjere ukorijenjena je u priznavanju da se sve što je na nebesima i na Zemlji međusobno podržava slaveći Gospodara svega, Koji ljudska bića drži odgovornima da čine dobro na Zemlji i da se drže podalje od njenog pustošenja.
- Etos i etika naše vjere prožeti su štovanjem Gospodara svega stvorenog u našem ophođenju prema svakom stvorenju, odanošću Gospodaru svega očitujući krajnje dobro i ljepotu u svemu što radimo te odgovaranjem na dobrohotnost Svemilosnoga koja obuhvaća sve putem neograničene samilosti.
- Ekonomske vrijednosti naše vjere oličene su u skromnoj umjerenosti koju prati uživanje u izvorima života namijenjenim čovječanstvu i drugim živim bićima, uz poštivanje njima svojstvenih granica tako što ćemo napustiti rasipništvo radi pravednog, pravičnog dijeljenja njihovih plodova i iskorištavanje Zemlje te njenih stanovnika radi dobrotvornosti i ukupnog poboljšanja.
- Zakon naše vjere, politike i prakse koje proizlaze iz njega imaju za cilj osigurati prava i dobrobit svega, učvrstiti dobro a spriječiti štete te shvatiti ljudsku odgovornost hilafeta na Zemlji.

Najmanje dvije stvari prijetе da ugroze naš uspjeh. Jedna je što možda nećemo ostvariti ova učenja u našem životu: što ćemo, može biti, dopustiti pohlepi, lijenosti ili sitničavosti da nas odvrate od plemenitosti naših učenja. Druga je preovladavajuća ekonomska paradigma beskrajnog rasta i potrošnje. Samo rijetki razumiju ekonomiju globalizacije i samo rijetki njome upravljaju i imaju koristi. Ali, neuspjeh da se suočimo s njom mogao bi na kraju zapečatiti propast našeg globalnog sela. Ozbiljnost nadolazeće ekološke krize prijeti da zasjeni sve druge krize u ljudskoj povijesti. Njezine posljedice ne prave razliku između rase, religije, kulture ili linija koje crtamo na kartama. Ona bi nas trebala podsjetiti da smo neodvojivo povezani s Gospodarom svega u svijetu prirode: *I Bogu pripada sve što je na nebesima i što je na Zemlji, i Bog sve obuhvaća* (4:126). Uzimajući u obzir prethodno navedeno, zalažemo se za sljedeće:

- Poticanje prosvjetnih radnika da duboko iskuse radost učenja o prirodnoj tvorevini u divljini, a zatim da osiguraju izravan doticaj s divljom prirodom na način koji će navesti sudionike da je razumiju, poštuju i o njoj brinu (vidjeti par. 3.12).
- Poticanje sve naše braće muslimana, posebno onih koji podučavaju mlade, da duboko proučavaju primjer vjerovjesnika Muhammeda, a.s., u pogledu brige o Zemlji i njenim životnim zajednicama te da nastoje ostvariti njegov primjer u svom životu (vidjeti par. 3.24).
- Poticanje muslimanskih pravnika, ekonomista i ekologa da rade s vlastima svojih zemalja i lokalnim zajednicama kako bi propisali mjere koje ne ugrožavaju sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe i koje ne ugrožavaju cjelovitost prirode ili opstanak drugih vrsta (vidjeti par. 4.7).
- Podsjećanje predvodnikā i donosilaca odluka kako je od suštinske važnosti da se sve društvene i etničke skupine, tradicionalna društva i autohtono stanovništvo savjetuju bez diskriminacije, te da se najslabiji smatraju najjačima sve dok se njihova prava u potpunosti ne osiguraju, a najjači najslabijima sve dok se u potpunosti ne budu pridržavali zakona (vidjeti par. 4.26).
- Pozivanje vladajućih organa i korporacija u islamskim i drugim zemljama da preduzmu mjere potrebne za brzo napuštanje fosilnih

goriva, da uvedu globalnu ekonomiju koju pokreću sunce, vjetar i voda, te da postepeno smanje ekološke utjecaje ovih “zelenih” izvora energije (vidjeti par. 1.11).

- Pozivanje vladajućih organa i korporacija u islamskim i drugim zemljama da preduzmu mjere potrebne za brzo napuštanje neodrživih, neetičkih načina proizvodnje i žetve hrane (vidjeti par. 5.8).
- Pozivanje agencija za očuvanje prirode, nevladinih organizacija, zagovornikā očuvanja, vjerski orijentiranih grupa i mjesnih zajednica u islamskim zemljama da prepoznaju vrijednost *hima* i sličnih tradicionalnih zaštićenih i drugih očuvanih područja kojima se djelotvorno upravlja, te da osnaže tradicionalne upravitelje u kojima leži cjelokupno naslijeđeno kulturno znanje utjelovljeno u tim praksama, kako bi se njima nastavilo upravljati (vidjeti par. 5.20).
- Pozivanje agencija za očuvanje prirode, nevladinih organizacija, zagovornikā očuvanja, vjerski orijentiranih grupa i mjesnih zajednica u svim zemljama da uspostave zaštićena područja kojima se učinkovito i pravično upravlja te druge djelotvorne mjere očuvanja za pojedina područja, koje otjelovljuju etička načela *hime*, čuvaju područja od posebne važnosti za bioraznolikost i usluge ekosistema, ekološki su reprezentativne i dobro povezane, te su objedinjene u šire kopnene i morske krajobraze (vidjeti par. 5.20).
- Poticanje islamskih zajednica na globalnoj ravni da se pozabave oživljavanjem sistema vakufa (dobrotvornih zadužbina) koji je prednjačio u uspostavljanju praksi očuvanja prirode u prošlosti što mogu poslužiti kao primjer (vidjeti par. 5.24).
- Pozivanje svih vlada i pravnika u islamskim zemljama da nedvosmisleno osude taktike “spaljene zemlje” te upotrebu nuklearnog i drugog oružja za masovno uništenje, da nastoje osigurati uvjete u kojima će ih se njihove vlade odreći i da zajedno rade s drugim zemljama na njihovom uklanjanju (vidjeti par. 5.26).
- Pozivanje donosilaca politika, planerā i dizajnerā u islamskim zemljama te širom svijeta da podrže viziju prema kojoj ljudska bića trebaju planirati i dizajnirati na način koji je u skladu s prirodnim svijetom, tj. sveopćim *el-mīzānom* koji je stvorio Bog (vidjeti par. 5.28).

Dalje se zalažemo za:

- Osnivanje akademije za učenja o okolišu s islamskog gledišta.
- Osnivanje vjerski orijentirane organizacije civilnog društva koja će voditi provođenje načelā i preporuka iz *Mizana*.
- Provođenje *Desetljeća djelovanja Mizana* kroz inicijative i kampanje u gradovima, univerzitetima, školama, institucijama, civilnom društvu itd.
- Osnivanje *Omladinskog vijeća i samita Mizan* koji ohrabruje mlade vjerske predvodnike da preuzmu vođstvo u aktivnostima zaštite okoliša.
- Osnivanje *Globalne nagrade za dostignuća Mizan* na polju aktivnosti zaštite okoliša.
- Osnivanje *Povjereničkog fonda Mizan* za djelovanje na promociji lokalnih projekata koji se bave preporukama naše inicijative.
- Osnivanje *Mreže Mizan* za povezivanje muslimana širom svijeta te razmjenu njihovog znanja i iskustva.
- Proglašavanje *Međunarodnog dana Mizana* – dana posvećenog podizanju svijesti i obilježavanju akcija vezanih za *Mizan*.
- Omogućavanje *Globalne dvogodišnje konferencije Mizan* na kojoj se susreću proučavaoci, institucije i aktivisti da bi razgovarali o bitnim pitanjima i temama.
- Provođenje *Inicijative za džamije Mizan*. To će značiti da će se u svakoj džamiji koja učestvuje održati predavanja o islamu i životnoj sredini.
- Snaženje muslimanske omladine da postanu budući predvodnici *Mizana* i povjeravanje odgovornosti da ga unapređuju u pravcima koje smatraju prikladnim.

Dova

Molimo Gospodara svih bića kako bi vodio nas – cjelokupno čovječanstvo – da popravimo pustoš na Zemlji koju smo mi, kao vrsta i kao pojedinci, nanijeli, da prestanemo iskrivljavati Njegovu tvorevinu, da se vratimo prirodnom Božijem putu na kojem nas je stvorio i da imamo na umu kako *robovi Svemilosnoga jesu oni koji po Zemlji smireno hode...* (25:63).

Molimo Gospodara svih bića da nas uputi na pravi put kako bismo brinuli o ovoj krasnoj, veličanstvenoj Zemlji i svima koji na njoj žive – te da nam pomogne kako bi se sjećali, pokazivali zahvalnost i iskazivali odanost na najljepši način.²⁶⁰

Bilješke

- ¹ <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>, pristupljeno 27.01.2024.
- ² <https://inequality.org/facts/global-inequality/>, preuzeto 12.08.2021.
- ³ <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people>, preuzeto 12.08.2021.
- ⁴ “Physical and human causes of climate change” (BBC Bitesize, bez datuma). Dostupno na: <http://www.bbc.co.uk/education/guides/z3bbb9q/revision/6>
- ⁵ To je proishodilo drastičnim povećanjem atmosferskog CO₂ s procijenjenih nivoa od 280 čestica na milion (ppm) tokom predindustrijskih vremena i vjerovatno miliona godina prije toga, na preko 400 ppm danas.
- ⁶ “Climate change widespread, rapid and intensifying”. Vidjeti izvještaj Međuvladinog panela za klimatske promjene (Intergovernmental Panel on Climate Change [IPCC]) – <https://www.ipcc.ch/2021/08/09/ar6-wg1-20210809-pr/>
- ⁷ <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>
- ⁸ https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp2023_L1_cma2023_L1.pdf
- ⁹ https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=21778%25252523.X7YSlS-l3s2, preuzeto 12.08.2021.
- ¹⁰ <https://unfccc.int/news/climate-change-is-an-increasing-threat-to-africa>, preuzeto 12.08.2021.
- ¹¹ <https://www.wri.org/insights/4-charts-explain-greenhouse-gas-emissions-countries-and-sectors>, preuzeto 12.08.2021.
- ¹² https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cma2023_L17_adv.pdf; <https://unfccc.int/news/cop28-agreement-signals-beginning-of-the-end-of-the-fossil-fuel-era>; <https://www.theguardian.com/environment/2023/dec/14/failure-cop28-fossil-fuel-phase-out-devastating-says-scientists#:~:text=The%20UN%20climate%20summit%20ended,by%20petro-states%20including%20Saudi%20Arabia>
- ¹³ <https://fossilfueeltreaty.org>, preuzeto 03.08.2022; https://www.ted.com/talks/tzporah_berman_the_bad_math_of_the_fossil_fuel_industry, preuzeto 10.08.2022. Klimatska politika osmišljena je na pretpostavci da će smanjena potražnja i rastuća cijena fosilnih goriva, zajedno s dostupnošću jeftinijih čistih izvora energije, dovesti do toga da tržišta ograniče ponudu. Ali, to se ne dešava dovoljno brzo; tržišta su narušena poreskim olakšicama i subvencijama, tako da se vađenje fosilnih goriva ubrzano nastavlja – goriva za koja su naše vlade obećale da neće sagorijevati! Ovo vađenje nastavlja narušavati i fragmentirati glavna preostala staništa zajednica divljih biljaka i životinja s kojima dijelimo Zemlju.
- ¹⁴ Čak i u najapokaliptičnijim nuklearnim pogromima koji se hipotetički razmatraju očekuje se da će preživjeti mnoge bakterije i druga mikrobiota, a možda i neki složeni oblici života.
- ¹⁵ Richard Leakey i Roger Lewin, *The Sixth Extinction: Biodiversity and its Survival*, London: Weidenfeld and Nicolson, 1996, str. 245.
- ¹⁶ Većina životnih oblika koji su preživjeli prethodna masovna izumiranja bili su mikroorganizmi i beskičmenjaci; samo je nekolicina složenih životnih oblika ostala. Kao veliki toplokrvni sisari s brzim metabolizmom, ljudska bića su podložna poremećajima u lancu ishrane; naše prilično sporo vrijeme reprodukcije i mali broj potomaka – bez obzira na populacijsku krizu – usporavaju nam stopu biološkog prilagođavanja. Naš široki geografski raspon, koji obuhvaća različita staništa na svim kontinentima, naša rasprostranjenost, daleko veća od rasprostranjenosti divljih vrsta kičmenjaka, naša sposobnost da kao svaštoje-di konzumiramo široku lepezu izvora hrane, i ponad svega, naša kulturna prilagodljivost, mogli bi omogućiti našoj vrsti da preživi masovno izumiranje. Međutim, čini se da je puko preživljavanje nedostatan cilj, a poremećaje i pustošenja koji proishode iz gubitka više od tri četvrtine životnih oblika na Zemlji bilo bi teško zamisliti.

- 17 Vidjeti Kur'an 6:133, 56:61, 46:20 itd. Iako su komentatori Kur'ana razumjeli ajete koji opisuju Božiju moć da zamijeni ljudska bića novom tvorevinom u pogledu zamjene naroda ili pokoljenja drugim narodima, odnosno pokoljenjima – i to značenje je dobro utvrđeno, smatramo da dodatna razumijevanja koja uključuju zamjenu ljudi drugim vrstama mogu opravdati razmatranje u svjetlu naučnih dokaza da će se to vjerovatno dogoditi – a Bog je uistinu kadar činiti šta god On hoće; mi, ljudi, ne možemo postavljati granice onome što Gospodar svega može učiniti.
- 18 Fosilna goriva i mineralni resursi, koliko god bili važni, samo su dopuna biološkom raznovrsju koje je osnova naših života. Na njima smo izgradili naše moderne ekonomije, ali u konačnici, naši životi ne ovise o njima kao što oni ovise o mreži života: čovječanstvo je napredovalo prije nego što su bili upregnuti u našu upotrebu i sigurno može napredovati ako nestanu.
- 19 "Napuštajući uobičajeno suzdržan pristup u naučnim radovima, istraživači masovni gubitak divljih životinja nazivaju 'biološkim uništenjem' koje predstavlja 'zastrašujući nasrtaj na osnove ljudske civilizacije,'" <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/12/what-is-biodiversity-and-why-does-it-matter-to-us>, preuzeto 12.08.2021.
- 20 Multilateralni sporazum poznat kao Konvencija o biološkoj raznolikosti (CBD), koji je usvojen 1992, nije dobio pažnju koju zaslužuje. Ovom konvencijom izneseno je 20 ciljeva poznatih kao "Aichi ciljevi bioraznolikosti" tokom Desetljeća bioraznolikosti Ujedinjenih nacija 2011–2020. U izvještaju iz septembra 2020 – Globalni pregled bioraznolikosti 5 (Global Biodiversity Outlook 5), napominje se da "...nijedan od 20 ciljeva nije u potpunosti postignut..." i zabrinjavajuće se dodaje: "...svijet nije na dobrom putu da postigne većinu trenutnih globalno dogovorenih ciljeva za bioraznolikost, ili za propadanje zemljišta odnosno klimatske promjene, niti druge Ciljeve održivog razvoja". Vidjeti str. 131 na <https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/gbo-5-en.pdf>. Još jedan uzrok razočarenja jeste najnoviji neuspjeh strana UN-ovog Sporazuma o otvorenom moru da se dogovore u vezi s rješavanjem utjecaja prekomjernog ribolova, dubokomorskog rudarenja i pomorskog saobraćaja putem mjera koje bi unaprijedile očuvanje Zemljinih međunarodnih voda od 1,6 do 30% u okviru zaštićenih morskih područja, podvrgle komercijalne aktivnosti procjenama utjecaja na životnu sredinu, obezbijedile finansiranje i izgradnju kapaciteta zemljama u razvoju te omogućile zemljama koje su u razvoju i bez izlaza na more pravedniji pristup morskim genetskim resursima.
- 21 <https://www.cbd.int/gbf/goals>
- 22 Primjećujemo da su rijetki istraživački radovi koji povezuju biološku raznolikost s kulturnom raznovrsnošću. Potrebna su dalja akademska istraživanja u ovoj oblasti. Za jednu rijetku studiju na ovu temu vidjeti: https://www.jstor.org/stable/26392968?seq=1%25252523metadata_info_tab_contents
- 23 Fazlun Khalid, *Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis*, Leicester, UK: Kube, 2019, str. 23.
- 24 Napominjemo da ugledne međunarodne organizacije te naučne i akademske zajednice izražavaju zabrinutost zbog posljedica neviđenog ljudskog juriša na osjetljive zemaljske sisteme. Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) smatra da će posljedice nedjelovanja i izostanka novih politika u vezi s klimatskim promjenama biti: a) povećanje globalne prosječne temperature između 3°C i 6°C iznad nivoa iz predindustrijskog razdoblja do kraja stoljeća, prekoračujući međunarodno dogovoreni cilj njezinog ograničavanja na 2°C i (b) dalji gubitak bioraznolikosti kao ishod širenja komercijalnog šumarstva, razvoja infrastrukture, ljudskog prisvajanja i fragmentiranja prirodnih staništa, kao i zagađenja te klimatskih promjena. OECD Environmental Outlook to 2050: *The Consequences of Inaction – Key Facts and Figures*, <https://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/oecdenvironmentaloutlookto2050theconsequencesofinactionkeyfactsandfigures.htm>.

- ²⁵ “World Scientists’ Warning to Humanity: A Second Notice”, *BioScience*, vol. 67, br. 12, 1. decembar 2017, str. 1026–1028. American Institute of Biological Sciences, 13.11.2017. HTML <https://academic.oup.com/bioscience/article/67/12/1026/4605229>, pristupljeno januara 2018.
- ²⁶ U decembru 2020. generalni sekretar Ujedinjenih nacija izjavio je da je “stanje naše planete narušeno”, <https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sgspeech-the-state-of-planet.pdf>, preuzeto 12.08.2021.
- ²⁷ 13:12, 30:24.
- ²⁸ Naš svijet danas izgleda veći, moćniji, znaniji i uspješniji od prethodnih civilizacija, uživajući u neviđenom stepenu tehnološke sofisticiranosti, dok u stvarnosti nema veću postojanost od velikih civilizacija iz prošlih vremena. Povjesničar okoliša Clive Ponting zapaža da su “sve do kraja sedamnaestog stoljeća stalno povećavanje naučnog znanja i čvrst napredak tehnologije... počeli jačati ubjeđenje nekih mislilaca da bi povijest mogla biti hronika napretka, a ne propasti”. Evropski intelektualci su počeli prihvaćati da je “povijest niz nepovratnih promjena samo u jednom pravcu – stalnom usavršavanju”, a u 18. stoljeću bila je obilježena “valom optimizma u pogledu budućnosti i neizbježnosti napretka u svakoj oblasti”. Vidjeti: Clive Ponting, *A New Green History of the World: The Environment and Collapse of Great Civilisations*, London: Vintage Books, 2007, str. 1, 56, 57, 69–72, 125.
- ²⁹ Joel Kurtzman, *The Death of Money: How the Electronic Economy Has Destabilised the World's Markets and Created Financial Chaos*, Toronto: Little Brown & Co., 1993, str. 71. Kurtzman je plodonosan američki ekonomista i bivši glavni urednik magazina *Harvard Business Review*.
- ³⁰ Vidjeti par. 2.14. *Mizana*. Mijenjanje prirode Božije tvorevine i izazivanje nereda na Zemlji izričito se odnose na antropogene utjecaje – *onoga što ljudske ruke pridonose* (30:41).
- ³¹ Khalid, *Signs on the Earth*, str. 149, 150.
- ³² Kur’an ne sadrži riječi “okoliš”, “okolišni” ili “environmentalizam”. Najbliži izraz riječi “okoliš” u klasičnom arapskom jeziku jeste *muhīt*, što znači okruženje; međutim, u kur’anskoj upotrebi Božanska prisutnost i znanje se opisuju kao *muhīt*, koji sve obuhvaćaju, kao u ajetima 2:115 i 4:126. Riječ za “okoliš” u modernoj arapskoj upotrebi jeste *bi’ē*, što opisuje stanište kojem se prirodno teži, odnosno vraća, bilo namjerno ili instinktivno (vidjeti: *Ri’āje el-bi’ē fi šerī’a el-islām*, Kairo: Dār eš-šurūk, 2006, str. 12–14); nekoliko riječi izvedenih iz njezinih korijenskih slova nalazi se u Kur’anu (29:58, 59:9, 10:87, 2:187), ali ne i sama riječ *bi’ē*. Ideološki pokret poznat kao “environmentalizam” datira tek iz druge polovine prošlog stoljeća. U ovoj fazi čovječanstvo je bilo potreseno kada je primijetilo kako nas je ishod naših nastojanja da stvorimo moderni svijet doveo na rub ekološke propasti. Tradicionalna i domorodačka društva nisu imala riječ za “environmentalizam” u svom vokabularu. Nisu imala ni riječ za “holistički”, jer je njihov život bio prirodno takav. Isto bi se moglo reći i za glavne vjere prije nego što su njihovi sljedbenici bili podvrgnuti modernosti, a islam u tome nije izuzetak. Ni Kur’an ne koristi arapsku riječ *tabī’a*, što znači “priroda” – apstrakcija koja potječe iz grčke i rimske filozofije.
- ³³ O arapskoj riječi *halk*, što znači “tvorevina”, vidjeti: “Ključni arapski termini”. Također vidjeti: Mawil Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge: The Lutterworth Press, 2000, str. 50–51. Pored više od 250 ajeta koji koriste ovu riječ u njezinim različitim oblicima, oko 500 drugih ajeta u Kur’anu izravno upućuju na tvorevinu.
- ³⁴ Definirajući riječ *el-‘ālemīn*, Et-Taberī u svom tefsiru navodi Ibn ‘Abbāsa: “Reci, neka je sva hvala Bogu, Kojem pripada cjelokupna tvorevina – sva nebesa i bića u njima, te sve Zemlje i sve u njima, ono što je poznato i ono što je nepoznato.” U nastavku se navodi da riječ *‘ālem* (svijet) podrazumijeva svojevrsni ummet, odnosno zajednicu: postoji svijet ljudi i svijet džina, a svaki drugi tip ili vrsta stvorenih bića jeste svijet; nadalje, svako doba i svaki

- naraštaj ljudi, džina i svake druge vrste stvorenih bića jesu svijet. Važna dimenzija ove riječi 'ālemīn (svjetovi) jeste to što proširuje obzorja naše svjesnosti i etike da bismo razmotrili bezbroj svjetova stvarnosti koji su nam nepoznatljivi.
- 35 Upravo iz ove riječi *hakk*, koja označava istinu, stvarnost i pravo, proizlazi značenje duga koji imamo prema svakom stvorenom biću, a što se izražava kao prava (*hukūk*). Sva stvorena bića imaju prava. U svom radu "Islam, the Contemporary World, and the Environmental Crisis" (u: *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny i Azizan Baharuddin, Cambridge, Mass.: Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School, 2003), Seyyed Hossein Nasr promišlja o međupovezanim značenjima riječi *hakk*: "Središnji pojam islama koji se često navodi u Kur'anu jeste *hakk* (množina *hukūk*), što istovremeno znači istina, stvarnost, pravo, zakon i dug. Izraz *El-Hakk* je i Božije ime kao i naziv Kur'ana. On je, također, od najveće važnosti za razumijevanje islamskog pogleda na ljudska bića u odnosu na prirodno okruženje kada se koristi u slučaju stvorenjā. Prema islamu, svako biće postoji na osnovu istine (*hakk*) i isto tako ima svoj dug (*hakk*) sukladno svojoj prirodi. Drveće ima svoj dug, kao što imaju životinje ili čak rijeke i planine. Odnoseći se prema prirodi, ljudska bića moraju poštovati i dati dug koji pripada svakom stvorenju, a svako stvorenje ima shodno tome svoja prava. Islam je u potpunosti protiv ideje da mi ljudska bića imamo sva prava, a da druga stvorenja nemaju nikakva osim ona za koja mi odlučimo da im damo. Prava stvorenjā dao je Bog, a ne mi, da bismo im mogli oduzeti kada to odlučimo... Ne možemo oduzeti *hakk* raznovrsnim stvorenjima koja im je Bog dao, već moramo svakom biću dati njegov dug (*hakk*) u skladu s prirodom tog stvorenja" (str. 97).
- 36 Glagol *ahsene* u ajetu 32:7 spaja značenja najvećeg dobra, krajnje ljepote, izvrsnosti i savršenstva. Glagol *etkane* u ajetu 27:88 znači nešto usavršiti putem preciznosti, tačnosti i vrhunske vještine.
- 37 U islamskoj tradiciji za *Er-Rahmān* (Svemilosni) i *Er-Rahīm* (Svesamilosni) kaže se da su najveća Božija imena nakon imena *Allāh* i od svih Njegovih imena, ona najizražajnije opisuju Njegov odnos prema stvorenom. Sva kur'anska poglavlja, osim jednog, počinju kratkom, poetskom frazom *U ime Boga, Svemilosnog, Svesamilosnog* koja sadrži pravu suštinu Kur'ana i ponavlja se 114 puta, jer se ova fraza pojavljuje i u tekstu sure En-Neml. Svetotekstualni izvori islama ukazuju na to da je iznad svih drugih Božanskih svojstava dobrohotnost – Božanska milost – ta koja obilježava Božiju tvorevinu i uokviruje Njegov prvobitni odnos prema njoj od njezinog početka do vječnosti, na ovom i na budućem svijetu. Vidjeti: Umar Abd-Allah, "Mercy: The Stamp of Creation", Nawawi Foundation, 2004.
- 38 Sve što se bude zbivalo – čak i bol, patnja, šteta, smrt i zlo – u dogledno vrijeme će potpasti pod okrilje kosmičke milosti. Ajet: *On je propisao Sebi milost* (6:12) naglašava da je milost sveopći zakon (*sunnet*), preovlađavajuće obilježje kosmosa i osnovna svrha stvaralačkog čina. Vidjeti: Umar Faruq Abd-Allah, "Mercy", 2004; Mohammed Rustom, *The Triumph of Mercy: Philosophy and Scripture in Mullā Ṣadrā*, Albany: State University of New York Press, 2015.
- 39 "U [ajetu 40:7], milost – tehnički svojstvo djela – ima prednost nad znanjem – svojstvo biti – čime se ponovno ističe prevlast milosti na univerzalnom planu" (Umar Abd-Allah, "Mercy", 2004).
- 40 Ljudska bića su obdarena slobodnim izborom da poslušaju ili ne poslušaju Božiju zapovijest. Razlika je u tome što "dok sva druga stvorenja automatski slijede svoju prirodu, ljudi bi *trebali* slijediti svoju prirodu; ovaj preobražaj onoga *jeste* u *treba* predstavlja i jedinstvenu čast i jedinstveni rizik bivanja čovjekom" (Ibrahim Özdemir, "Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur'anic Perspective", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, 2003, str. 17). Sposobnost da odaberu služenje u voljnoj predanosti ili da odbiju naredbe svoga Gospodara te da im se opiru ili pokušaju da ih izigraju odnosi se na džine kao i na čovječanstvo (51:56).

- ⁴¹ Iako druga bića, za razliku od ljudi, nemaju mogućnost da budu neposlušna svome Gospodaru, prema kur'anskom učenju, ona se voljno pokoravaju: *Zatim se ka nebu, koje je tada dim bilo, usmjerio, pa i njemu i Zemlji naredio: "Ima da dodete, bilo vam drago, ili ne bilo", a oni su odgovorili: "Dragovoljno dolazimo!"* (41:11). "Stoga Kur'an primjenjuje termin *islām* ('pokornost') na cjelokupan univerzum u onoj mjeri u kojoj se (neizbježno) pokorava Božijem zakonu. Djelujući po Božijim zakonima, priroda se pokorava Božijoj volji... Budući da se sve u univerzumu ponaša u skladu sa zakonima koje je odredio Bog, otuda je sav univerzum *muslim*, koji se predaje volji Božijoj" (Ibrahim Özdemir, "Towards an Understanding of Environmental Ethics...", str. 16–17).
- ⁴² Vidjeti: *Ri'āje el-bī'e fī šerī'a el-islām*, str. 31; Seyyed Hossein Nasr, "Islam, the Contemporary Islamic World, and the Environmental Crisis", str. 95–96 i u: *The Need for a Sacred Science*, Albany, NY: State University of New York Press, 1993, str. 130–133.
- ⁴³ O Božijim znakovima u stvorenom vidjeti: *Ri'āje el-bī'e*, str. 31, 33–34, 155; Nasr, "Islam, the Contemporary Islamic World, and the Environmental Crisis", str. 95–96 i u: *The Need for a Sacred Science*, str. 130–133; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 27, 98, 100; Özdemir, "Environmental Ethics", str. 10–11, 19–22; Nomanul Haq, "Islam and Ecology: Toward Retrieval and Reconstruction", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny and Baharuddin, 2003, str. 126, 130; 'Alī Džum'a, *El-Bī'e ve-l-hifāz 'alejhā min menzūr islāmī*, Kairo: El-Vābil es-sajjib, 2009, str. 33–34 i Said Nursi, *The Supreme Sign*, prev. Hamid Algar, Berkeley, California, 1979.
- ⁴⁴ *Ri'āje el-bī'e*, str. 12–14.
- ⁴⁵ 'Izzuddīn ibn 'Abdusselām (u. 660. po H./1262), *Kavā'id el-ahkām fī mesālih el-enām: fasl fī bejān mesālih el-mu'āmelāt ve-t-tesarrufāt*. Ovo zapažanje u vezi s ljudskim društvom jednako se odnosi na stvoreno u cjelini. Ono se primjenjuje čak i na grabežljivce i plijen, jer, premda su izvanjski gledano u sukobu kao jedinke, ipak su kao vrste na koncu međusobno ovisne.
- ⁴⁶ 'Abdurre'uf Muhammed el-Munāwī (952–1031 po H./1545–1621), u: *Fejd el-kadīr šerh El-Džāmi' es-sagīr* navedeno u: *Ri'āje el-bī'e*, str. 18.
- ⁴⁷ Slab hadis koji bilježi Ebū Bekr Ahmed ibn Husejn el-Bejhekī (u. 458. po H./1066) od Ene-sa ibn Mālīka i 'Abdullāha ibn Mes'ūda, u: *Šu'ab el-imān*, poglavlje 49 (*bāb fī tā'a ulu-l-emr*): *fasl fī nasiha el-vilāt ve-va'zihim*, hadis br. 7444–7449 i Velijuddīn Muhammed ibn 'Abdullāh el-Hatīb et-Tebrīzī, u: *Miškāt el-mesābih*, sastavljen 737. po H./1337, *kitāb el-ādāb, bāb eš-šefeka ve-r-rahme 'ale-l-halk*, hadis br. 4998, 4999. Vidjeti: Othman Abd-ar-Rahman Llewellyn, "The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, 2003, str. 185–247. Također vidjeti: Abubakr A. Bagader, Abdullatif T. E. el-Sabbagh, Mohamed A. al-Glayand i Mawil Y. I. Sammarrai, u suradnji s Othmanom A. Llewellynom, *Environmental Protection in Islam*, 2. rev. izd., IUCN Environmental Policy and Law Paper br. 20 rev., World Conservation Union/Meteorology and Environmental Protection Administration of the Kingdom of Saudi Arabia, Gland, Švicarska i Cambridge: IUCN, 1994, 1–2, http://cmsdata.iucn.org/downloads/eplp_020reven.pdf. Isto tako vidjeti: Othman A. Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", *Journal of Research in Islamic Economics* (Džida) 1, br. 2 (1984): 29 i Othman Llewellyn, "Shari'ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design", u: *Islamic Architecture and Urbanism*, Demmam, Saudijska Arabija: Univerzitet kralj Fejsal, 1983, str. 32.
- ⁴⁸ Ova ista moćna kombinacija izrazā *mīzān* i *kist* koristi se u Kur'anu u vezi s brigom o siročadi: *Zatim, da se ne primičete imetku siročeta, osim na najljepši način, sve dok se ne dostigne punoljetstvo, i da pravo mjerite i vagate...* (6:152).
- ⁴⁹ Fazlur Rahman, *Themes of the Qur'an*, Chicago: Bibliotheca Islamica, 1980, str. 45.

- ⁵⁰ ‘Abdullāh ibn Ziyāde el-Bekrī upitao je sinove Bišra el-Māzinīja znaju li za neko Vjerovjesnikovo pravilo o udaranju jahače životinje bičem i grubim zauzdavanjem. Rekli su da ne znaju, a jedna žena mu je odgovorila iz kuće: “O pitaoče, Bog je rekao: *I nema nijedne životinje na Zemlji, kao ni ptice što na svojim krilima leti, a da to nije ummet (zajednica, društvo, narod) sličan vama...* (6:38)*.” Kazali su mu da je ona njihova starija sestra, koja je poznavala Vjerovjesnika. Ovu vjerodostojnu predaju bilježe El-Bejhekī u djelu *Šu‘ab el-īmān* i Imam Ahmed od ‘Abdullāha ibn Ziyāde, <https://quranpedia.net/ar/surah/1/6/book/273>
- ⁵¹ U kur’anskom kazivanju, Šejtan izjavljuje da će narediti ljudima da režu uši stoci (4:119). Otuda je sakaćenje životinja, kao što je podrezivanje psećih ušiju i lomljenje konjskih repova radi predstave zabranjeno u islamskim civilizacijama. Koliko je onda strašnija i sličnija šejtanskom postupanju grozota zvana vivisekcija koja se provodi u eksperimentisanju na životinjama, a kamoli kvarenje, razaranje i skrnavljenje čitavih ekosistema koji nastaju upotrebom defolijanata i drugih pesticida uz zračenje, a da ne spominjemo druge utjecaje koje je naša vrsta iskalila na Zemlju?
- ⁵² Za sveobuhvatno istraživanje pojma *teshīr* vidjeti: Sarra Tlili, *Animals in the Qur’an*, Cambridge University Press, 2012, str. 92–115. Biti *musahhar* (u službi) znači da su dan, noć, Sunce, Mjesec, zvijezde, mora, planine, biljke i životinje od koristi čovječanstvu; to ne znači da su podvrgnuti gospodarenju ili prevlasti ljudskih bića. Niti to isključuje njihovo služenje drugim vrstama kao i čovječanstvu; štaviše, očigledno je da služe općenito živim bićima na Zemlji. Vidjeti: Tlili, str. 92, 100, 111–115; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 128; također vidjeti: *Ri’āje el-br’e*, str. 34–35.
- ⁵³ Ljudska bića i ostala stvorenja su slična i jednaka po tome što su stvorena. Tvrditi da su ljudska bića nadmoćna u odnosu na druga stvorena bića, čini se, predstavlja neposlušnost prema Bogu na isti način kao kad je Šejtan, pozivajući se na nadmoć, odbio poslušati Božiju naredbu da se pokloni Adamu: *...on je odgovorio: “Ja sam bolji od njega, stvorio si me od vatre, a njega si od gline stvorio”* (7:12). Vidjeti: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 78.
- ⁵⁴ Ibid., str. 128: “Iako neki tumači Kur’ana smatraju da je ovo služenje – *teshīr*, ograničeno na ljudsku dobrobit, istraživanje različitih ajeta otkriva da ne postoje očigledni dokazi koji bi potkrijepili takvu jednu tvrdnju. Premda ljudska bića imaju koristi od služenja drugih stvorenja, to nije nužno jednosmjernan proces. *Teshīr* bi mogao dovesti do ovog značenja ako bi se to istraživanje ograničilo samo na ajete koji govore o životinjama što služe ljudima. Međutim, značenje postaje jasnije kad uzmemo u obzir druge elemente okruženja kao što su dan, noć, Sunce, Mjesec i zvijezde. Mada se ovi elementi opisuju... [kao] za služenje ljudima, očividno je da oni služe i drugim stvorenjima, a Kur’an ne ukazuje drugačije...” Isto tako, s obzirom na kur’ansku frazu: *On je Onaj Koji je za vas sve što je na Zemlji stvorio...* (2:29), Izzi Dien naznačava da se “riječ ‘vas’ ovdje odnosi na sva ona stvorenja koja naseljavaju Zemlju bez ograničenja u pogledu vremena ili mjesta. Ovaj zaključak ne proteže značenje dalje od njegove prvobitne nakane, kako bi neki mogli ustvrditi, pošto muslimanski učenjaci prihvaćaju načelo općenitosti u tumačenju teksta, pod uvjetom da nema razloga koji se suprotstavlja ovom načelu” (str. 87–88).
- ⁵⁵ Tekijjuddīn Ahmed ibn Tejmiije, *Medžmū‘ el-fetāvā*, 11:96–97. Za raspravu o ovoj fetvi vidjeti: Samarrai, “Environmental Protection and Islam”, str. 37–38; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 99–100; Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, str. 36–37; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 5.
- ⁵⁶ Samarrai, “Environmental Protection and Islam”, str. 37; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 27, 97–100. Također vidjeti: Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 5–6, 33–34 i Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, str. 37.
- ⁵⁷ Vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī i Muslim te drugi od Ebū Hurejre. Mravi se pojavljuju u nekoliko prispodoba iz islamske etike, možda zato što su među najmanjim živim

- bićima koje ljudske oči opažaju. Neka od pravila koja se odnose na njih mogu se primijeniti i na još manja stvorenja, kao što su arheje, bakterije i drugi mikroorganizmi. Ove vrste su među najzastupljenijim i najraznovrsnijim životnim oblicima na Zemlji te mogu činiti više od polovine Zemljine biomase. Štaviše, 27. poglavlje Kur'ana nazvano je *Mravi* (*En-Neml*).
- 58 Nomanul Haq, "Islam and Ecology", str. 132. Kur'an nas podučava da kada je Bog obznanio melecima: "*Ja ću, doista, postaviti na Zemlji zastupnika (halife fi-l-erd)*", oni su kazali: "*Zar ćeš postaviti na njoj nekoga ko će po njoj nered praviti i krv proljevati...*" (2:30). Ovo ukazuje na to da su melec mogli predvidjeti kako će Ademova čeljad imati slobodu i moć da čine zlo kao i dobro.
- 59 Abdal Hamid Fitzwilliam-Hall, "Exploring the Islamic Environmental Ethics", u: *Islam and the Environment*, prir. A. R. Agwan, New Delhi, India: Institute of Objective Studies, 1997, str. 55. U Kur'anu se razjašnjava da je *fesād* povezan s uništenjem obradive zemlje i plodnosti (2:205; 7:85), te da se *fesād* pojavio na kopnu i na moru (30:41).
- 60 Özdemir, "Environmental Ethics", str. 203.
- 61 Vidjeti par. 5.5. Ajat: *Nakon Tevrāta, i u Zebūru smo zapisali da će Zemlju Moji dobri robovi naslijediti* (21:105) podsjeća na 29. stih Psalma 37 u mazoretskoj numeraciji hebrejske Biblije (Psalam 36 u prijevodima grčke Septuaginte i latinske Vulgate): *Zemlju će posjedovati pravednici i živjet će na njoj do vijeka*.
- 62 Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Ebū Se'īda el-Hudrīja. Ovaj hadis u velikoj mjeri odražava ajat: *Zatim smo, nakon njih, vas kao zastupnike na Zemlji (halā'if fi-l-erd) postavili, da vidimo kako ćete vi postupati* (10:14).
- 63 Mislilac iz 11. stoljeća Er-Rāgib el-Isfahānī smatrao je da se krajnji Božiji ciljevi s obzirom na ljude kao zadužena, odgovorna bića trebaju oprimjeriti u tri uloge: prva od njih je službenje Bogu i obožavanje. Služenje i obožavanje obuhvaćaju sve ono što Bog voli riječima i djelima, u svim područjima života. Drugi je primjenjivati hilafet na Zemlji dvoreći je, podržavajući pravo i pravdu te šireći dobro i korisnost na Zemlji, kao što je prikazano u Božijoj naredbi vjerovjesniku Davudu: *O, Dāvūde, Mi smo te, doista, zastupnikom na Zemlji postavili, i zato među ljudima po pravdi sudi i nemoj slijediti prohtjev pa da te to s Božijeg puta odvede!*... (38:26). Treći jeste obrađivati i doprinositi da zemlja cvate i buja (*imāre el-erd*), kao u ajetu: *...On vas je iz Zemlje stvorio i na njoj vas nastanio...* (11:61). Zemlja je pripremljena za napredovanje sadnjom drveća, sijanjem bilja i gradnjom, obnavljanjem i obrađivanjem, njezinim oživljavanjem i čuvanjem od iskvarenosti i pustošenja (*fesād*) te oštećenja (*ihlāl*). Er-Rāgib el-Isfahānī (u. 502. po H./1108), navedeno u: *Ri'āje el-bī'e*, str. 23.
- 64 95:4–8.
- 65 Llewellyn, "Letter to Aishah"; Kur'an, 99:7–8; vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī i Muslim od 'Abdullāha ibn Omera. Također vidjeti: Ebū 'Ubejd el-Kāsīm ibn Sellām (u. 224. H.), *Kitāb el-envāl: bāb hakk el-imām 'ale-r-re'ijje ve-hajj er-re'ijje 'ale-l-imām*.
- 66 Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Ebū Mālīka el-Eš'arīja.
- 67 33:72.
- 68 Llewellyn, "Letter to Aishah"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 6; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 30.
- 69 Kur'an, 2:286. Sam vjerovjesnik Muhammed, a.s., primjer pobožne brige, samilosti i najvećeg dobra, onaj koji je poslan kao milost svim bićima i koji je bio zaštićen od činjenja grijehā, rekao je: "Činite dobra djela kako treba, iskreno i umjereno, i radujte se, jer dobra djela neće nikoga uvesti u Džennet." Upitali su: "Čak ni tebe, o Božiji Poslaniče?" Kazao je: "Čak ni mene, osim ako mi Bog ne podari Svoj oprost i milost" (vjerodostojan hadis koji bilježi El-Buhārī od Aiše, knjiga 76 [Er-Rikāk], br. 474).
- 70 Nježno gaziti Zemljom podrazumijeva da trebamo smanjiti sve naše štetne utjecaje na nju koliko god je to moguće, ne uzimajući više nego što nam je potrebno da živimo onako kako je nama te nama bliskim stvorenjima dobro i lijepo: ne uzimajući više od našeg pravednog

udjela u izvorima života, bez zadiranja u udjele naše i drugih vrsta, sadašnjih i budućih pokoljenja. To podrazumijeva da trebamo živjeti tako da sprečavamo nered i pustoš na Zemlji, od zagađivanja njezinog zraka i voda do osiromašenja njezinog tla te istrebljenja raznolikosti životnih oblika koji je dijele s nama. To podrazumijeva da živimo štedljivo, odričući se rasi-pništva u hrani i putovanjima, smanjujući svoj doprinos globalnom zagrijavanju i gubitku bioraznovrsnosti. To podrazumijeva da ove rane trebamo liječiti na svaki mogući način.

- ⁷¹ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good: Merciful Harvests", izlaganje na konferenciji: *Halal and Tayyib: Rethinking the Ethical*, Zaytuna College Center for Ethical Living and Learning, 2019.
- ⁷² Othman Llewellyn, neobjavljena izjava pripremljena u ime tima za izradu, "Islamic Declaration on Global Climate Change", 2015; izmjene se pojavljuju u: Llewellyn, "Reverence and Utmost Good", 2019, i u: Othman A. Llewellyn i Abdallah R. Altlasat, "The Haraman and the Hima: Inviolable Sanctuaries and Protected Areas in Islam", *Proceedings of Delos4 Workshop, 23–27 April 2017*, Malta (IUCN/WCPA Grupa specijalista za kulturne i duhovne vrijednosti zaštićenih područja, u štampi). Što se tiče zla nacionalizma i rasizma, navodno je halifa Alija ibn Ebī Tālīb u tom pogledu izjavio: "Pravda je štit narodā." Vidjeti: *Gurer el-hikem ve-durer el-kelim*, 'Abdulvāhid b. Muhammed el-Āmidī, hadis br. 1873.
- ⁷³ Llewellyn, "Letter to Aishah"; Samarrai, "Environmental Protection and Islam", str. 37–39; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 5–6, 9–10. Još jedan obzir *takvā* jeste da budemo svjesni kako će nas Gospodar svih bića iskušati i presuditi nam za naše korištenje najmanjih čestica stvorenog, kao što su molekule i geni, jer nijedna nije bez vrijednosti i značaja.
- ⁷⁴ Llewellyn, "Letter to Aishah"; Kur'an, 44:38–39, 21:16–18, 38:26–28, 3:190–191, 14:19, 16:3, 25:68, 29:44, 45:22, 64:3 itd.
- ⁷⁵ Vidjeti: Ibrāhīm ibn Mūsā eš-Šatībī (u. 790. po H./1388), *El-Muvāfekāt fī usūl eš-šerī'a: kitāb el-mekāsīd*, predgovor.
- ⁷⁶ Vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī, Muslim i Ibn Mādže od Omera ibnu-l-Hattāba i Ebū Hurejre (*Sahihu-l-Buhārī*, br. 4777 itd.).
- ⁷⁷ Vjerodostojan hadis koji bilježe Muslim i Ebū Dāvūd od Šeddāda ibn Evsa. Ovdje "najviša dobrota u pogledu svega" uključuje krajnju dobrotu kroz naše ponašanje prema svakom stvorenom biću i krajnju dobrotu, odnosno izvrsnost u svakom postupku. Isto tako se navodi kako je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao da su "stvorena bića ovisna o Bogu, a stvorenja koja su Bogu najdraža jesu ona koja najviše čine dobra Njegovim zavisnicima" (za izvor ovog hadisa vidjeti bilješku 47).
- ⁷⁸ Također vidjeti: Umar Abd-Allah, "Mercy".
- ⁷⁹ Hadis bilježe Ebū Dāvūd i Et-Tirmizī od 'Abdullāha ibn 'Amra (*Miškāt el-mesābīh*, hadis br. 4969).
- ⁸⁰ *Šukr* znači iskazati zahvalnost, zahvaliti, priznati, prepoznati i pokazati neku blagodat od Boga, Gospodara svih bića. Njegova suprotnost jeste *kufr* – doslovno, nezahvalnost: sakriti, prikriti, zaboraviti, zanemariti ili poricati blagodat, te riječ za nevjerovanje i nijekanje u islamu. Među mnogim ajetima koji nas pozivaju da pokažemo zahvalnost istaknuta su ova dva: *Bog vas izvodi iz utroba vaših majki kad još ništa ne znate, i dā vam sluh, vid i svijest kako biste mogli zahvaljivati* (16:78); *Što ne pogledate vodu koju pijete – da li je vi spuštate iz oblaka, ili smo Mi ti Koji spuštaju? Da hoćemo, učinili bismo je gorkoslanom, pa zašto zahvalni niste?* (56:68–70).
- ⁸¹ *Ri'āje el-bī'e*, str. 35–37.
- ⁸² Ibid., str. 33–34.
- ⁸³ Ibid., str. 34–35. Nadalje, svako umjetničko remek-djelo zaslužuje ne samo našu pažnju, poštovanje i divljenje, već i našu brigu i zaštitu. Koliko mnogo više Zemlja, koja je puna Božijih znakā i vrhunsko umijeće Njegovog stvaranja, a koja uključuje sva živa bića za koja

znamo u kosmosu, zaslužuje našu brigu i očuvanje. Vidjeti: Özdemir, “Environmental Ethics”, str. 20–22.

- 84 Vjerodostojan hadis koji bilježi Ibn Mādže od Enesa ibn Mālīka (br. 224). Cijeli tekst glasi: “Traženje znanja je pojedinačna obaveza svakom muslimanu i sve traži oprost za onoga koji traži znanje, čak i ribe (ili kitovi) u moru.” Brojni tekstualni izvori pokazuju važnost učenja. Već u prvom ajetu koji je bio objavljen vjerovjesniku Muhammedu, a.s., naređuje mu se: *Čitaj, u ime svoga Gospodara, koji stvara* (96:1) i bio je podučan da dovi: ...“*Gospodaru moj, povećaj mi znanje!*” (20:114). On je rekao da je nadmoć učenog nad običnim obožavaocem kao nadmoć punog Mjeseca nad zvijezdama (dobar hadis koji bilježe Ebū Dāvūd i Et-Tirmizi od Ebu-d-Derdā’a) i da onaj koji kroči putem potrage za znanjem time utire svoj put do Dženneta, a nad njim/om melec šire svoja krila (vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Ebū Hurejre). Da je cilj znanja podučavanje dobroti pokazuje se u hadisu: “Bog i Njegovi melec te oni koji nastanjuju nebesa i Zemlju – čak i mrav u svojoj nastambi, blagosiljaju onoga ko podučava ljude dobroti” (hadis bilježi Et-Tirmizi od Ebū Umāme el-Bāhilija).
- 85 Čini se očitim da nas isti obrazovni sistem muslimanskih zemalja koji je oblikovan mentalitetom nacionalne države 20. stoljeća ne može pripremiti da se vratimo boljim načinima života na Zemlji. Prema tome, sadašnji obrazovni sistemi mogu biti podesni da ponude tehnička rješenja koja liječe simptome, ali tehnička rješenja ne mogu ukloniti osnovne uzroke krize. Nama je prijeko potrebna temeljito nova vrsta obrazovanja koja daje prednost ekološkim vrijednostima i koja nama te nadolazećim pokoljenjima pruža ekološku pismenost da oslovimo i riješimo ovu krizu pa da postanemo brižne, mjerodavne halife na Zemlji. Vidjeti: David Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect*, Washington, DC: Island Press, 2004, str. 5–25.
- 86 Orr, *Earth in Mind*, str. 9. Što se tiče pitanja da li se Zemljom i njenim sistemima za održavanje života, u svoj njihovoj složenosti, može ikada sigurno upravljati vidjeti: Jack Turner, *The Abstract Wild*, Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1996, str. 107–125.
- 87 Orr, *Earth in Mind*, str. 9.
- 88 UNESCO, Tbilisijska deklaracija, 1978. Tokom četrdeset godina od Tbilisijske deklaracije, pet izvornih ciljeva obrazovanja o okolišu su dodatno razvijena i dotjerana kao kontinuum od svijesti do akcije. Vidjeti: Joel Barnes, “Awareness to Action: The Journey toward a Deeper Ecological Literacy”, *The Journal of Sustainability Education*, 2013. Dostupno na: Barnes.2013.TheAwarenessstoActionContinuum.JournalofSustainabilityEducation.pdf
- 89 Duboko smo zabrinuti paradoksom da, iako imamo bolje knjige, filmove, slike i interaktivne računarske igre nego ikada prije za učenje o Zemlji i njenim životnim zajednicama, svaka generacija ima sve manje dodira s divljom prirodom. Knjige, filmovi, slike i interaktivne igre, koliko god bile odlične, nisu zamjena za stvarni doticaj s prirodnim tvorevinom. Vidjeti: Aishah Abdallah, “Islamic Values relating to Wildlands and Wildlife, and Wilderness Leadership”, prezentacija održana na Zawiyah Rosales, Španija, 2017. Također vidjeti: Jack Turner, *The Abstract Wild*, str. 89–90.
- 90 Aishah Abdallah, “Wildlands and Wildlife”.
- 91 Vrijednosti društvene oblikovale su kulturu u kojem su bili rođeni Muhammed, a.s., i njegovi ashabi. Bio je ustaljen običaj slati malu djecu da ih na neko vrijeme odgajaju beduini u zdravoj divljini, pa je on živio oko četiri godine na planinama Banī Sa’d blizu Taifa sa svojom majkom po mlijeku Halimom bint Ebī Zu’ejb.
- 92 Ibid. U poeziji, zaljubljenik Medžnūn, izluđen patnjom zbog neuzvrćene ljubavi, pronalazi utočište u pustinji gdje su mu saputnici divlje životinje. U filozofskoj književnosti, Hajj ibn Jakzān, dijete prirode, odgaja gazela na otoku bez ljudi. Okružen prirodom, živi motreći, promišljajući i eksperimentirajući u prirodnom svijetu te uči da se prema njemu odnosi s pobožnošću i pažnjom. Desetljećima kasnije, učenjak po imenu Ebsāl dolazi na taj otok

da duboko promišlja, upoznaje Hajja i uči ga da govori. Oni otkrivaju da je Hajj došao do istih suštinskih istina vjere, etike i mudrosti koje je Ebsāl dosegnuo putem proučavanja tekstualne objave, filozofije i misticizma.

- ⁹³ Ibid. Čak i prije dvije ili tri generacije, urbano stanovništvo je bilo prilagođeno godišnjim dobima, kišnici koju je sakupljalo, podzemnim vodama koje je crpilo i farmama na kojima je uzgajalo hranu. Mnogi ljudi vole kampovati u divljini. Ali sada je sve više ljudi odvojeno i otuđeno od zemlje, od zajednica živih bića, pa čak i, na neki način, jedni od drugih. Posebno su djevojke odsječene od prirodnog svijeta zbog zajednica koje ga zamišljaju opasnim ili neprikladnim za dame.
- ⁹⁴ Nasr, *The Need for a Sacred Science*, str. 142. Također vidjeti: Reza Shah-Kazemi, "Seeing God Everywhere: Qur'anic Perspectives on the Sanctity of Virgin Nature", Cambridge Central Mosque, 2019.
- ⁹⁵ Vjerodostojan hadis koji bilježi El-Buhārī od Džābira ibn 'Abdullāha.
- ⁹⁶ Othman Llewellyn, "Surat al-Fatihah", prezentacija održana na Zawiyah Rosales, Španija, 2017. Nakon ovih ajeta učimo i druge ajete iz Kur'ana koje odaberemo, pa se klanjamo, kao što se klanjaju zvijezde i drveće (55:6), a zatim spuštamo lice na zemlju, od čijeg praha smo stvoreni. Obavljamo namaz svim svojim bićem – srcem i umom, jezikom i udovima. Ako smo u skupini, obavljamo ga zajedno, rame uz rame.
- ⁹⁷ *Ri'āje el-bī'e*, str. 241–245.
- ⁹⁸ Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 48; Said Nursi, *On Fasting: Meanings and Messages from the Month of Ramadan*, prev. Colin Turner, Windsor, CT: Nursi Society, 2021.
- ⁹⁹ Muhammad Asad i drugi proučavaoci primijetili su da naše kruženje oko Kabe odražava putanje Zemlje oko Sunca i Mjeseca oko Zemlje. Vidjeti: Muhammad Asad, *The Road to Mecca*, Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980, str. 370.
- ¹⁰⁰ Ibid., str. 368–369. Crni kamen je izdubljen usnama bezbrojnih hadžija koji su ga ljubili više od 1400 godina.
- ¹⁰¹ Vidjeti tefsire ovog ajeta (1:1) od Et-Taberija i Ibn Kesira.
- ¹⁰² Upravo zbog dvostruke uloge vjerovjesnika Muhammeda, a.s., i kao duhovnog vođe i kao vladara i reformatora društva, pisac Michael H. Hart ga je ocijenio kao najutjecajnije ljudsko biće u povijesti čovječanstva. Bivajući samoproglašeni bijeli separatista, Hart nije ni musliman niti pristalica islamskih vrijednosti. Utjecaj islamskih učenja na odnos prema životinjama u muslimanskim zemljama primijetili su posjetioči iz Evrope. Francuski pjesnik, putnik i diplomata Alphonse de Lamartine (1790–1869), koji je išao na hodočašće (1832–1833) u Jerusalem preko Istanbula i Turske, iznio je sljedeće zapažanje: "Muslimani se dobro ophode prema svim stvorenjima, živim i neživim: drveću, pticama, psima, ukratko, poštuju sve što je Bog stvorio. Svoju samilost i blagonaklonost proširuju na sve vrste jadnih životinja koje su u našim zemljama napuštene ili zlostavljane. U svim ulicama u određenim vremenskim razmacima ostavljaju činije s vodom za pse iz okruga. Neki muslimani su pred smrt osnivali pobožne zadužbine za golubove koje su hranili tokom života, osiguravajući tako da će žito biti raspršavano za [ptice] nakon njihove smrti" (Alphonse de Lamartine, *Travels in the East*, 1850, str. 160). Edward William Lane (1801–1876) je slično primijetio u djelu *Manners and Customs of the Modern Egyptians* (Maniri i običaji modernih Egipćana) (1836): "Bilo mi je jako drago promatrati njihovu ljudskost prema nemuštim životinjama." Uočavajući pad ove osjećajnosti prema životinjama, zabilježio je da vjeruje kako je to posljedica ponašanja Evropljana: "Ne sjećam se da sam vidio okrutna djela prema nemuštim životinjama osim na mjestima gdje Franci ili borave ili su česti posjetioči" (vidjeti: Nomanul Haq, "Islam and Ecology", str. 148).
- ¹⁰³ Ostavši siročić kao dijete, vjerovjesnik Muhammed, a.s., iskusio je iz prve ruke okrutnost i grubost društva iz razdoblja poznatog muslimanima kao *džahilijet* – neznanje, u kojem su

slabi bili prepušteni milosti moćnih. Siročad, kao što su on, udovice, robovi, žene, stranci, etničke i rasne manjine, domaće i divlje životinje, nisu uživali nikakva prava i imali su malo zaštitnih mjera mimo hirovite zaštite plemenskih vođa. Pored toga što je bio postojan, strog i snažan u svojoj borbi protiv zla i nepravde, njegova blagost u ophođenju sa slabima, kako ljudima tako i drugim stvorenim bićima, oduzimala je dah. On je oprimjerio veze ljubavi i samilosti koje je Bog uspostavio između muža i žene, što se spominju u kur'anskoj dovi: "...*Gospodaru naš, podari nam u našim bračnim drugovima i našoj djeci radost i učini da budemo proćelnici onima koji se čuvaju!*" (25:74). Pozdravljao je mladenke i mladoženje riječima: "Neka se Božiji blagoslov nastani u vama, neka vas On obasipa blagodatima i neka vas spoji u dobru." Pokazivao je ljubaznu vedrinu i razigranost u ophođenju sa svojom porodicom, ashabima, komšijama i domaćim životinjama. Trkao bi se sa svojom suprugom Aišom, ponekad gubeći, ponekad pobjeđujući, a kada je jednom pobijedio, rekao je: "Ovo je za ono." On bi produžavao sedždu na namazu kada bi mu se djeca popela na leđa. Kada ga je jedna žena usrdno molila za devu, ponudio joj je "devino mladunče", a kada je planula od srdžbe, rekao je: "Zar svaka deva nije mladunče deve?" Jedna od njegovih jahalica bila je neudobna za jahanje, pa ju je nazvao Duldul: "Dikobraz." Također vidjeti: Ibrahim Özdemir, "Muhammed", u: *Encyclopedia of Religion and Nature*, ur. Bron Taylor i Jeffrey Kaplan, New York: Continuum, 2003, str. 1124–1125.

¹⁰⁴ Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim (br. 2593) od Aiše; također vidjeti: *Sahīhu-l-Buhārī*, br. 6528.

¹⁰⁵ *Sunen Ebī Dāviūd*; vidjeti: Abdal Hamid Fitzwilliam-Hall, "Islamic Environmental Ethics", str. 62.

¹⁰⁶ Hadis bilježi Et-Tirmizī od 'Abdullāha ibn 'Abbāsa.

¹⁰⁷ Vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī i Muslim od 'Abdullāha ibn Omera.

¹⁰⁸ Vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī i Muslim od Ebū Hurejre.

¹⁰⁹ Vjerodostojan hadis koji bilježi El-Buhārī od 'Abdullāha ibn Omera (*Sahīhu-l-Buhārī*, br. 2365).

¹¹⁰ Hadis bilježi Ebū Dāviūd od 'Āmira er-Rāma.

¹¹¹ Slab hadis koji bilježi Imam Ahmed od 'Abdullāha ibn Mes'ūda (vidjeti: *Medžma' ez-zevā'id: kitāb es-sajd ve-z-zebā'ih, bāb mā nehā 'an katlihī mine-n-neml...*); Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", str. 35.

¹¹² Hadis bilježe Ebū Dāviūd i Et-Taberānī od 'Abdullāha ibn Hubšija (*Miškāt el-mesābih*, hadis br. 2970); također vidjeti hadise u: Nūruddīn 'Alī ibn Ebī Bekr el-Hejsemī (u. 807. po H.), *Medžma' ez-zevā'id ve-menba' el-fevā'id: kitāb el-bujū, bāb fimen kata'a es-sidr i kitāb el-edeb, bāb fimen kata'a es-sidr*.

¹¹³ Hadis bilježe Imam Ahmed i Et-Taberānī od Ebu-d-Derdā'a.

¹¹⁴ Vidjeti par. 5.14–5.17.

¹¹⁵ Muhammed ibn 'Umer el-Vākidī, *Kitāb el-megāzī*. Vidjeti: Abdal Hamid Fitzwilliam-Hall, "Islamic Environmental Ethics", str. 63.

¹¹⁶ Hadis bilježi Ebu-š-šejh u: *Ahlāk en-nebijj* (80) od Omera ibnu-l-Hattāba.

¹¹⁷ Vidjeti par. 5.14–5.15.

¹¹⁸ Vidjeti: *Musned* Imama Ahmeda (hadis br. 19774), također: *Sahīh Muslim* i El-Bejhekī, *Šu'ab el-imān*. U svom oproštajnom govoru isto tako je proglasio: "Bojte se Boga u pogledu žena! Zaista ste ih uzeli kao emanet od Boga i zakonski uživate u njima po Božijoj riječi... Vi imate prava nad svojim ženama i vaše žene imaju prava nad vama. Zato se bojte Boga u pogledu žena i pobrinite se za njih. Jesam li prenio poruku? – O, Bože, budi mi svjedok."

¹¹⁹ Vidjeti: Carl Sagan, "The Pale Blue Dot". "Pogledaj ponovo tu tačku. To je ovdje. To je dom. To smo mi... svaki svetac i grešnik u povijesti naše vrste živio je tamo – na trunci prašine koja lebdi na sunčevoj svjetlosti..." – preslikavajući Zemljin samostalni sistem za preživljavanje

da bi omogućili astronautima život u svemiru, naučnici su nam paradoksalno odali kako više cijene Zemlju.

- ¹²⁰ <https://ourworldindata.org/population-growth>
- ¹²¹ Mohandas K. Gandhi, kojeg navodi E. F. Schumacher u: *Small Is Beautiful: A Study of Economics as if People Mattered*, London: Blond and Briggs, 1973, str. 29.
- ¹²² Khalid, *Signs on the Earth*, str. 159. O održivom razvoju u islamskom kontekstu vidjeti: Safei-Eldin A. Hamed, "Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamisation of Environmental Institutions", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Bahrudin, 2003.
- ¹²³ U skladu s ovakvim viđenjem, razvoj je u ovom kontekstu povezan s drugim središnjim konceptima, kao što su održivi razvoj te njegovi duhovni i etički vidovi neophodni za dugoročno rješavanje nedoumica u vezi s resursima. Nalazimo njihovu osnovu u djelima ashaba, kao kada je Omer ibnu-l-Hattāb obustavio dijeljenje osvojenih zemalja, s obzirom na pravo budućih pokoljenja.
- ¹²⁴ Postoje neki izuzeci od pravila da industrijalizirane države uzrokuju većinu ekoloških razaranja na Zemlji, kao što su ogromne količine plastike koje ulaze u okeane iz neindustrijaliziranih zemalja, sječa i paljenje prašuma te opustinjavanje sušnih područja.
- ¹²⁵ Umjerenost u korištenju izvora života na Zemlji, u spoju s ravnomjernom raspodjelom pristupa tim resursima i očuvanjem divljih ekosistema, mogla bi omogućiti čovječanstvu da se poveća broj stanovnika bez nanošenja velike štete biosferi, ali ta će mogućnost ostati tek na akademskoj ravni sve dok ne napravimo korjenite promjene u načinu našeg života. Osim nas nekoliko koji živimo po načelima permakulture, svaki život koji donesemo na svijet nosit će teret. U međuvremenu, Zemljine divljine i staništa mnogih ugroženih vrsta ubrzano se smanjuju.
- ¹²⁶ Vjerovjesnik Muhammed, a.s., ohrabrio je muslimane muškarce: "Ženite se voljenim ženama, rodiljama, jer ću s vama brojčano nadmašiti druge narode." Vjerodostojan hadis koji bilježe Ebū Dāwūd, En-Nesā'ī i Ahmed od Ma'kala ibn Jesāra (*Miškāt el-mesābih*, hadis br. 3091). Također se prenosi da je rekao: "Sklapajte brak, rađajte djecu, a ja ću se ponositi vama među drugim narodima na Danu proživljenja." Zaista, ako je vjerovati projekcijama stanovništva, u narednim desetljećima islam će imati veći broj sljedbenika od bilo koje druge vjere; a to je uglavnom zbog našeg nataliteta. Međutim, treba li ovaj hadis protumačiti kao naredbu ili dozvolu za neograničeno povećavanje broja potomstva? Mislimo da ne treba, s obzirom na kompromisno uravnoteživanje vrijednosti o čemu se govori u tekstu. Prilikom planiranja porodice, svaki muslimanski par treba razmotriti kako smanjiti ekološki otisak svoje porodice na Zemlji, njenim živim stanovnicima i budućim generacijama, te se obavezati da novi životi koje donosi na ovaj svijet neće dodatno opteretiti biosferu.
- ¹²⁷ Punovažna načela uključuju ovo što je navedeno u: Llewellyn, "Islamic Environmental Law": "Ako se pokaže da se dva dobra međusobno isključuju, treba osigurati veće dobro isključivanjem manjeg dobra." "Ako dvije obaveze dođu u sukob, ono što je bitnije treba ispuniti." Ako korist neizbježno nosi sa sobom i gubitak, "sprečavanje štete ima prednost nad osiguravanjem koristi". Vidjeti par. 5.5. *Mizana* za razradu tih načela.
- ¹²⁸ Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 19; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", str. 42.
- ¹²⁹ Hadis bilježe Ebū Dāwūd, Et-Tirmizī i En-Nesā'ī od Aiše. Također vidjeti: *Medželle El-Ahkām el-'adlije*, čl. br. 85, 87 i 88; Mahmassani, *Falsafat al-Tashrī' fī al-Islām: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, str. 203–204; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 19; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 14.
- ¹³⁰ Ibid.
- ¹³¹ Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 30–31.

- ¹³² Gornji sloj tla, površinske vode i močvare, ribolovna područja, šume i šumska zemljišta, pašnjaci i poljoprivredna zemljišta, kao i divlje i domaće vrste te ekosistemi kojima pripadaju jesu obnovljivi. To znači da se mogu koristiti na održiv način, pod uvjetom da se iskorištavaju u omjerima koji ne prelaze njihovu mogućnost regeneracije. Procesi pomoću kojih se većina minerala, uključujući fosilna goriva i fosilne podzemne vode, proizvodi, skladišti i kruži na Zemlji, odvijaju se tokom toliko dugog razdoblja da su zapravo neobnovljivi što se ljudi tiče. Stoga ih nije moguće održivo koristiti. Međutim, vijek trajanja ovih resursa može se produžiti recikliranjem, smanjenom potrošnjom i korištenjem obnovljivih zamjena. Vidjeti: *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, Gland, Švicarska: IUCN, UNEP i WWF, 1991, str. 9–10. Također vidjeti: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, str. 15.
- ¹³³ Ebu-l-Feredž ‘Abdurrahmān ibn Redžeb (u. 795. po H./1393), *El-Kavā'id: kā'ide* br. 86, s ukazivanjem na Ibn ‘Akilovo djelo *El-Vādiḥ fi usūl el-fikh*. Ovdje se pod plodouživanjem podrazumijeva pravo na dobiti od tuđe (Božije) imovine bez njenog narušavanja.
- ¹³⁴ Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 18; Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning”, str. 39, 43.
- ¹³⁵ Dobar hadis koji bilježe Ibn Mādže, Ed-Dārekutnī i drugi od Ebū Se'īda el-Hudrīja i Imam Mālik u djelu *El-Muvatta'*.
- ¹³⁶ “Voda je u određenoj mjeri pokretni resurs i stoga je posebno prikladan presedan za druge resurse kao što su divljina, pa čak i pašnjaci, sa svojim nestalnim svojstvima u sušnim predjelima. Konceptualno postoje upadljive paralele između koristi koje se mogu izvući iz najbolje moguće raspodjele te korištenja protoka vode i onih koje se mogu dobiti iz protoka energije u prirodnim ekosistemima.” Graham Child i John Grainger, *A System Plan for Protected Areas for Wildlife Conservation and Sustainable Rural Development in Saudi Arabia*, Gland, Švicarska: Nacionalna komisija za očuvanje i razvoj divljine i IUCN, 1990, str. 107. Pokretan resurs nije vezan za vrijeme ili prostor; može se kretati s mjesta na mjesto i biti časovit, prolazan ili kratkotrajan.
- ¹³⁷ Arapi su možda poznatiji kao nomadski stočari nego obrađivači zemljišta, a islamska civilizacija koju su oni iznjedrili vjerovatno je poznatija po svojim dostignućima u arhitekturi i proučavanju filozofije, matematike, medicine i ostalih srodnih nauka, nego po stručnosti u poljoprivredi. Ipak, oni su bili nasljednici vrijednih tradicija terasaste poljoprivrede i poplavnog navodnjavanja u Jemenu te snažne poljoprivrede u oazama koje su navodnjavane pomoću podzemnih i površinskih akvadukta poznatih u Omanu kao *eṣlādž*. Vidjeti: Abdal Hamid Fitzwilliam-Hall, *An Introductory Survey of the Arabic Books of Filāha and Farming Almanacs*, 2010, <https://www.filaha.org/introduction.html>
- ¹³⁸ Arapske riječi *filāha*, “obrađivanje, ratarstvo”, a u širem smislu “agrikultura, poljoprivreda, poljodjelstvo” i *fellāh*, “ratar, obrađivač zemlje, težak, zemljoradnik”, izvedene su iz glagolskog oblika koji znači “podvojiti, rascijepiti”, a posebno “orati, obrađivati, kultivirati zemljište”. On isto tako znači “rasti, napredovati, biti uspješan, sretan ili radostan”. Vidjeti: Fitzwilliam-Hall, *Filāha*.
- ¹³⁹ Štaviše, riječ *felāh* uči se s munara svake džamije širom muslimanskog svijeta pet puta na dan prilikom učenja ezana – *hajje 'ale-l-felāh*: “Dođite na uspjeh, dođite na spas.” Otuda su poljodjelstvo, blagostanje (na ovom i na onom svijetu) i obožavanje neraskidivo povezani u arapskom jeziku. “Islamsko poljodjelstvo kakvo je primijenjeno u El-Endelusu pokazuje da je predstavljao snažan, organski, mješoviti sistem poljoprivrede koji je opskrbljivao veliku populaciju i napredujuću civilizaciju nekih četiri stotine godina (u slučaju Granade i do sedamsto godina) bez agrohemijskih đubriva ili pesticida.” Fitzwilliam-Hall, *Filāha*.
- ¹⁴⁰ Vidjeti: *Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans*, prir. M.

- K. Suleiman i drugi, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation-strategy-for-the-hu...>, preuzeto 12.08.2022.
- ¹⁴¹ Er-Redī, Muhammed ibnu-l-Husejn eš-Šerīf, *Nehdž el-belāga*, pismo br. 53. Halifa Alija je također rekao: "Zaista se opskrba Božijih stvorenja nalazi u peterome: dobrom vođstvu, valjanoj obradi zemlje, poštenoj trgovini, davanju pod zakup i milosrđu. Što se tiče obrađivanja zemlje, Bog kaže: '...On vas je iz Zemlje stvorio i na njoj vas nastanio...' (11:61). On nas podučava, neka je slavljen, kako im je zapovijedio da obrađuju zemlju, kako će ona biti sredstvo za život pomoću onoga što daje zemlja od žitarica i plodova te sličnog od onoga što je Bog učinio izvorima života za Svoja stvorenja." Muhammed ibnu-l-Hasan el-Hurr el-ʿĀmilī, *Vesā'il eš-šī'a*, sv. 13, *Kitāb al-muzāre'a*, poglavlje 2, hadis br. 10.
- ¹⁴² Eser bilježi Jahjā ibn Ādem el-Kurešī (u. 203. po H.) u svom djelu *Kitāb el-harādž*, od Se'īda ad-Dabbija. Također vidjeti: Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 3; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", str. 36.
- ¹⁴³ Kurtzman, *The Death of Money*, str. 71.
- ¹⁴⁴ Ibid., str. 85.
- ¹⁴⁵ Posmatrano s ovog gledišta, novac, kako ga je moderni svijet osmislio, poprima odlike virusa koji izjeda ustrojstvo Planete. Vidjeti: Khalid, *Signs on the Earth*, str. 29–30.
- ¹⁴⁶ https://www.economist.com/content/global_debt_clock. Globalni dug trenutno ubrzano dostiže granicu od 100 biliona dolara. Global Footprint Network izvještava da nam je sada potrebno 1,6 planeta da bi se "zadovoljile potrebe koje čovječanstvo ima u vezi sa Zemljinim ekosistemima" i procjenjuju da je "Dan prekoračenja potrošnje prirodnih resursa planete Zemlje pao na 22. august 2020. god." Drugim riječima, za manje od osam mjeseci potrošimo ono što je potrebno Planeti da proizvede za dvanaest.
- ¹⁴⁷ Zekat su 2,5% viška novčane ušteđevine i različiti omjeri drugog viška kapitala, kao što su usjevi i stoka, što su muslimani koji imaju više ušteđevine od propisanog minimuma dužni svake godine davati siromašnima i potrebitima da bi pročistili ostatak svoga bogatstva.
- ¹⁴⁸ Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 132–133. Posredstvom zekata učestvujemo u društvenoj solidarnosti i on pročišćava dušu ciljajući na ljudsku pohlepu (ibid., str. 48) te nas učeći da novac i bogatstvo nisu ciljevi života (ibid., str. 17).
- ¹⁴⁹ *Iktisād* se bavi islamskim učenjima o finansijama, bankarstvu, ekonomiji, obrtu, trgovini i industriji.
- ¹⁵⁰ Hadis koji bilježi Dželāluddīn es-Sujūtī u djelu *El-Džāmi' el-kebir* a razvrstava 'Alī ibn 'Abdulmelik el-Hindī u djelu *Kenz el-'ummāl*, hadis br. 5454.
- ¹⁵¹ Abdal Hamid Fitzwilliam-Hall, "Islamic Environmental Ethics", str. 57.
- ¹⁵² Ibid., str. 58.
- ¹⁵³ Slab hadis koji bilježe Imam Ahmed u *Musnedu* i Ibn Mādže od 'Abdullāha ibn 'Amra (*Miškāt el-mesābih*, hadis br. 427); *Sunen Ibn Mādže*, hadis br. 425: *sahih* (vjerodostojan) prema Ahmedu Šakiru. Za sveobuhvatno objašnjenje ovog hadisa vidjeti: Özdemir, *Environmental Ethics*, str. 14–15.
- ¹⁵⁴ *Sahihu-l-Buhārī*, hadis br. 2389 – <https://sunnah.com/bukhari/43/5>
- ¹⁵⁵ Trgovina: neki primjeri poštenih ugovornih obaveza dozvoljenih u islamu jesu: *širke* – partnerstvo u kojem zajmodavac dijeli rizik; *mudārebe* – sporazum između davaoca kapitala i radne snage; *bej' es-selem* – predujam zasnovan na težini proizvoda i vremenu isporuke; terminsko trgovanje kakvo se danas prakticira je zabranjeno.
- ¹⁵⁶ Koncepti poput socijalnog finansiranja i ublažavanja siromaštva koji se trenutno koriste izraženi su u Kur'anu i oprimjereni praksom Vjerovjesnika, a.s. Mehmet Asutay, "Islamic Moral Economy as the Foundation of Islamic Finance", u: Valentino Cattelan, *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013, str. 55–68.

- ¹⁵⁷ *Sunen Ibn Mādže*, knjiga 16, hadis br. 2537 (sunnah.com, bez datuma). Dostupno na: <https://sunnah.com/urn/1267610>, pristupljeno 9. maja 2018.
- ¹⁵⁸ Islamsko pravo priznaje da bi organi vlasti trebali konsultirati stručnjake (*ehlul-hall ve-l-'akd*) u njihovim različitim oblastima stručnosti, gdje drugi možda nemaju sve činjenice da bi izgradili utemeljeno mišljenje; uprkos tome, potrebne su zaštitne mjere kako bi se osiguralo da to ne odvede do marginalizacije bilo koje zajednice ili skupine ljudi. Koliko god ljudi bili savjesni, oni poznaju vlastite potrebe i interese te potrebe i interese svojih bližnjih daleko bolje nego što mogu poznavati konkurentne potrebe i interese drugih ljudi i drugih društvenih skupina; stoga, čak i moralni porivi mogu djelovati protiv općeg dobra. To je jedan od razloga zašto je svim skupinama ljudi i svim pojedincima, posebno najugroženijim, potrebno osnaživanje. Vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 29.
- ¹⁵⁹ Ibid., str. 30–31. Među najgorim vidovima totalitarne vladavine jeste to što ona navodi ljudska bića da odustanu od svoje uloge halifa na Zemlji: svodi ih na nešto manje od potpuno ljudskog.
- ¹⁶⁰ Ebū 'Ubejd el-Kāsim ibn Sellām, *Kitāb el-emvāl: bāb hakk el-imām 'ale-r-re'ijje ve-hakk er-re'ijje 'ale-l-imām*; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", str. 45. Žene kao i muškarci zakleli su se na vjernost vjerovjesniku Muhammedu, a.s. Nakon smrti halife Omera ibnu-l-Hattāba, vijeće koje je imenovao da izabere njegovog nasljednika požurilo je da se posavjetuje ne samo s ljudima od znanja i vođama plemenā, već i s običnim ljudima, uključujući žene u kućama, omladinu u školama i putnicima. Vidjeti: Ibn Kesīr, *El-Bidāje ve-n-nihāje: hilāfe 'Usmān*, ur. 'Abdulhamīd Hindāvī, Sidon; Bejrut: El-Mektebe el-'asrije, 2001, 5:373. Vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 30.
- ¹⁶¹ Er-Redī, *Nehdž el-belāga*, govor br. 40.
- ¹⁶² Ibid., pismo 27, uputa Muhammedu ibn Ebī Bekru.
- ¹⁶³ Ravnopravna i djelotvorna konsultacija zahtijeva da žene kao i muškarci, ruralno i urbano stanovništvo, nepismeni kao i pismeni ljudi, imaju pravo učešća u sudskim i administrativnim procesima, kako bi mogli iznijeti svoja gledišta i tražiti pravnu zaštitu u slučajevima ekološke štete; zahtijeva javni pristup informacijama, tako da ljudi mogu donositi promišljene odluke; zahtijeva da agencije zadužene za sprovođenje i primjenu zakona o zaštiti životne sredine budu odgovorne za svoje postupke i propuste, te zahtijeva da se mjesnim zajednicama omoguću vođenje računa o resursima od kojih zavisi njihov život.
- ¹⁶⁴ Vjerodostojan hadis koji bilježi El-Buhārī od En-Nu'māna ibn Bešira.
- ¹⁶⁵ Vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 2–3. No, sama ideja "islamskog prava" može biti zbunjujuća, posebno ljudima iz sekularnih društava. U mnogim dijelovima svijeta pravo se smatra prilično suhoparnim i u najboljem slučaju pomalo odbojnim, čak i ako je neophodno za funkcioniranje civiliziranog društva i odbranu pojedinačnih sloboda. Na njega se gleda gotovo kao na nužno zlo. Uostalom, zašto neko traži advokata? Možda da pokrene tužbu ili da se odbrani od nje; da sazna kako platiti najmanji iznos poreza; ili da osigura najpovoljnije uvjete u poslovnom ugovoru, razvodu ili slično. Kako je to daleko od duhovnih i etičkih vrijednosti vjere! Međutim, u kontekstu islamske civilizacije, zakon, ili šerijat, doživljava se potpuno drugačije. Najčešći razlog zbog kojeg se traži muftija, ili stručnjak za islamsko pravo, jeste da se priupita koji je najetičniji, najmoralniji način postupanja u datoj situaciji, djelo koje je najdraže Gospodaru svih bića a koje najizvjesnije vodi ka vječnoj duhovnoj sreći.
- ¹⁶⁶ Kur'an i sunnet čine osnovu islamskog prava i etike koji su naširoko poznati kao šerijat. Kako je islamska civilizacija rasla, zajednica učenjaka je uvela pojam saglasnosti (*idžmā'*) i različite metode rasuđivanja (*idžtihād*) da bi se nosila s novim pitanjima. Glavna metoda u većini pravnih škola biva analoško zaključivanje (*kijās*). Međutim, u različitim pravnim školama analoške presude mogu ustupiti mjesto razmatranjima koja proizlaze iz jačih ili

bitnijih vrijednosti, kojima se daje prednost (*istihsān*) u odnosu na njih; tamo gdje se ne može pronaći odgovarajući presedan, presude se mogu donositi na osnovu opće dobrobiti (*el-mesālih el-mursele*), onih neograničenih koristi koje nisu izravno vezane za tekstove Kur'ana i sunneta te se ne mogu iz njih izvesti analoškim rasuđivanjem. Druge metode idžtihada uključuju *sadd ez-zero'*, pomoću kojeg se može spriječiti da se naizgled dopuštena sredstva koriste kao izgovori za nedopuštene ciljeve, i *istishāb el-'urf es-sālih*, kojim običajne prakse i određenja (*'ādet* i *'urf*) mogu dobiti pravnu snagu kada su u skladu s ciljevima šerijata. Vidjeti: *ibid.*, str. 6–7.

- ¹⁶⁷ U svojoj etimologiji, *šeri'a* znači široki put ili staza do vode – izvora života. Važnost i vrijednost svih životnih oblika podrazumijeva se u simboličkoj konotaciji termina šerijat, koji znači put do vode (vidjeti: 'Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 101). Šerijat se također odnosi na smrt i ahiret, jer su ljudska bića putnici koji putuju između dva svijeta, sa šerijatom kao zemljovidom na koji gledaju da bi pronašli najsigurniji put do duhovne sreće na ahiretu (vidjeti: *ibid.*, str. 79). Također vidjeti: Asutay, *Islamic Moral Economy*.

- ¹⁶⁸ Llewellyn, *ibid.*, str. 2–3.

- ¹⁶⁹ Šerijat u svom djelokrugu obuhvaća svaki ljudski postupak, uključujući religijske obrede i čisto etička pitanja, kao i različite oblasti prava poznate modernom svijetu, poput ustavnog i međunarodnog, porodičnog, kaznenog, ugovornog, imovinskog i, naravno, ekološkog prava. Svaki postupak se ispituje da bi se utvrdilo koliko dobra i štete može prouzrokovati, ne samo u materijalnoj sferi sadašnjeg svijeta, već i u duhovnoj sferi budućeg svijeta. Vidjeti: *ibid.*, str. 3. Također vidjeti: Asutay, *ibid.*

- ¹⁷⁰ Vidjeti: Llewellyn, *ibid.*, str. 3.

- ¹⁷¹ J. C. Wilkinson, "Islamic Water Law with special Reference to Oasis Settlement", *Journal of Arid Environments* (London) 1 (1978): 95. U odlomku navedenom u tekstu dalje se kaže: "Upravo iz tog razloga, izolirana društva koja naseljavaju širok raspon sušnih i polusušnih sredina od Sahare do Srednje Azije prepoznaju i primjenjuju zakonik koji uređuje samu osnovu njihovog ekonomskog života bez ikakvih upliva središnje vlasti."

- ¹⁷² Vidjeti, npr.: Mawil 'Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge: The Lutterworth Press, 2000, i Othman Llewellyn, "The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law", u: *Islam and Ecology*, 2003.

- ¹⁷³ *Mekāsīd eš-šeri'a* – krajnji ciljevi islamskog prava, jeste posebna grana znanja unutar, i na neki način iznad, islamske jurisprudencije (*usuli-fikh*); važnost *mekāsīda* dobija sve veću pažnju savremenih muslimanskih pravnika. Za informacije o *mekāsīd eš-šeri'a* vidjeti: Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach*, Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008, i Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah: A Beginner's Guide*, Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008.

- ¹⁷⁴ Dobrobit Božijih stvorenja obuhvaća i naše neposredno blagostanje u sadašnjosti i naše konačno blagostanje u budućem životu, jer nije sve što ljudima daje materijalnu korist dozvoljeno. Ona obuhvaća i blagostanje cjelokupne tvorevine (*mesālih el-halk kāffe*). Nijedna vrsta ili generacija ne može biti isključena iz razmatranja, zato što će težina svakog atoma dobra i težina svakog atoma zla koja je proishodila iz naših postupaka biti izvagana na Danu sudnjem (99:7–8; također 45:15, 53:31 itd.). Vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 7–8; "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", str. 27–28; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 17, 20, 30.

- ¹⁷⁵ Vrijedi napomenuti u kojoj mjeri šerijat štiti ove nužne preduvjete i za vrste mimo ljudskih bića. U Kur'anu, Bog kazuje: *I nema nijedne životinje na Zemlji, kao ni ptice što na svojim krilima leti, a da to nije ummet (zajednica, društvo) sličan vama... (6:38)**. Sve vrste se prepoznaju kao sudionici u veličanju, služenju i obožavanju svoga zajedničkog Gospodara. Šerijat štiti ne samo vrste, već i živote pojedinih životinja od bezobzirnog uništenja. Islamska učenja, isto tako, zagovaraju očuvanje bioraznolikosti. Potomstvo životinja je zaštićeno propisom

da zatočenim životinjama treba dozvoliti razmnožavanje u sezoni i stavom mnogih fakiha protiv hirurške sterilizacije. Mentalno zdravlje i psihološko blagostanje životinja uzeti su u obzir zabranom njihovog zatvaranja u skućene ili neprikladne uvjete i ograničavanjem držanja divljih životinja u zatočeništvu, kao i zabranom klanja mladunčeta u vidokrugu njegove majke te zabranom održavanja borbi između životinja radi zabave. Premda životinje nemaju pravo na imovinu, njihova prava na odgovarajuće izdržavanje su zaštićena. Llewellyn, *ibid.*, str. 8. Za temeljito istraživanje islamskih učenja u pogledu životinja vidjeti: Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

- 176 Izraz *mesālih* izveden je iz korijena *s-l-h*, koji opisuje ono što je dobro, korisno, zdravo, čestito i ispravno, a *mefāsīd* iz korijena *f-s-d*, koji opisuje činjenje nereda i razaranja: isti oprečni pojmovi odnose se na pojam dobrih djela koja utjelovljuju odgovorni hilafet na Zemlji te bivaju nagrađena nasljeđivanjem Zemlje i pojam njima suprotan – činjenje nereda, pustošenje na Zemlji, koje se vraća propašću (vidjeti: par. 2.18–2.19. *Mizana*). Pojmovi *mesālih* i *mefāsīd* nisu istovjetni sekularnim idejama koristi i troškova, ali postoji mnogo zajedničkih tačaka.
- 177 Ova metodološka zakonodavna načela nezaobilazna su za nauke o procjenjivanju koristi i šteta, te o utvrđivanju prioriteta, odnosno *fikh el-muvāzenāt* i *fikh el-evlevijāt*. Trojica pravnik koji su prokrčili put njihovog razvoja bili su Es-Subkī, Es-Sujūtī i Ibn Nudžejm. Vidjeti: Tādžuddīn ‘Abdulvehhāb ibn ‘Alī es-Subkī (u. 771. po H.), *El-Ešbāh ve-n-nezā’ir*; Dželāluddīn ‘Abdurrahmān es-Sujūtī (u. 911. po H.), *El-Ešbāh ve-n-nezā’ir*; Zejnul‘ābidīn ibn Nudžejm (u. 970. po H.), *El-Ešbāh ve-n-nezā’ir*; Medželle *El-Ahkām el-‘adlije*; Subhi Mahmassani, *Falsafat al-Tashrī‘ fī al-Islām: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, prev. Farhat J. Ziadeh, Leiden: E. J. Brill, 1961, str. 149–159. O primjeni ovih zakonodavnih načela na pitanja životne sredine vidjeti: Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 13, 18, 23, i S. Waqar Ahmed Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering*, London: Macmillan, 1980, str. 76–79.
- 178 Tekijuddīn Ahmed ibn ‘Abdulhalīm ibn Tejmije (u. 728. po H./1328), *Es-Sijāse eš-šer‘ij-je: el-bāb es-sānī: el-emvāl, el-fasl el-hāmis: ez-zulm el-vākī‘ mine-l-vilāt ve-r-re’ijje*; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 20.
- 179 Sveopći javni interes prečesto se miješa s privatnim i nacionalnim interesima. Nacionalnoj zajednici ne treba dati prednost u odnosu na globalnu zajednicu. Vidjeti: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 144.
- 180 Eš-Šatībī, *El-I’tisām: el-bāb es-sāmin fi-l-ferk bejne-l-bida’ ve-l-mesālih el-mursele ve-l-istihsān*; Es-Sujūtī, citiran u: ‘Usmān ibn Fūdī (u. 1817), *Bejān vudžūb el-hidžre ‘ale-l-‘ibād*, ur. i prev. F. H. el-Masri, Hartum: Khartoum University Press; New York: Oxford University Press, 1978, arapski tekst, str. 82, engleski prijevod, str. 104; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 20.
- 181 Žrtvovanje privatnog interesa u cilju postizanja i zaštite općeg interesa javnosti sigurno na ovaj ili onaj način prihvaćaju svako društvo i pravni sistem, osim najekstremnijih slobodarskih ideologija. Problem je u razradi pojedinosti i određivanju granica da se pojedinačna prava ne bi zasjenila u ime javnog interesa.
- 182 Postoje nužni preduvjeti (*darūrijāt*), neophodni za očuvanje religije, života, potomstva, razuma i imovine; zatim potrebe (*hādžijāt*), koje će, ako se ne ispune, dovesti do stvarnih poteškoća i nevolja, te konačno, dodatne koristi i poboljšanja (*tahsinijāt*), koji uključuju savršenstvo etike i unapređenje života.
- 183 Ovo osigurava zaštitu prioriteta, jer u njihovom napuštanju leži šteta, odnosno omalovažavanje onoga što je od temeljne važnosti za javnu dobrobit. Odabir onoga što je manje važno može čak poništiti djelo, jer je sam izbor pogrešan.

- ¹⁸⁴ 'Izzuddīn ibn 'Abdusselām, *Kavā'id el-ahkām fī mesālih el-enām: fasl fī tenfiz tesarrufāt el-bugāh ve-e'imme el-džūr li-mā vāfak el-hakk li-darūre el-'ämme*. Također vidjeti: Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 21.
- ¹⁸⁵ U skladu s ovim načelom, tvornica koja ne ispunjava ekološke standarde može biti zatvorena, dozvole za vađenje minerala mogu biti uskraćene ili se može spriječiti stanogradnja na ekološki osjetljivim lokacijama. Vidjeti: ibid., str. 21; Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering*, str. 80–81, navedeno prema: *Medželle*, čl. 30.
- ¹⁸⁶ Bagader i drugi, ibid., str. 6, 10, 23–24, 29; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 3–4, 36; Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 98; Nasr, "Islam, the Contemporary Islamic World, and the Environmental Crisis", str. 95–96.
- ¹⁸⁷ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good".
- ¹⁸⁸ Llewellyn, ibid. Odsustvo zle namjere ne bi trebalo olahko prihvatiti kao odbranu od krivičnog gonjenja za ekocid ili za genocid i slična zlodjela. Niti bi se od muslimanā trebala prihvatiti pretpostavka, odnosno izgovor za neznanje, kada je vrijednost svih stvorenih bića pokazana u Kur'anu.
- ¹⁸⁹ 'Izzuddīn ibn 'Abdusselām, *Kavā'id el-ahkām fī mesālih el-enām: el-kism es-sālis min aksām ed-derb es-sānī min dželb el-mesālih ve-der' el-mefāsīd*; Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", str. 27–30; Othman A. Llewellyn, odgovor u: *Journal of Research in Islamic Economics*, vol. 3, br. 1, 1985, str. 90; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 11, 35; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 39. Čini se da bismo se prema divljim životinjama u prirodi trebali ponašati prirodno – prema njihovoj fitri i hakku. U suštini, to znači da ne trebamo ometati njihov napredak. Moralno smo dužni očuvati njihova staništa u dobrom stanju i cjelovitosti, te poštovati njih i njihov način života kao jedinki, kao predstavnika svoje vrste i kao članova svojih ekoloških zajednica. To podrazumijeva da ne trebamo posredovati niti se miješati u Božanski određene prirodne procese – *sunenu-llāh* – koji upravljaju njihovim životom. Taj *sunen* ne uključuje samo saradnju i simbiozu, već i nadmetanje, grabež, čak i glad i bolest. S ljudskog gledišta, ovi procesi mogu izgledati grubi ili okrutni, ali u široj slici, oni su vidovi Božanske milosti, jer usavršavaju stvorenja da budu brža, jača, pametnija i spremnija tokom vremena. Muslimanski pravници su odavno prepoznali da je držanje divljači u zatočeništvu problematično i da ga treba dozvoliti samo u valjane svrhe, koje ne narušavaju njihov integritet, ne vrijeđaju njihovu fitru i njihov hakk. Vidjeti: Holmes Rolston, "Challenges in Environmental Ethics", u: *Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology*, prir. M. E. Zimmerman, J. B. Callicott, K. J. Warren i drugi, 2. izd., Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall, 1998, str. 124–144.
- ¹⁹⁰ Kad god uklonimo divlje životinje iz divljine i stavimo ih pod svoju kontrolu, smanjujemo njihov integritet kao samostalnih Božijih stvorenja; također postajemo neposredno odgovorni za njihovu dobrobit. Dužni smo im obezbijediti uvjete koji će im omogućiti da napreduju; u najmanju ruku, da vode živote dostojne življenja: prehranu, vodu, udoban život, društveni život s vlastitom vrstom; kada je to potrebno, veterinarsku njegu i po mišljenju mnogih pravnika, pravo na parenje i razmnožavanje. Vidjeti: Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". Halifa Alija ibn Ebī Tālib rekao je svojoj kćeri: "Ove ptice ne umiju govoriti, zato vodi računa da ih nahraniš! Ako to ne možeš učiniti, moraš ih osloboditi da bi mogle pronaći hranu lutajući po svijetu." Ja'far Husayn, *Seerah Ameer al-Mo'mineen*, Ansariyan Publications, 2006, str. 707.
- ¹⁹¹ Dok je preovlađujuće stanovište u hanefijskoj pravnoj školi, umnogome kao i u savremenom zapadnom pravu, bilo kako nije moguće da životinje budu zastupane na sudu jer su podudarne s usjevima, Muveffakuddīn ibn Kudāme (u. 620. po H.) tvrdio je u skladu s većinom sunijskih škola da su životinje u stvarnosti podudarne s robovima i da njihova prava moraju štititi sudovi. Vidjeti: Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb en-nefeka: fasl ve-men*

meleke behīme... Godine 1972. Christopher Stone je tvrdio da, poput raznih neživih bića kao što su korporacije, brodovi na moru i općine, prirodni objekti trebaju imati pravo na pravno zastupanje u zakonu Sjedinjenih Država. Vidjeti: Christopher D. Stone, *Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects*, New York: Avon Books, 1975. Također vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 39. Isto tako vidjeti: Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 39. Organi vlasti su obavezni isposredovati – radi zaštite životinja kad god su zlostavljane – da zabrane njihovo ubijanje nezakonitim metodama ili u nezakonite svrhe te da ih zaštititi od okrutnosti i bezobzirnog uništavanja. Ako vlasnik životinje loše postupa prema njoj ili joj ne osigurava odgovarajuće održavanje (*nafaka*: hrana, voda, sklonište i slično), vladajući organi ga moraju prisiliti da se pobrine za njene potrebe.

- ¹⁹² Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 40; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good".
- ¹⁹³ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 38; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". Biti čist, *tajjib*, vjerujemo, podrazumijeva da se hrana etički i regenerativno uzgaja i bere, bez obzira na to da li dolazi od biljaka, gljiva, kičmenjaka ili beskičmenjaka, te da li se uzgaja, sakuplja ili lovi. Osjetilna bića bi trebala imati priliku za zdrav, prirodan život i brzu smrt uz što je moguće manju patnju. Treba izbjegavati ekološke utjecaje pesticida, gnojivā, stočne hrane i neželjenog ulova, kao i izrabljivanje poljoprivrednikā i radnikā. Općenito, držanje životinja za hranu nosi znatno veće okolišne i ekološke troškove negoli uzgoj biljaka i gljiva, iako su pašnjaci u svijetu uglavnom smješteni u polusušnim ekosistemima koji su slabo pogodni za poljoprivredu. Beskičmenjaci kao što su skakavci zahtijevaju daleko manje zemlje, hrane, vode i energije nego kopitari i perad, te ih je daleko lakše uzgajati na održiv način. Vjerovjesnik Muhammed, a.s., jeo je meso, ali rijetko, i bilo bi dobro da slijedimo njegov primjer u tom pogledu. Neetičke i neodržive prakse treba spriječiti uz pomoć zakonodavstva, propisā i politika. Cijene bi trebale odražavati sve ekološke troškove proizvodnje. Transparentno označavanje treba omogućiti pojedinačnim potrošačima da donose informirane etičke izbore u skladu s vrijednostima koje su im drage i svjesni svoje odgovornosti pred Gospodarom svih bića. Na kraju krajeva, svaki pojedinac je zadužen i odgovoran kao halifa na Zemlji da donese izbore za koje on/a vjeruje da su najbolji, tražeći od Gospodara svih bića uputu i oprost u slučaju neuspjeha.
- ¹⁹⁴ Moramo uzeti u obzir ne samo životinje koje se kolju i love, već i parazite koji žive na njima odnosno u njima, neželjeni ulov pri ribolovu, sve insekte, ptice i sisarske štetočine koji se moraju ubiti da bi se povećali održivi usjevi, sva sitna i mikroskopska stvorenja u tlu koja se zdrobe oranjem ili gaženjem, sve živote pogođene biološkim suzbijanjem i hemikalijama koje koristimo... Llewellyn, "Reverence and Utmost Good"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 38.
- ¹⁹⁵ Ne želimo omalovažavati parazitske organizme, koji imaju svoje Božanski određene uloge u mreži života; međutim, vjerujemo da ulogu čovječanstva ne treba definirati parazitizmom.
- ¹⁹⁶ Vidjeti: Llewellyn, "Letter to Aishah"; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 38; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". "Za svakodnevni kruh i meso iz kojih crpimo snagu i gradimo svoje tijelo plaćaju cijenu nebrojeni životi. Kako ćemo otkupiti njihovo ubijanje? Ako ovu snagu ne iskoristimo da vratimo više nego što smo uzeli, šta smo onda mi sami nego paraziti? Ali ako prilikom klanja i jedenja izgovorimo Božije ime u znak zahvalnosti i zahvalimo se gradeći ljepotu, podučavajući istini, donoseći novi život na zemlju ili težeći Njegovom zadovoljstvu, možemo preobraziti njihove živote u još više života i dati smisao njihovoj smrti te ih posvetiti. Tada isti čin klanja više neće biti čin skrnavljenja, već prinošenje žrtve." Da bismo etički učestvovali u ciklusima života i smrti, potrebno je da ne zatvaramo oči. *Gaflet* – nemarnost, neobazrivost, nehat – nije osobina koja se smatra hvale vrijednom. Prikupljanje biljaka i životinja možda najbolje obavljaju obučeni profesionalci, ali bi vjerovatno bilo najplemenitije, s gledišta iskustva, preuzeti punu odgovornost

- za meso životinja koje jedemo tako što ih uzgajamo i brinemo o njima i sami ih koljemo ili lovimo, te sadimo i negujemo vlastite usjeve i sakupljamo ih sopstvenim rukama iz divljine.
- ¹⁹⁷ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good"; za dublja istraživanja ovog hadisa vidjeti: Patrick Bensen, "The Meaning of Ihsan: Excellence in All Things", <https://beyondhalal.org/meaning-of-ihsan/> i Nuri Friedlander, "Sharpen Your Blade and Put Your Animal at Ease": Islamic Ethics and Rituals of Killing Non-Human Animals", doktorska disertacija, Harvard University, Graduate School of Arts and Sciences, 2020, str. 5–7, <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37365851>.
- ¹⁹⁸ Vjerodostojan hadis koji bilježe Muslim i Ebū Dāvūd od Šeddāda ibn Evsa.
- ¹⁹⁹ Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". Možemo biti plemeniti ili neplemeniti kao grabežljivci, i plemeniti ili neplemeniti kao potrošači biljaka. Nije to samo pitanje izbora da se jedu – ili uzgajaju – biljke, a ne životinje. Moramo priznati da njega usjeva može biti barem jednako skupa u smislu patnje i gubitka života – te utjecaja na životnu sredinu – kao i uzgoj i prikupljanje domaćih životinja. Vidjeti: ibid.
- ²⁰⁰ Ibid. Ne tvrdimo da su sve industrijske farme i ribolovna područja neizbježno suprotni islamskim etičkim učenjima, već da većina njih, kako je trenutno u praksi, jesu.
- ²⁰¹ Vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī i Muslim od 'Abdullāha ibn Omera.
- ²⁰² Hadis bilježi Et-Taberānī u: *El-Mu'džem el-kebīr*, od 'Umera ibn Jezīda. Vidjeti: *Medžma' ez-zevā'id: kitāb es-sajd ve-z-zebā'ih, bāb fimen katele hajevānen bi-gajri menfe'a*.
- ²⁰³ Ibn Nudžejm, *El-Ešbāh ve-n-nezā'ir: el-fevā'id: kitāb es-sajd ve-z-zebā'ih ve-l-udhiyye*.
- ²⁰⁴ Ovo je uglavnom pitanje namjere lovca i nije ga lahko regulirati. U kojem trenutku legitimno zadovoljstvo lovca u njegovim vještinama praćenja i vrebanja, ili uzbuđenje zbog potjere, postaje pokuđeno ubijanje radi sporta? Vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 40; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good"; Özdemir, "Muhammed".
- ²⁰⁵ Ekosistemi nisu statični i svaka vrsta, bilo gdje na Zemlji, u jednom trenutku nije postojala – ali se unošenja u prirodu obično dešavaju postepeno tokom dugih razdoblja, tako da se ekosistemi mogu prilagoditi i uskladiti. Unošenja izazvana djelovanjima ljudskih bića proishodila su značajnim smanjenjem biološke raznolikosti Zemlje. Nije moguće niti poželjno spriječiti svako unošenje – unesene vrste usjevā i domaćih životinja mogu biti od suštinskog značaja za naš opstanak, iako postoji mnogo dobrih razloga za davanje prednosti domaćim usjevima i životinjama. Vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 37; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good".
- ²⁰⁶ Ibid. Pesticidi su suštinski povezani s neredom na Zemlji; kao otrovi, spadaju među najtoksičnije zagađivače. Među njihovim neželjenim posljedicama bivaju smrt i bolesti koje su zadesile nebrojene radnike na farmama i mjesne zajednice, a da i ne spominjemo neopisivo pustošenje prouzrokovano vrstama koje nisu ciljane i ustrojstvu života na Zemlji. Čak i namjeravane posljedice njihove upotrebe nisu potpuno bezopasne. Insekticide, herbicide i druge pesticide treba izbjegavati koliko god je to moguće; ako se ne mogu izbjeći, biorazgradive tvari i toksini uskog raspona bolji su od njihovih razornijih alternativa. I kad god smatramo da je upotreba takvih otrova neizbježna, koristimo ih uzdržano i molimo Gospodara svih bića za oprost. Također vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 12, 37.
- ²⁰⁷ Vjerodostojni hadisi koje bilježe El-Buhārī i Muslim od 'Abdullāha i El-A'meša (*Sahihu-l-Buhārī, ebvāb el-muhsar ve-džezā' es-sajd*, itd.; *Sahih Muslim, kitāb es-selām*, hadisi br. 5553, 5554, 5556).
- ²⁰⁸ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 12, 37; Llewellyn, "Reverence and Utmost Good". Naprimjer, sheme integriranog upravljanja štetočinama – koje koriste spoj agrotehničkih mjera (kao što su raznolikost usjeva i plodored, te određivanje vremena sadnje i žetve da bi se izbjegli periodi vrhunca pojave štetočina), otpornih i tolerantnih sorti, odgovarajućeg biološkog suzbijanja te selektivnih i kratkoročnih hemijskih kontrola – sigurno su u skladu s načelima islamske etike, koja zabranjuju bespotrebno ubijanje.

- ²⁰⁹ Seyyed Hossein Nasr, lična komunikacija (na konferenciji o islamu i ekologiji, Univerzitet Harvard), s ukazivanjem na Kur'an, 2:219.
- ²¹⁰ Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 37–38.
- ²¹¹ Izraz *harem* izveden je iz arapskog korijena *h-r-m* i označava mjesto koje je poštovano, zaštićeno, sveto, zabranjeno, neokaljano, odnosno nepovredivo – ukratko, svetište. Vidjeti "Ključni arapski termini".
- ²¹² Zabrana ubijanja i povređivanja odnosi se na divlje životinje i biljke, ali ne i na domaće životinje koje se mogu klati ili obrađivane usjeve koji se mogu požnjati (iako su čerdanje i okrutnost u svim slučajevima zabranjeni). Na području od nekih 560 km², harem Meke se prostire otprilike trideset i pet kilometara od istoka prema zapadu u najširem dijelu, a dvadeset i dva kilometra od sjevera prema jugu. Pored grada Meke sa svojom populacijom od preko milion stanovnika, on uključuje nekoliko stalnih i privremenih močvarnih područja u Vadi 'ureni te prilično netaknute granitne planinske vrhove, od kojih su najpoznatiji Džebel Sevr i Džebel Hirā' (također poznat kao Džebel en-nūr). Harem pruža izuzetnu raznolikost autohtonih divljih životinja, uključujući oko 157 vrsta cvjetnica, najmanje 172 vrste ptica, 20 vrsta gmizavaca, 2 vrste vodozemaca i 13 vrsta sisara, među kojima su arapski vuk, prugasta hijena, grivasti pavijan, medojedni jazavac i daman kamenjar. Vidjeti: Llewellyn i Altasat, "The Haraman and the Hima". Također vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 19–20 te Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 26.
- ²¹³ Vjerodostojan hadis koji bilježi El-Buhārī i Muslim od 'Abdullāha ibn 'Abbāsa. U hadisu se dalje navodi da je, nakon što je Vjerovjesnik rekao da se zeleno bilje unutar Harema ne smije sjeći, njegov amidža i ashab El-'Abbās zatražio izuzeće vezano za ljekovitu, mirisnu, domaću limunsku travu koja odbija insekte – *Cymbopogon schoenanthus*, zvanu *izkir* na arapskom, jer je ljudima bila potrebna za njihove kuće i mezare, a u jednoj inačici, za njihove kovače, odnosno zlatare. Vjerovjesnik je tada odobrio taj izuzetak.
- ²¹⁴ Harem u Medini ima oko 230 km² površine i zauzima područje između Džebel 'Ajra, jugozapadno od grada i Džebel Sevr na sjeveroistoku (a ne Džebel Sevr u Meki). Posljednjih desetljeća postao je uglavnom urban, ali još uvijek pruža uvjete za nasade hurminih palmi, koje su stanište raznovrsnih ptica stanarica i selica. Također, sadrži neke stjenovite izbočine s autohtonim zajednicama biljaka u kojima preovladava bagrem; najveća od njih je Džebel Uhud – krševito crveno riolitno brdo za koje je vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao: "Uhud je brdo koje nas voli, a njega mi volimo." Među vrste divljih kičmenjaka koji su nedavno zabilježeni u medinskom haremu spadaju arapski vuk, crvena lisica, daman kamenjar, pustinski jež, egipatski voćni šišmiš, arapska krastača te široka lepeza ptica i gmizavaca. Vidjeti: Llewellyn i Altasat, "The Haraman and the Hima" (u štampi).
- ²¹⁵ Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Džābira ibn 'Abdullāha; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 26.
- ²¹⁶ Arapska riječ *mīl*, ili milja, gotovo je istovjetna međunarodnoj nautičkoj milji, koja je izvedena iz nje.
- ²¹⁷ Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Ebū Hurejre; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 26. Llewellyn i Altasat, "The Haraman and the Hima" (u štampi); također vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 19–20.
- ²¹⁸ Llewellyn i Altasat, "The Haraman and the Hima" (u štampi); također vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 19–20.
- ²¹⁹ Llewellyn i Altasat, "The Haraman and the Hima" (u štampi); također vidjeti: Llewellyn, "Islamic Environmental Law", 2003.
- ²²⁰ Riječ *himā* izvedena je iz arapskog korijena *h-m-j*, koji označava zaštitu, odbranu, zaklon, sklonište, štit, čuvanje i zalaganje za nekoga ili nešto. Ponekad se transliterira kao *hemā*, ali *himā* bolje odražava njezin izgovor na dijalektima Arapskog poluotoka te je u skladu s transliteracijama kako klasičnog tako i modernog standardnog arapskog jezika, jer ni u jednom

- niti u drugom ne koristi se slovo “e”, pošto samoglasnik koji ono predstavlja ne postoji u arapskom jeziku.
- ²²¹ Ebū Jūsuf (u. 182. po H./798), *Kitāb el-harādž: fasl fi-l-kele’ ve-l-murūdž*; Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb ihjā’ el-mevāt: fasl fi-l-himā*; također vidjeti: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, str. 22; Llewellyn i Atlasat, “The Haraman and the Hima” (u štampi). Za više informacija o *himā* vidjeti: John Grainger i Othman Llewellyn, “Sustainable Use: Lessons from a Cultural Tradition in Saudi Arabia”, *Parks: The International Journal for Protected Area Managers*, vol. 4, br. 3, Gland, Švicarska, 1994; Hala Kilani, Assad Serhal i Othman Llewellyn, *Al-Hima: A Way of Life*, Aman, Jordan: Regionalna kancelarija IUCN za Zapadnu Aziju i Bejrut, Liban: SPNL, 2007; Lutfullah Gari, “A History of the Hima Conservation System”, *Environment and History*, vol. 12, br. 3, 2006, str. 213–228 [DOI:10.3197/096734006776680236]; Mohammed A. Eben Saleh, “Land Management Systems in the Highlands of the Southwestern Saudi Arabia: Indigenous vs. State Experiences”, Rijad, Saudijska Arabija: Univerzitet kralja Sauda, 1997, i Hala Kilani, “Al-Hima: A Way of Being”, master teza, London: Univerzitetски koledž u Londonu, 2009.
- ²²² O *Himā* eš-šedžer vidjeti: ‘Abdullāh M. eš-Šenkītī, *Ahmā’ el-Medīne el-munevvere: Himā eš-šedžer, Himā en-nektī, Himā er-rebeze*, Medina: El-Mahmūdijje, 2013, str. 21–99 i Llewellyn i Atlasat, “The Haraman and the Hima” (u štampi).
- ²²³ Zajedno s medinskim haremom površine 230 km² koji okružuje, *Himā* eš-šedžer prostire se na površini od oko 1300 km² – više nego dvostruko veća od mekanskog harema. *Himā* eš-šedžer je biološki raznolik i slikovit zeleni pojas, koji obuhvaća neravni teren vulkanske lave, vulkanska i granitna brda te planinske vrhove, kanjone s dobrom vegetacijom i privremene močvare. Ekosistemi Džibāl tijema i susjednog Vādī el-haneka prilično su neaktutni, a Džebel el-melsā’ i susjedne vulkanske kupe Harre rehāta u jugoistočnim dijelovima *hime* ostaju u izuzetno očuvanom prirodnom stanju, zaštićeni surovim poljima lave od prekomjerne ispaše. *Himā* eš-šedžer značajno jača Harem u Medini kao utočište za biljke, ptice, sisare, gmizavce, vodozemce i beskičmenjake, čineći ga sličnim Haremu u Meki u okviru bioraznolikosti koju gaji. Vidjeti: Llewellyn i Atlasat, “The Haraman and the Hima” (u štampi).
- ²²⁴ Halife Omer ibnu-l-Hattāb i Osman ibn ‘Affān također su tu izvodili na ispašu vojne deve. Vremenom je *Himā en-nektī* bila dodatno proširena da bi opskrbila veći broj životinja na ispaši; granične oznake, koje je postavio jedan odbor vladinih agencija, ocrtavaju najširi opseg *hime*, područje od nekih 90 km² (vidjeti: Eš-Šenkītī, *Ahmā’ el-Medīne*, str. 101–185). U ovo mjesto se slijevaju obilne vode a nakon kiše prekriva ga zelenilo kratkotrajnog zeljastog bilja. Vidjeti: Llewellyn i Atlasat, “The Haraman and the Hima” (u štampi).
- ²²⁵ Ibid.
- ²²⁶ Ebū Jūsuf, *Kitāb el-harādž: fasl fi-l-kele’ ve-l-murūdž*; Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb ihjā’ el-mevāt: fasl fi-l-himā*. Himu er-rebeze je proširio halifa Osman ibn ‘Affān, a ashab Ebū Zerr el-Gifārī je proveo posljednji dio svoga života u Er-Rebezi. Pod vlašću kasnijih vladara, *Himā* er-rebeze je bila proširena na površinu od oko 4000 km² (vidjeti: Eš-Šenkītī, *Ahmā’ el-Medīne*, str. 187–313).
- ²²⁷ Tokom stoljeća koja su uslijedila nakon vjerovjesničkog vremena i doba ranih halifa, kasnije vlasti – kao što su Emevije, Abasije i Osmanlije, ešraf i Saud – uspostavile su i upravljale *himama*. Neke *hime* su odredile središnje vlasti i njima izravno upravljale, ali većinom su njima upravljali seljani i plemena. Vladari su često prenosili vlast plemenskim vođama da uspostave i upravljaju *himama*. Sve do sredine 20. st., gotovo svako selo na jugozapadnim planinama Arapskog poluotoka bilo je povezano s jednom ili više *hima*. Druge *hime* su se nalazile rastrkane po sjevernim i središnjim krajevima. Veličina *hima* se kretala od 10 do preko 1000 hektara. Većina *hima* bile su male, ali su zajedno zauzimale ogromnu površinu zemlje koju su mjesne zajednice djelotvorno čuvala i koristile na održiv način (Eben

- Saleh, "Land Management Systems"; Gari, "History of the Hima"; Kilani, *A Way of Being*). Međutim, posljednjih desetljeća, zbog nacionalizacije zemlje, povećanja stanovništva i prenamjene zemljišta, većina tih *hima* je izgubljena. Možda desetak *hima* i dalje djelotvorno čuvaju njihovi tradicionalni upravitelji. *Himā* je važan kulturni predesdan za zaštitu i upravljanje javnim zemljištem nad kojim pojedinci uživaju prava plodouživanja, kao što su prava na ispašu, žetvu i pčelarstvo. To je posebno značajno u zemljama u kojima postoji tek nekolicina privatnih posjeda i u kojima je većina zemljišta prepuštena zajedničkoj ispaši (Grainger i Llewellyn, "Sustainable Use"; Kilani i drugi, *Al-Hima*; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 22–26; Llewellyn i Altlasat, "The Haraman and the Hima" [u štampi]).
- ²²⁸ Dželāluddīn 'Abdurrahmān es-Sujūtī (1445–1505), navedeno u: 'Usmān ibn Fūdī, *Bejān vudžūb el-hidžre 'ale-l-'ibād; himā* je bila jedna od šerijatskih praksi koje je primjenjivao Sokoto hilafet iz 19. stoljeća u današnjoj sjevernoj Nigeriji.
- ²²⁹ Vidjeti: *Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans*, prir. M. K. Suleiman i drugi, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementation-strategy-for-the-hu...>, preuzeto 12.08.2022.
- ²³⁰ Adat sistem običajnog prava u Indoneziji naziva se po arapskom terminu *'ādāt*, što znači kulturni predesdani koji su sukladni ciljevima islamskog prava i etike.
- ²³¹ Llewellyn, "Islamic Environmental Law"; također vidjeti: Aishah Abdallah, "A Process to Establish Traditional Himas as Community Conserved Areas: Essential Skills Required", u: *Towards an Implementation Strategy*, prir. M. K. Suleiman i drugi.
- ²³² Llewellyn i Altlasat, "The Haraman and the Hima" (u štampi); također vidjeti ciljeve 1 i 3 Globalnog okvira bioraznolikosti na <https://www.cbd.int/gbf/goals/>
- ²³³ Smatramo da je duboko uznemiravajuće to što tako mali broj predvodnika i mislilaca u islamskim zemljama pokazuje iznimnu zabrinutost za nestajanje divljine na Zemlji. Možda nisu imali iskustvo udublivanja u divlju prirodu pa ne znaju šta propuštaju. Ili možda, u svom entuzijazmu da čuvaju Zemlju i brinu o njoj, pomišljaju da se ljudskim bićima, kao halifama na Zemlji, može povjeriti da upravljaju njome; zar ne vide kako su ljudski pokušaji da upravljaju Zemljom upravo ono što dovodi do nereda na njoj (*fesād, ifsād*) i što prijeti da izazove izumiranje životnih zajednica čiji smo mi dio? (Vidjeti: Jack Turner, *The Abstract Wild*.) Ako, kao što nam se govori u Kur'anu, prirodna tvorevina predstavlja objavu Božijih znakova i svojstava, očituje slavu Božiju, te obožava i hvali Gospodara svih bića; ako je nered na Zemlji toliko golemo zlo, za koje je Božija kazna tako zastrašujuća da se mora izbjeći po svaku cijenu; onda bi vrijednost netaknute pustopoljine trebala biti ogromna a očuvanje njenih posljednjih tragova koji se ubrzano smanjuju trebalo bi imati veliku važnost.
- ²³⁴ Aishah Abdallah, "Wildlands and Wildlife". Ibn Kajjim el-Dževzije (691–751 po H./1292–1350) raspravljao je o vrijednosti divljine i pustinje kao staništa divljači u svojoj knjizi *Miftāh dār es-se'āde*, sv. 1, Rijad, b.d., str. 223. Uočio je potrebu divljih životinja za otvorenim prostorom na kopnu i u moru, kao i njihovu potrebu za posebnim sezonskim staništima, pa je veličao Božiju dobrohotnost u udovoljanju njihovim potrebama. Vidjeti: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 25–26. Također vidjeti: Reza Shah-Kazemi, "Seeing God Everywhere".
- ²³⁵ O *harīm* područjima vidjeti: Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 26–27; Llewellyn, "Conservation in Islamic Law", str. 51–52; Ebū Jūsuf, *Kitāb el-harādž*; Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb ihjā' el-mevāt: fasl fi ahkām el-mijāh*; 'Usmān ibn Fūdī, *Bejān vudžūb el-hidžre 'ale-l-'ibād*, arapski tekst, str. 40–41, engleski prijevod, str. 72–73.
- ²³⁶ U fikhskoj literaturi – ovisno o pravnoj školi – *harīm* za rijeku može pokrivati polovinu riječne širine na obje obale; za bunar, radijus od četrdeset lakata od središta bunara s odstupanjima u zavisnosti od mjesnih uvjeta; a za izvor postoje odstupanja u zavisnosti od mjesnih uvjeta. Vidjeti, npr.: Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb ihjā' el-mevāt: fasl ve-mā karube*

- mine-l-‘āmīr ve-te‘alleka bi-mesālihihī...* Drvo koje pruža hlad, što se smatra javnom korišću, može biti dio *harīma*.
- ²³⁷ Povijesno gledano, uloga dobrotvornih darivanja bila je ogromna; vakufi su bili prvobitni izvor finansiranja za džamije, škole, bolnice i druge javne projekte. Čak i sada, nakon što su vlade preuzele glavnu odgovornost finansiranja javnog blagostanja, dobrotvorni prilozima se potcjenjuju, posebno uključujući doprinose žena, čija se finansijska sredstva možda manje troše za izdržavanje porodice. Danas vakufima u velikoj mjeri upravljaju vladajući organi u mnogim muslimanskim zemljama, ali u početku to nije bilo tako.
- ²³⁸ Vjerodostojan hadis koji bilježe El-Buhārī i Muslim od ‘Abdullāha ibn Omera. Vidjeti: Llewellyn, “Conservation in Islamic Law”, str. 26–27; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 27.
- ²³⁹ Ibid.; Llewellyn, “Conservation in Islamic Law”, str. 52–53.
- ²⁴⁰ Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 11, 31. Prirodni elementi i procesi koji podržavaju život na Zemlji ne prepoznaju političke granice koje nameće čovječanstvo. To je posebno očigledno u pogledu migratornih vrsta, međunarodnih riječnih slivova, morskih ekosistema i zagađenja zraka, uključujući globalno zagrijavanje i kisele kiše. Kreativni pristupi rješavanju sukoba potrebni su za razrješavanje međunarodnih sporova oko utjecaja na okoliš i korištenja zajedničkih prirodnih resursa. Još je ozbiljnija potreba da se prirodno okruženje i izvori života zaštite od teške ili nepopravljive štete uzrokovane vojnim akcijama. Vidjeti: Llewellyn, “Islamic Environmental Law”, str. 40–41.
- ²⁴¹ Dobar hadis koji bilježe Ibn Mādže, Ed-Dārekutnī i drugi od Ebū Se‘īda el-Hudrijā i Imam Mālik u djelu *El-Muvatta’*.
- ²⁴² Slab hadis koji bilježi Et-Tirmizī od Huzejfe (*Miškāt el-mesābiḥ*, hadis br. 5129); vjerodostojan *isnād* seže do ‘Abdullāha ibn Mes‘ūda (*mevkūf*).
- ²⁴³ Halifa Ebū Bekr je ohrabrivao svoje vojskovođe Zejda ibn Sābita i Ebū Sufjana, kao što se navodi u djelu *El-Muvatta’*: “Zaklinjem vas na desetero: ne ubijajte djecu, žene ili stare nemoćne osobe; ne sijekite stabla koja donose plodove i ne pustošite plodna zemljišta (*‘āmīr*); ne ranjavajte ovcu ili devu osim ako ih nećete jesti; ne uništavajte pčele i ne spaljujte ih, ne prisvajajte nepravedno plijen i ne budite kukavice” (*El-Muvatta’*, hadis br. 971). Također vidjeti: *Ri‘āje el-bī‘e*, str. 149; Džum‘a, *El-Bī‘e ve-l-hifāz ‘alejhā*, str. 78–79.
- ²⁴⁴ Muslimanski učenjaci u oblasti prava odredili su da nepovredivost (*hurmet*) Božijih stvorenja vrijedi i u ratu; vidjeti par. 2.13. Ibn Kudāme primjećuje da *hurmet* daje životinjama status civila, kao i ženama i djeci. Vidjeti: Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb el-džihād: mes‘ele: kāle ve-lā jugrik en-nahl*; također vidjeti: Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 90–91; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 11; Samarrai, “Environmental Protection and Islam”, str. 39 i Tlili, *Animals in the Qur’an*. Korištenje životinja kao oružja za širenje bolesti ili za isporuku i detonaciju eksplozivā je posebno grozno.
- ²⁴⁵ *Medželle El-Ahkām el-‘adlije*, čl. br. 58; Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 19.
- ²⁴⁶ Ovo je u skladu s presedanom uspostavljenim u zabrani izgradnje i naseljavanja u područjima koja su podložna poplavama – neodgovarajuće prakse i aktivnosti korištenja zemljišta ne bi trebali biti dopušteni u područjima koja su suštinski ili potencijalno opasna po život, niti bi se trebali dozvoliti u područjima koja su osjetljiva na remećenje prirodnih procesa. Vidjeti: Ibn Kudāme, *El-Mugnī: kitāb ihjā’ el-mevāt: fasl ve-mā nedibe ‘anhu el-mā’ mine-l-džezā’ir...* Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 24, 31; Llewellyn, “Islamic Jurisprudence and Environmental Planning”, str. 44–46. Sveobuhvatan pristup planiranju zaštite životne sredine poznat je kao bioregionalno planiranje; vidjeti: *Global Biodiversity Strategy*, b. m., WRI, IUCN, UNEP, 1992, str. 97–100.
- ²⁴⁷ To zasnivanje može se ostvariti u viziji i strategiji za održiv, regenerativan život i upravljanje, što je poznato kao bioregionalizam. Njegovi pobornici zagovaraju da administrativne

jedinice trebaju biti definirane granicama reljefnih oblika, vododjelnica i biotičkih zajednica, zajedno s kulturama koje su oblikovane tim entitetima i njima prilagođene. U metodologijama dizajniranja sukladno prirodi i bioregionalnog planiranja, bioregije (koje se nazivaju i ekoregije) definiraju se mapiranjem i preklapanjem prirodnih činilaca kao što su geologija, topografija, podneblje, hidrologija, tlo, biljne zajednice i divlji svijet nekog mjesta. Mape se preklapaju da bi se pronašle lokacije koje su suštinski pogodne a koje nisu za svaku vrstu korištenja zemljišta. Klasična upućivanja na ekološko planiranje i dizajn su sljedeća: Ian L. McHarg, *Design with Nature*, New York: John Wiley & Sons, 1967; Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, Athens, GA: University of Georgia Press, 2000; Bill Mollison, *Permaculture: A Designer's Manual*, Tyalgum, Australija: Tagari Publications, 1988.

- 248 Konceptualno gledano, tradicija islamskog vrta odražava Božanski uređene mustre u prirodi, usredsređene na geometrijske obrasce navodnjavanja "u kojima se voda simbolički i fizički prikazuje kao izvor života". Ova geometrija je isprepletena i preklopljena neobuzdanom slobodom rasta biljaka, a tamo gdje nailazi na upadljive i nazubljene stjenovite oblike tipične za sušne krajeve, preovladava kamen. Estetski posmatrano, ona odražava kur'anske slike zemaljskih, a posebno praslikovnih vrtova prikazanih u Kur'anu. Islamski vrtovi obiluju krasotom za sva čula, predstavljajući vrhunsku izražajnost raskoši i obilja. Llewellyn, "Shari'ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design", 1983. Također vidjeti: Safei El-Deen Hamed, "Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid Middle East", *Arid Lands Newsletter*, br. 36, jesen/zima 1994, <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln36/Hamed.html>, preuzeto 12.08.2021.
- 249 Bilježi Ibn Hibbān u svom *Sahihu* od Džābira ibn 'Abdullāha.
- 250 Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Ebū Se'īda el-Hudrīja.
- 251 Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 30; Llewellyn, "Islamic Environmental Law", str. 29.
- 252 Eser koji bilježi Ibnu-l-Kāsim od Imama Mālika. Vidjeti: Jūsuf ibn 'Abdullāh ibn Muhammed ibn 'Abdubberr, *Tedžrīd et-temhīd li-mā fi-l-Muvatta' mine-l-esānīd*, 1:118; 'Usmān ibn Fūdī, *Bejān vudžūb el-hidžre 'ale-l-'ibād*, arapski tekst, str. 143, engleski prijevod, str. 163. Pravnici su ustanovili da je vlast potrebna jer se osnovna obaveza zapovijedanja dobra i zabranjivanja zla ne može ispuniti bez moći i vladavine. Vidjeti: Ibn Tejmīje, *Es-Si-jāse eš-šer'ijje*. Također vidjeti: Erwin I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge: Cambridge University Press, 1958, str. 51–61; Husaini, *Islamic Environmental Systems Engineering*, str. 92.
- 253 Bagader i drugi, *Environmental Protection in Islam*, str. 21; O *hisbi* i *muhtesibu* vidjeti: Tādžuddīn es-Subkī, *Mu'īd en-ni'am ve-mubīd en-nikam*; 'Abdurrahmān ibn Nāsir eš-Šejzerī (u. 589. po H./1193), *Nihāje er-rutbe fī taleb el-hisbe* i Dijā'uddīn Muhammed ibn Muhammed ibnu-l-Uhuvve (u. 729. po H./1329), *Me'ālim el-kurbe fī ahkām el-hisbe*. U većim gradovima, *muhtesibu* bi pomagalo osoblje stručnjaka iz odgovarajućih oblasti. Imao je široka diskreciona ovlaštenja da poduzme mjere neophodne za osiguravanje javne dobrobiti. Neki pravnici su smatrali da bi *muhtesib* trebao imati stručno znanje u oblasti idžtiha-da koje premašuje ono što se traži od jednog sudije.
- 254 Abu'l Hassan Al-Mawardi, *Al-Ahkām As-Sultaniyyah: The Laws of Islamic Governance*, prev. Assadullah Yate, London: Ta-Ha, 1996, str. 337–362.
- 255 Lejlā bint 'Abdullāh, poznatija kao Eš-Šifā' po svojoj medicinskoj stručnosti, bila je jedna od najobrazovanijih ashabijki vjerovjesnika Muhammeda, a.s. Podučavala je druge čitanju i pisanju, a među njima i njegovu suprugu Hafsu, kćerku Omera ibnu-l-Hattāba. To da joj je bila povjerena dužnost *hisbe* se osporava. Vidjeti: Ibn Hadžer el-'Askalānī (773–852 po H./1372–1449), *El-Isābe fī temjīz es-sahābe*.
- 256 Vjerodostojan hadis koji bilježi Muslim od Ebū Hurejre.

- ²⁵⁷ Razdoblje krede, poznato po kasnijim dinosaurima i pterosaurima te pojavi cvjetnica, trajalo je prije otprilike od 145 do 66 miliona godina. Vjeruje se da je njegov nagli kraj uzrokovan udarom asteroida u kojem je nestalo 76% životnih oblika na Zemlji, što je bilo peto i najmlađe masovno izumiranje u povijesti složenih životnih oblika na Zemlji.
- ²⁵⁸ Ni na koji način ne namjeravamo umanjiti užas ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocidā. Patnja žrtava nikada se ne smije ni na koji način omalovažavati; zločini predstavljaju posve strašne grozote. Međutim, osjećamo potrebu istaći da bi masovno izumiranje vjerovatno zbrisalo gotovo sve životne oblike kičmenjaka, veliki dio beskičmenjaka i biljaka te izazvalo nezamislivu patnju među ljudskim bićima i drugim životnim oblicima – u razmjerama kojima čovječanstvo nikad prije nije svjedočilo. Međunarodna pravna tijela su s pravom osudila ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocide te su uvela postupke za tužbe i sankcije, ma koliko bili nesavršeni. Pa ipak, nijedna takva institucija nije prepoznala da je uzrokovanje masovnog izumiranja zločin!
- ²⁵⁹ Vjerodostojan hadis koji bilježi Ahmed od Enesa ibn Mālīka (br. 12902); također El-Buhārī u djelu *El-Edeb el-mufred* (br. 479) i El-Bezzār (br. 7408).
- ²⁶⁰ Vidjeti dovu koju nam je vjerovjesnik Muhammed, a.s., preporučio nakon svakog propisanog dnevnog namaza, kojom molimo svoga Gospodara: “O Bože, pomози mi da Te se sjećam, da Ti pokažem zahvalnost i da Ti najljepše služim.” Vjerodostojan hadis koji bilježe Ebū Dāvūd (br. 1522) i En-Nesā’ī (br. 9937) od Mu‘āza ibn Džebela.

D O D A T A K

KLJUČNI ARAPSKI TERMINI

Definirajući ključne arapske termine koji će čitaocima pomoći da shvate poruku *Mizana*, koristili smo se sveobuhvatnim rječnikom *Lisān el-‘areb*, koji je Ibn Manzūr dovršio 1290. godine, rječnicima *Arabic-English Lexicon* Edwarda Williama Lanea i *A Dictionary of Modern Written Arabic* Hansa Wehra (1974). Za svaki termin prvo smo razmatrali arapski korijen i njegova značenja, a zatim termin koji se koristi u *Mizanu*.

‘Ahd (Vidjeti naslov, par. 1.2, 1.3, 1.6, 1.10, 1.14; “Uvodne napomene”; bilješke na kraju br. 29, 176.)

Arapska riječ *‘ahd* izvodi se iz korijena *‘-h-d*, što označava glagole pomno promatrati, paziti, pridržavati se, dvoriti, čuvati, brinuti se ili zalagati se za nešto, zagovarati, moliti, opunomoćiti, zadužiti, dodijeliti, ovlastiti ili povjeriti nekome, naložiti, primorati se, prisegnuti, posvetiti se ili obavezati se da se nešto učini, obećati i ispuniti, odnosno održati obećanje. Riječ *‘ahd* znači savez, posebno u smislu svečanog sporazuma ili dogovora, zavjeta ili obećanja te držanje, tj. ispunjenje obećanja. U slučaju djela *Mizan*: savez za planetu Zemlju, odabrali smo riječ *‘ahd* umjesto riječi *mīsāk*, koja obično označava savez u formalnijem smislu obavezujućeg dokumenta, ugovora, pakta ili povelje, jer mi, autori *Mizana*, nemamo ovlasti za sklapanje takvog jednog ugovora u ime naše vjerske zajednice.

Ājet/ājāt (Vidjeti par. 1.1, 2.8, 2.10, 2.15, 2.23, 3.7, 3.8, 3.20, 4.10, 5.6, 5.21, 5.28; bilješke na kraju br. 42, 43, 83, 233; “Ključni arapski termini”: *halk*, *īmān*, *Rabbu-l-‘ālemīn*, *Allāh*.)

Riječ *ājet* – množina *ājāt* – znači znak, znamenje, divota, remek-djelo, odnosno čudo. U islamskom učenju, svako stvoreno biće je zadivljujući znak koji ukazuje onkraj sebe – na svoga Tvorca, Njegovu mudrost i Njegovu milost; svako je znamenje ispunjeno značenjem i poukama koje treba spoznati. Ista riječ, *ājet*, koristi se i za ajete iz Kur’ana. Muslimanski učenjaci naglašavaju usporedbe između objava u obliku pisanih tekstova objavljenih čovječanstvu preko vjerovjesnikā, Božijih poslanika i Božijih objava u svijetu prirode. Svaka objava sačinjena je od znakova – *ājāt*, i dolazi iz istog izvora. Znakovi Božanskog u prirodi razjašnjavaju značenja znakova u tekstovima, a pisani tekstovi navode nas na razumijevanje znakova u stvorenom.

Allāh (Vidjeti par. 1.1, 2.1–2.9, 2.23, 3.1–3.8, 4.10, 5.28, 5.35; bilješke na kraju br. 32, 35, 37–39, 40–43, 46, 47, 71–73, 76–82, 95, 96, 189; “Ključni arapski termini”: *Rabbu-l-‘ālemīn, tevhīd, ‘ibādet, islām.*)

Većina filologa smatra da je glavna riječ za Boga na arapskom jeziku – *Allāh* – nastala spajanjem određenog člana *el-*, na engleskom *the*, i riječi *ilāh* “božanstvo, bog”, što daje riječ *el-lāh* u značenju “Božanstvo” ili “Bog”. Jezički je povezana s aramejskom riječju *Elah* i hebrejskom *El (Elohim)* za Boga. Riječ *Allāh* ukazuje na istog Boga Kojeg obožavaju muslimani, jevreji i kršćani podjednako, a kršćani i jevreji koji govore arapski koriste riječ *Allāh* za Boga, baš kao i muslimani. Muslimani smatraju riječ *Allāh* najvažnijim i najistaknutijim od Božijih najljepših imena, jer za razliku od drugih imena, od kojih se svako usredsređuje na određeno Božansko svojstvo, ime *Allāh* je sveobuhvatno i najuzvišenije.

El-Emānet (Vidjeti par. 2.16, 2.20, 2.21; bilješka na kraju br. 67; “Ključni arapski termini”: *halīfe fi-l-erd/hilāfe fi-l-erd, islāh fi-l-erd, fesād fi-l-erd/if-sād fi-l-erd, ‘ibādet, imān.*)

Bivajući izvedena iz arapskog korijena *e-m-n*, što znači biti vjeran, povjerljiv, pouzdan, kao i sigurnost i zaštita, riječ *emānet* označava pouzdanost i povjerljivost. *El-Emānet* je povjerenje koje je, prema kur’anskom učenju, Bog ponudio nebesima, Zemlji i planinama, ali su ga se pobojali pa su odbili da ga ponesu, dok je čovječanstvo bezumno prihvatilo da ga ponese (33:72). *Emānet* se obično razumijeva kao prihvaćanje moralne odgovornosti (*teklīf*) pred Bogom za vjerovanja, namjere i postupke te

njihove posljedice – uz nagradu i kaznu koje to podrazumijeva. Usko je povezan s konceptom *hilāfe fi-l-erd*, odgovornosti i zaduženosti na Zemlji (vidjeti ispod) i, poput tog koncepta, *emānet* stoji u suprotnosti s izazivanjem nereda, pustošenja i propasti na Zemlji (*ifsād fi-l-erd*).

El-Emr bi-l-ma'rūf (Vidjeti par. 4.17, 5.30–5.34; “Daljnji koraci”; bilješka na kraju br. 252; “Ključni arapski termini”: *en-nehj 'ani-l-munker, hisbe, muhtesib*.)

Budući da je izvedena iz arapskog korijena '–*m–r*, što označava vlast, riječ *emr* znači zapovijedati, naređivati, upućivati i utjecati; tiče se moći, vlasti i upliva. Riječ *ma'rūf* izvedena je iz arapskog korijena '–*r–f*, što označava glagole spoznati iskustveno, prepoznati, odobriti i priznati kao ispravno i dobro, te znači ono za šta se zna da je dobro, ispravno i časno. Stoga *el-emr bi-l-ma'rūf* znači zapovijedati i uspostavljati ono što je općepoznato kao dobro i ispravno. Prepoznatljiva odlika islamskog učenja jeste da su svi pojedinci, i muškarci i žene, ovlašteni s odgovornošću da zapovijedaju dobro a odvrćaju od zla u punoj mjeri u kojoj su u mogućnosti (3:104; također vidjeti 3:110, 114; 9:71 i 22:41). Ova obaveza uspostavljanja dobra i sprečavanja nedjela je isto tako poznata u islamskom pravu i etici kao *hisbe* (vidjeti ispod).

Fesād fi-l-erd/ifsād fi-l-erd (Vidjeti par. 1.20, 2.16, 2.17, 2.19, 5.9, 5.10, 5.11; bilješke na kraju br. 59, 63, 232; “Ključni arapski termini”: *islāh fi-l-erd, halīfe fi-l-erd/hilāfe fi-l-erd, mefāsīd/mefsede*.)

Arapska riječ *fesād* izvodi se iz korijena *f–s–d*, koji označava nered, razgradnju, sknavljenje, pustošenje, uništavanje i propast. Prema tome, *fesād fi-l-erd* znači nered, razgradnju, sknavljenje, pustošenje, uništavanje i propast u ili na Zemlji, a *ifsād fi-l-erd* znači izazivanje nereda, razgradnje, sknavljenja, pustošenja, uništavanja i propasti na Zemlji. Strah od čovječanstva koje izaziva *fesād* na Zemlji i katastrofe koje takav prijestup oslobađa poprimaju veliku važnost u kur'anskoj kosmologiji pravde: ako se njoj ili na njoj učini dobro, dobro će se vratiti; ako se zlo uradi njoj ili na njoj, ono što nastaje jeste čisti užas. Kur'an nas upućuje da vidimo šta se na kraju dogodilo *mufsidūn fi-l-erd* – onima koji su iskaljivali nered, pustoš i propast na Zemlji (7:85–86, itd.): narod Faraona, Medjena, Ād i Semūd bili su moćni i bogati, ali su iskalili iskvarenost na Zemlji i tako uništili

sami sebe. Iskvaritelji na Zemlji zloupotrebljavaju preuzimanje emaneta i u jasnoj su suprotnosti s onima koji su odgovorni kao halife na Zemlji.

Filāha (Vidjeti par. 4.17, 5.29; bilješke na kraju br. 137–139; “Ključni arapski termini”: *‘ibādet.*)

Poljoprivredno naslijeđe islamske civilizacije općenito je poznato po arapskim riječima *filāha*, što znači “obrađivanje”, a u širem smislu “agrikultura, poljoprivreda, poljodjelstvo” i *fellāh*, “ratar, obrađivač zemlje, težak, zemljoradnik”, koje su izvedene iz glagolskog oblika što znači “podvojiti, rascijepiti”, a posebno “orati, obrađivati, kultivirati zemljište”, ali znači i “rasti, napredovati, biti uspješan, sretan ili radostan”. Vidjeti: Fitzwilliam-Hall, *Filāha*. Otuda su poljodjelstvo, blagostanje (na ovom i na onom svijetu) i obožavanje neraskidivo povezani u arapskom jeziku. Tradicija islamskog vrta ukorijenjena je u naslijeđu *filāhe* u oazama, voćnjacima i poljoprivrednim terasama sušnih i polusušnih krajeva, gdje je voda oskudna i dragocjena.

Fikh (Vidjeti par. 5.3, 5.5; bilješke na kraju br. 133, 172, 177, 236; “Ključni arapski termini”: *šerī’a, hakk/hukūk, mesālih/masleha, mefāsīd/mefsede.*)

Budući da je izveden iz arapskog korijena *f–k–h*, koji označava razumijevanje i shvaćanje, *fikh* je termin za nauku o pravu i etici, ljudski napor da se razumije šerijat (vidjeti ispod). On se, također, koristi za grane prava i etike, kao što su *fikh el-bī’e* – ekološko pravo i etika, i *fikh el-‘umrān* – pravo i etika koji se odnose na razvoj. Termin *usuli-fikh*, što znači “korijeni fikh-a”, označava jurisprudenciju, pravnu teoriju i pravnu metodologiju, obuhvaćajući izvore i metode izvođenja propisā iz proučavanja tekstualnih izvora, kao i različite metode pravnog rasuđivanja. Fikh se primjenjuje i na određene discipline, kao što su *fikh el-muvāzenāt* – nauka o procjenjivanju koristi i šteta, i *fikh el-evlevijāt* – nauka o utvrđivanju prioriteta, kao i *fikh el-‘umrān* – arhitektonsko planiranje i dizajn koji je u skladu s islamskim vrijednostima.

Fitra (Vidjeti par. 2.13, 5.28; bilješka na kraju br. 189; “Ključni arapski termini”: *halk, islām.*)

Bivajući izvedena iz arapskog korijena *f–t–r*, koji označava glagole rascijepiti, raspuknuti, razdvojiti, rastaviti, iznijeti i stvoriti, riječ *fitra* znači

iskonski obrazac, dakle prirodna narav neke stvari ili osobe. Kur'an nam govori da je čovječanstvo stvoreno unutar iskonskog obrasca (*fitra*) prirodne tvorevine i da se naša bitna narav (*fitra*) određuje tim uzorkom. Ljudskim bićima je zabranjeno mijenjati, odnosno iskrivljavati svoju bitnu narav ili bitnu narav prirodne tvorevine. Kur'an nas podučava da *nema mijenjanja onoga što Bog stvori* (30:30) i obavještava nas da je mijenjanje (u smislu iskrivljavanja ili izopačavanja) Božije tvorevine šejtansko – oličenje zla, pošto u Kur'anu Šejtan izjavljuje: ...*"I naredit ću im, svakako, pa će preinačivati Božija stvorenja"*... (4:119).

Hakk/hukūk (Vidjeti par. 2.5, 2.17, 2.19, 5.6, 5.7; bilješke na kraju br. 35, 160, 184, 189; "Ključni arapski termini": *halk, šerī'a, fikh.*)

Arapska riječ *hakk*, koja je izvedena iz korijena *h-k-k*, što istovremeno znači istina, stvarnost, pravo, zakon i dug, označava istinu, stvarnost i pravo. Iz ove riječi proizlazi smisao duga koji imamo prema svakom stvorenom biću a izražava se u vidu pravā (*hukūk*). Prema islamskom učenju, svako biće postoji na osnovu istine (*hakk*) i isto tako ima svoj dug sukladno svojoj prirodi; ljudska bića moraju poštovati i dati dug koji pripada svakom stvorenju, a svako stvorenje ima shodno tome svoja prava. Ne možemo oduzeti *hakk* raznovrsnim stvorenjima koja im je Bog dao. Vidjeti: S. H. Nasr, "Islam, the Contemporary World, and the Environmental Crisis", str. 97. U islamskom učenju, Bog je sve stvorio *bi-l-hakk* – prema istini i radi ispravnog te sva stvorena bića imaju prava (44:38–39). Prava životinja – *hukūk el-behā'im ve-l-hajevān* sadržana su kao jedna od kategorija *hukūk el-'ibād* – prava Božijih sluga, npr. ljudskih bića i životinja. Ova prava su detaljno opisana u brojnim hadisima i sažeta u rješenjima muslimanskih pravnika.

Harem (Vidjeti par. 3.18, 5.13, 5.14, 5.17; bilješke na kraju br. 72, 211–219, 221–223; "Ključni arapski termini": *hurmet.*)

Termin *harem* izveden je iz arapskog korijena *h-r-m*, koji označava ono što je zabranjeno, nedopušteno, poštovano, zaštićeno, neokaljano, odnosno nepovredivo i označava mjesto koje je poštovano, zaštićeno, sveto, neokaljano, tj. nepovredivo – ukratko, svetište. U islamskom učenju, *El-Haremān eš-šerifān* – dva nepovrediva svetišta koja okružuju i obuhvaćaju

Meku i Medinu – jesu iskonska zaštićena područja na Zemlji. Svako od njih je neprikosnoveno utočište za ljudska bića, za divljač i za autohtono rastinje. Unutar njih zabranjeno je uništavanje autohtonog bilja te ubijanje, povređivanje i uznemiravanje divljači.

Himā (Vidjeti par. 3.22, 5.13, 5.14, 5.16–5.20, 5.32; “Daljnji koraci”; bilješke na kraju br. 217, 220–228, 231, 232; “Ključni arapski termini”: *muhtesib*.)

Riječ *himā* izvedena je iz arapskog korijena *h–m–j*, koji označava zaštitu, odbranu, zaklon, sklonište, štit, čuvanje i zalaganje za nekoga ili nešto. Ponekad se transliterira kao *hemā*, ali *himā* bolje odražava njezin izgovor na dijalektima Arapskog poluotoka te je u skladu s transliteracijama klasičnog i modernog standardnog arapskog jezika, jer ni u jednom niti u drugom ne koristi se slovo “e”, pošto samoglasnik koji ono predstavlja ne postoji u arapskom jeziku.

Hisbe (Vidjeti par. 4.17, 5.30–5.34; bilješke na kraju br. 251–255; “Ključni arapski termini”: *el-emr bi-l-ma'rūf*, *en-nehj 'ani-l-munker*, *muhtesib*.)

Osebujući vid islamskog učenja jeste da su svi pojedinci odgovorni za naređivanje dobra i odvrćanje od zla, u onoj mjeri u kojoj su to kadri (3:104; također vidjeti 3:110, 114; 9:71 i 22:41). Ova obaveza utvrđivanja dobra i sprečavanja zlodjela poznata je u islamskom pravu kao *hisbe* – termin izveden iz arapskog korijena *h–s–b*, koji označava procjenu, obračun, računanje, ocjenjivanje, valoriziranje i vrednovanje, kao i glagole razmatrati, smatrati, uvažavati, cijeniti i vrednovati, a u svojim različitim oblicima biti oprezan, poduzeti mjere opreza, uzeti u obzir, polagati račun, pozvati na odgovornost, smatrati nekoga odgovornim i propitivati nečiju savjest. Na pojedinačnoj ravni, svaki muškarac i žena jesu halife na Zemlji i bit će im pojedinačno suđeno na Danu sudnjem za ono što su učinili u pogledu vršenja utjecaja na porodicu, komšije i društvo u cjelini da čine dobro a odustanu od zla. Na zajedničkoj ravni, potrebno je i uplitanje organa vlasti, jer prizivi savjesti bez pozitivnog podsticanja i provedbe je nedjelotvorno. Snaga zakona je neophodna za postizanje pravde i pravičnosti; otuda služba *muhtesiba* (vidjeti ispod).

Hurmet (Vidjeti par. 4.10, 5.26; bilješke na kraju br. 243, 244; “Ključni arapski termini”: *hakk/hukūk*, *harems*.)

Bivajući izvedena, kao i riječ *harem*, iz arapskog korijena *h-r-m*, koji označava ono što je zabranjeno, nedopušteno, sveto, zaštićeno, neokaljano, odnosno nepovredivo, riječ *hurmet* označava pravni status nepovredivosti i svetosti, te poštivanje, uvažavanje, štovanje, cijenjenje i počast. Muslimanski pravници i teolozi su prepoznali da sve stvoreno ima osnovnu nepovredivost, koju su ljudska bića dužna poštovati. Nismo slobodni da to omalovažavamo ili zanemarujemo, a još manje da ga rasipamo, iscrpljujemo, unižavamo ili skrnavimo, da se prema tome odnosimo bezobzirno ili neumjereno. Koristeći ga, dužni smo štovati i cijeniti njegovog Stvoritelja. Muslimanski učenjaci u oblasti prava odredili su da se ratom ne poništava nepovredivost Božijih stvorenja i zabranili su uništavanje životne sredine kao vojnu taktiku. Taktike “spaljene zemlje” koje se obično koriste u modernom ratovanju suprotnost su takvoj suzdržanosti te oličenje uništenja zemlje i plodnosti (*helāk el-hars ve-n-nesl*).

‘Ibādet (Vidjeti par. 1.1, 2.2, 2.7, 2.9, 2.17, 2.22, 2.23, 3.1, 3.2, 3.4, 3.5, 3.13–3.18, 4.10, 4.22, 5.6, 5.7, 5.28; “Daljnji koraci”, “Dova”; bilješke na kraju br. 40, 41, 44–47, 61, 63, 84, 139, 175, 233, 260; “Ključni arapski termini”: *ihsān, islām, islāh fi-l-erd, halīfe fi-l-erd/hilāfe fi-l-erd, Allāh, Rab-bu-l-‘ālemīn, tevhīd, takvā, rahme, šukr, halk, filāha*.)

Izraz *‘ibādet*, izveden iz arapskog korijena *‘-b-d*, koji označava služenje, predanost, obožavanje, poštivanje, štovanje i očaranost, kao i podložnost, znači predano služenje Bogu i obožavanje Gospodara svih bića. Sva se bića pokoravaju svom Stvoritelju, Gospodaru i Održavatelju u voljnoj podložnosti i predanosti, sva Mu se klanjaju pobožno Ga služeći i moleći – sva, tj. osim ljudi koji su, iako ne mogu izbjeći pokoravanje prirodnim zakonima po kojima njihov Gospodar sve održava, obdareni slobodnom voljom: oni mogu odlučiti da služe u voljnoj predanosti ili da se opiru odbijajući naredbe svoga Gospodara, čime navlače Njegov gnjev i kaznu (22:18, 3:83). Krajnji cilj ljudskog života je služenje Bogu i obožavanje Gospodara svih bića. Služenje i obožavanje uključuju sve ono što voli Bog kroz riječi i djela, u svim sferama života.

Ihsān (Vidjeti par. 1.1, 2.5, 2.12, 2.16, 2.19, 3.1, 3.4, 3.7, 3.9, 3.14, 3.15, 3.20, 3.24, 4.11, 4.21, 5.8, 5.28, 5.29, 5.35; bilješke na kraju br. 36, 69,

77, 97; “Daljnji koraci”; “Ključni arapski termini”: *‘ibādet, takvā, rahmet, Rabbu-l-‘ālemīn, Allāh, tevhīd, halk, islāh fi-l-erd.*.)

Budući da je izvedena iz korijena *h-s-n*, koji označava dobro, ljepotu, ljupkost, izvrsnost i savršenstvo, riječ *ihsān* znači činiti djela najvećeg dobra, ljepote i izvrsnosti. Ona izražava najviši stepen dobrote, kako je objašnjeno u hadisu, kao da vidimo Gospodara svih bića pred nama, jer nas Gospodar svega zacijelo vidi – “da obožavaš Boga kao da Ga vidiš, pa ako ti Njega ne možeš vidjeti, On vidi tebe”. U islamskom učenju, nije dovoljno činiti dobro; od nas se traži da činimo najviše dobro. Djela dobrote i ljepote sama su svrha života i smrti (67:2). Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je da je “Bog propisao najvišu dobrotu, ljepotu i izvrsnost (*ihsān*) u pogledu svega”. To uključuje krajnju dobrotu u našem ophođenju prema svakom stvorenom biću te krajnju dobrotu, odnosno izvrsnost u svakom postupku. Njegovo najviše očitovanje u našim djelima jeste služiti Gospodaru svih bića čineći krajnje dobro prema svim Njegovim stvorenjima.

Iktisād (Vidjeti par. 4.22, bilješke na kraju br. 149–153; “Ključni arapski termini”: *mīzān, tezkije, zekāt, isrāf.*)

Arapska riječ *iktisād* izvedena je iz korijena *k-s-d*, koji znači namjeravati, težiti, stremiti, riješiti i krenuti izravno prema cilju, smjesta postaviti da se dostigne cilj, svrha, meta, odnosno odredište. *Iktisād* znači štedljivost, ekonomičnost, umjerenost i očuvanje, te je, znakovito, termin koji se koristi za ekonomiju u islamskom učenju što se bavi finansijama, bankarstvom, obrtom, trgovinom i industrijom. U Kur’anu se čovječanstvo upućuje ka umjerenosti, ravnoteži i očuvanju. U njemu se opisuju prave sluge Svemilosnog kao oni koji kada udjeljuju ne pretjeruju niti, pak, škrtare, jer je prava mjera između toga (25:67). Umjerenost teži pravičnosti (*kist*) i ravnoteži (*mīzān*) s njom povezanom, dok neumjerenost (*isrāf*) potiče na činjenje prijestupa i nepravde te remeti ravnotežu u koju je Bog postavio stvoreno.

‘Ilm (Vidjeti par. 2.22, 2.23, 3.7–3.9, 3.12; bilješke na kraju br. 84–87; “Ključni arapski termini”: *halk, ājet/ājāt.*)

‘Ilm, izvedena iz arapskog korijena *‘-l-m*, koji označava glagole znati, imati znanje, biti svjestan, opažati, učiti i razlučivati, dakle činjenično znanje, učenje, spoznaju, umovanje, opažanje, kao i ono što je razgraničeno,

ocrtano i razlučeno, jeste opći pojam za činjenično znanje i nauku. Također se koristi za posebne naučne i umjetničke discipline, kao što su *'ilm el-hisāb* – matematika, *'ilm el-ahjā'* – biologija, *'ilm en-nefs* – psihologija i *'ilm el-ahlāk* – etika.

Īmān (Vidjeti par. 2.17, 2.19, 3.6, 5.8, 5.30; bilješka na kraju br. 92; “Ključni arapski termini”: *islām, ihsān, el-emānet, islāh fi-l-erd.*)

Budući da je izvedena iz korijena *'-m-n*, što znači biti vjeran, pouzdan, povjerljiv, odan, čestit i pošten, kao i pouzdanost, povjerljivost, vjernost, privrženost, odanost, lojalnost, sigurnost, zaštićenost i mir, riječ *īmān* označava vjeru i vjerovanje. Koristi se u dva značenja, jedno su vjerovanja – imanski šarti u akaidu, a drugo su stanje vjere, vjernosti, posvećenosti i predanosti koja je posrednik između *islāma* (vidjeti ispod) – stanja podložnosti Božijoj volji i *ihsāna* (vidjeti iznad) – stanja krajnje dobrote, ljepote i izvrsnosti (49:14). Kur'an uparuje vjeru i korisna djela (*īmān* i *el-a'māl es-sāliha, es-sālihāt*), kao suprotnost odbacivanju vjere i neredu na Zemlji (*kufr* i *ifsād fi-l-erd*). Baš kao što izazivanje nereda i pustošenja na Zemlji vodi našoj propasti, u vjeri i dobrim, ispravnim, svrsishodnim, korisnim djelima leže spas i krajnji napredak čovječanstva (95:4–6, 103:1–3).

Islāh fi-l-erd (Vidjeti par. 2.16–2.19, 3.6, 3.7; bilješke na kraju br. 61, 63, 68, 83; “Ključni arapski termini”: *halīfe fi-l-erd/hilāfe fi-l-erd, fesād fi-l-erd/ifsād fi-l-erd, mesālih/masleha.*)

Arapska riječ *islāh* izvodi se iz korijena *s-l-h*, kao i riječ *sālih*, te poput nje označava ono što je dobro, korisno, zdravo, svrsishodno i ispravno. Iz istog korijena izvode se riječi *el-a'māl es-sāliha* i *es-sālihāt*, što znače dobra, korisna djela. Vjera i korisna djela suprotnost su odbacivanju i neredu na Zemlji; u njima leže spas i krajnji napredak čovječanstva (95:4–6, 103:1–3). Baš kao što izazivanje nereda i pustošenja na Zemlji vodi našoj propasti, činjenje dobrih, ispravnih, svrsishodnih, korisnih djela ključno je za naš opstanak i blagostanje na Zemlji, jer Bog kaže: *...da će Zemlju Moji dobri robovi naslijediti* (21:105). Dobro djelo je posve bitno za služenje Bogu i ispunjenje ljudske odgovornosti na Zemlji korisnim djelima, pri čemu se ostvaruju ljepota, izvrsnost i krajnje dobro, te izbjegava i otklanja sve što vodi neredu, pustoši i propasti (*fesād*) na njoj, kao što nam je rečeno u Kur'anu (7:56).

Islām (Vidjeti par. 2.7; bilješke na kraju br. 40, 41; “Ključni arapski termini”: *īmān, ihsān, ‘ibādet, halk, fitra.*)

Bivajući izvedena iz arapskog korijena *s-l-m*, što znači biti siguran, ispravan, zaštićen, neozlijeđen, nepovrijeđen, neoštećen, netaknut, cjelovit, cjelokupan, potpun, zdrav, u miru, u harmoniji i u stanju cjelovitosti, kao i pokoriti se, predati se, pristati, prihvatiti, pomiriti se i prepustiti se, riječ *islām* znači voljno, svesrdno pokoravanje Bogu, Gospodaru svih bića. Prema islamskom učenju, sva se bića pokoravaju svom Stvoritelju, Gospodaru i Održavatelju, u voljnoj podložnosti i predanosti (3:83) sva Mu se klanjaju pobožno Ga služeći i moleći – sva, tj. osim ljudi koji su, iako ne mogu izbjeći pokoravanje prirodnim zakonima po kojima njihov Gospodar sve održava, obdareni slobodnom voljom: oni mogu odlučiti da služe u voljnoj predanosti ili da se opiru odbijajući naredbe svoga Gospodara, čime navlače Njegov gnjev i kaznu (22:18). Iz pokoravanja svega svome Gospodaru proizlazi priznanje da je sve *muslim* te da čini ogromnu zajednicu *islāma*, koju ljudska bića mogu voljno prigrлити i postati dio te zajednice.

Isrāf (4.22, 5.10, 5.11; bilješke na kraju br. 149–153, 206, 208; “Ključni arapski termini”: *fesād fi-l-erd/ifsād fi-l-erd, mefāsīd/mefsede.*)

Budući da je izvedena iz arapskog korijena *s-r-f*, što znači prekoračiti sve granice, odnosno ograničenja, riječ *isrāf* znači rasipništvo, traćenje i pretjerano korištenje. U Kur'anu se zabranjuje rasipništvo (*isrāf*): *...jedite i pijte, samo nemojte pretjerivati, jer On, doista, ne voli one koji pretjeruju* (7:31; također vidjeti 6:141). Jedan dobro poznati hadis jasno pokazuje kako se čak i u korištenju obilnih resursa prezire ćerdanje: “...Božiji Poslanik, a.s., prošao je pored Sa'da dok je ovaj abdestio i rekao: ‘Kakvo je to rasipanje, o Sa'de?’ On je odgovorio: ‘Je li može biti rasipanja kod uzimanja abdesta?’ Vjerovjesnik je kazao: ‘Da, čak i ako si pored rijeke koja teče.’” Rasipničko korištenje čak i tako izdašnih izvora života poput zraka, tla, okeana i nekad prostranih šuma zabranjeno je, da i ne govorimo o drugim, oskudnijim, mineralnim i biološkim resursima. Oduzimanje života bez valjanog opravdanja je isto tako zabranjeno kao *isrāf*.

Halīfe fi-l-erd/hilāfe fi-l-erd (idjeti par. 1.20, 2.16–2.22, 3.9, 4.25, 5.15, 5.25, 5.29, 5.33; bilješke na kraju br. 85, 159, 176, 193; “Ključni arapski

termini”: *el-emānet, ihsān, islāh fi-l-erd, fesād fi-l-erd/ifsād fi-l-erd, ‘ibādet, Allāh, Rabbu-l-‘ālemīn, halk, takvā, rahmet.*)

Prema kur’anskom učenju, koncept hilafeta na Zemlji – *hilāfe fi-l-erd* – jeste ključan za razumijevanje uloge čovječanstva na Zemlji, posebno odgovornosti i zaduženosti ljudskih bića:

I kad je tvoj Gospodar rekao melekima: “Ja ću, doista, postaviti na Zemlji zastupnika”, oni su kazali: “Zar ćeš postaviti na njoj nekoga ko će po njoj nered praviti i krv prolijevati, dok mi Tebi, sa zahvalnošću, slavu sričemo i svetost Tvoju veličamo?” “Uistinu, Ja znam ono što vi ne znate”, rekao je On. (2:30)

Stoga, šta je halifa? Ova riječ ima vrlo različita tumačenja koja su predmet brojnih sporova i žestokih rasprava. Otuda smo, prilikom izrade *Mizana*, nastojali razumjeti značenje izraza *hilāfe fi-l-erd* u granicama njegove upotrebe u kur’anskim ajetima i Vjerovjesnikovim hadisima, a da ne odlutam izvan tih granica.

Riječ *halife* izvedena je iz korijena *h-l-f*, koji označava glagole doći poslije, slijediti, uslijediti, ostati nakon ili zamijeniti onoga ko je poginuo, odnosno preminuo, ili nije prisutan; može također značiti djelovati u ime drugog, kao u dovi vjerovjesnika Muhammeda, a.s.: “O, Bože, Ti si halifa nad mojom porodicom.” Sporedno značenje ovog korijena jeste uzgajati, obrađivati, bujati i uzrokovati bujanje; još jedno značenje jeste biti u suprotnosti sa, prestupiti, narušiti, odnosno prekršiti pravilo, naredbu ili obećanje – značajna konotacija u svjetlu predviđanja melekā. Hilafet je etičko ovlaštenje koje je ljudskim bićima pojedinačno i čovječanstvu zajednički dodijelio Svemilosni, Svesamilosni, Gospodar i Održavatelj svjetova. To je posebno jasno u povezanom obliku riječi *istihlāf*, koja se pojavljuje u kur’anskim ajetima 6:133, 7:129, 11:57 i 24:55. On se odvija na Zemlji, podrazumijevajući odnos sa Zemljom, a nasljeđuje ga pojedinac za pojedincom, pokoljenje za pokoljenjem i narod za narodom. On je provjera i kušnja (*ibtīlā’*) kojima Gospodar svega ispituje ono što radimo. Povezan je sa znanjem o ispravnom i lošem te ovlašću za djelovanje i utjecanje na stvorena bića i samu Zemlju pri čemu se podstiče na dobro ili zlo, jer sposobnost podrazumijeva odgovornost, a ona se mijenja u obimu sukladno stepenu halifine ovlasti. Ipak, čak i najviši stepen ovlasti podrazumijeva

pravedno prosuđivanje u odnosu na ljudske postupke, a ne vladanje ili upravljanje Zemljom.

Svemilosni, Svesamilosni Gospodar i Održavatelj svjetova je Vladar Dana sudnjeg i računa halifu odgovornim za vjeru (*īmān*) i predano služenje (*‘ibādet*) kroz činjenje dobrih djela (*el-a‘māl es-sāliha, es-sālihāt*) prema svim stvorenim bićima na Zemlji, bilo da su to ljudi, živa i neživa bića, ili čak i sama Zemlja. On je učinio Zemlju dobrom i svrsishodnom, a halifu računa odgovornim i posebno upozorava na izazivanje nereda, pustošenja i propasti (*fesād*) na Zemlji – istog zla za koje su se melec pobojali da će ga ljudi počiniti; On prijeti onima što izazivaju *fesād* na Zemlji da će ih ukloniti i zamijeniti drugim narodima koji će zauzvrat dobiti etičko ovlaštenje hilafeta. Stoga, hilafet na Zemlji podrazumijeva izbjegavanje i sprečavanje *ifsāda* na njoj te održavanje njenog *islāha* putem *sālihāta* kako bismo je mi, ljudi, mogli i dalje nasljeđivati. On je usko povezan s Božanskim savezom, odnosno povjerenjem u moralnu odgovornost – *el-emānet* (vidjeti iznad). Shodno tome, hilafet je pažljivo i odgovorno čuvanje nečega što je povjereni nečijoj brizi, a halifa je onaj koji nasljeđuje, odnosno onaj kome je povjeren odgovoran položaj te se smatra zaduženim za pažljivo i odgovorno opravdanje tog povjerenja.

Nakon što su titulu halife usvojili politički predvodnici ummeta, taj koncept se usložnio idejom da halifa predstavlja Boga na Zemlji, ali to nije među izvornim značenjima i važno je napomenuti da se nigdje u Kur'anu ne govori o *halīfetullāhu* – Božijem halifi. Poimanje da je halifa Božiji predstavnik, namjesnik, zamjenik, koji je zadužen za prevlast nad Zemljom ili upravljanje njome jeste nepravilno i opasno nerazumijevanje tog termina. Pojmovi “zastupnik” i “zastupništvo” mnogo su bliži značenjima halife i hilafeta, jer ovi termini prenose osjećaj odgovornosti koji je svojstven arapskom jeziku. Međutim, “zastupništvo” je opterećeno konotacijama predstavljanja odsutnog posjednika i upravljanja njegovom imovinom, dok se hilafet u velikoj mjeri ostvaruje kroz izbjegavanje i sprečavanje uplitanja u prirodne procese putem kojih je Bog Zemlju uredio kako treba i omogućio joj da procvjeta. Otuda smo, zbog vjerodostojnosti, tačnosti i jasnoće, prestali koristiti pojmove “zastupnik” i “zastupništvo”, pa smo *hilāfe fi-l-erd* preveli kao “zaduženost”, “odgovornost”, odnosno

“povjereništvo” na Zemlji, a *halīfe fi-l-erd* kao “povjerenik”, “zaduženik”, odnosno “nosilac odgovornosti” na Zemlji. Zahvaljujemo dr. Sarri Tlili i dr. Davidu Solomonu Jalajelu na njihovim kritikama i savjetima u vezi s tumačenjima hilafeta.

Halk/halīka/halā'ik/mahlūkāt (Vidjeti par. 1.1, 2.1, 2.8, 2.9, 2.13–2.16, 2.19, 2.23, 3.1–3.3, 3.9, 3.10, 4.15, 5.4, 5.6, 5.12, 5.21, 5.28, 5.35; “Daljnji koraci”, “Dova”; bilješke na kraju br. 30, 33, 34, 37, 47, 77, 174, 233; “Ključni arapski termini”: *hakk/hukūk, hurmet, ihsān, islāh fi-l-erd, ājet/ājāt, Rabbu-l-‘ālemīn, takvā, rahmet, ‘ibādet, islām.*)

Arapska riječ *halk*, što znači “tvorevina”, izvedena je iz korijena *h–l–k*, koji uključuje značenja formiranja, oblikovanja, procjene, proračuna i mjerenja, što podrazumijeva da je tvorevina jedan zamršen sistem, potanko i pomno međupovezan. Kur'an sadrži preko 250 ajeta u kojima se ova riječ koristi u različitim gramatičkim oblicima. Riječ *halk* se ponekad koristi da označi čovječanstvo, ali za razliku od riječi kao što su *insān* ili *bešer*, *halk* nije ograničena niti isključivo vezana za čovječanstvo; ona je otvorena, protežući se na sva stvorena bića. Riječ *halīka* obično ukazuje na tvorevinu u smislu kosmosa, odnosno univerzuma, a množine *halā'ik* i *mahlūkāt* odnose se na stvorena bića.

Mefāsīd/mefsede (Vidjeti par. 2.17, 5.5; bilješke na kraju br. 176, 178, 184, 185, 188, 189; “Ključni arapski termini”: *fesād fi-l-erd/ifsād fi-l-erd; mesālih/masleha, šerijat, fikh.*)

Termin za štete u islamskom pravu i etici je *mefāsīd* (jednina *mefsede*). Izvodi se iz korijena *f–s–d*, kao i termin *fesād*, a, slično njemu, označava nered, razgradnju, sknavljenje, pustošenje, uništavanje i propast. U islamskoj jurisprudenciji, svi postupci vrednuju se s obzirom na njihove posljedice kao koristi i štete. Koncept *mesāliha* i *mefāsida* sličan je sekularnim idejama troškova i koristi, ali nije istovjetan. Muslimanski pojedinci, upravitelji, zakonodavci i pravnici dužni su spriječiti štetne posljedice po sva stvorena bića koje proizlaze iz ljudskih djela; čineći to, oni nastoje prepoznati preovlađujuće štete te procijeniti hitnost i važnost različitih povreda koje su u pitanju, izvjesnost ili vjerovatnoću povrede i koristi, te sposobnost onih koji su pogođeni da spriječe povredu bez pomoći. U slučajevima kada stjecanje koristi dovodi do neizbježne štete slične ili veće razmjere,

otklanjanje štete ima prednost; to odgovara načelu predostrožnosti, tj. da postupke koji uključuju rizik od teške ili nepovratne štete treba spriječiti.

Mesālih/masleha (Vidjeti par. 2.17, 5.4, 5.5; bilješke na kraju br. 45, 166, 174, 176, 178–185, 189, 236; “Ključni arapski termini”: *islāh fi-l-erd, mefāsīd/mefsede, šerijat, fikh.*)

Termin za koristi u islamskom pravu i etici je *mesālih* (jedinina *masleha*). Izvodi se iz korijena *s-l-h*, kao i riječ *sālih*, a, slično njoj, označava ono što je dobro, korisno, zdravo, svrsishodno i ispravno. Ovo je isti koncept dobrih djela koji je oličenje odgovornog hilafeta na Zemlji i koji se nagrađuje nasljeđivanjem Zemlje (vidjeti par. 2.18–2.19. *Mizana*): on je suprotan *mefāsīdu*. Dobro djelo je od suštinskog značaja za služenje Bogu i ispunjenje ljudske odgovornosti na Zemlji. U islamskoj jurisprudenciji, svi postupci vrednuju se s obzirom na njihove posljedice kao koristi (*mesālih*) i štete (*mefāsīd*). Koncept *mesāliha* i *mefāsīda* sličan je sekularnim idejama troškova i koristi, ali nije istovjetan: dobrobit Božijih stvorenja obuhvaća i naše neposredno blagostanje u sadašnjosti i naše konačno blagostanje u budućem životu, jer nije sve što ljudima daje materijalnu korist dozvoljeno. Ona, također, obuhvaća blagostanje cjelokupne tvorevine (*mesālih el-halk kāffe*). Nijedna vrsta ili generacija ne može biti isključena iz razmatranja. Muslimanski pojedinci, upravitelji, pravnici i zakonodavci dužni su težiti općem dobru svih stvorenih bića: trebaju težiti usklađivanju i ispunjavanju svih interesa. Kada nisu u mogućnosti zadovoljiti sve interese, moraju procijeniti hitnost i važnost različitih interesa koji su u pitanju i nastojati prepoznati one koji preovladavaju, izvjesnost ili vjerovatnoću koristi ili povrede, te sposobnost onih koji su pogođeni da osiguraju svoje interese bez pomoći.

Mīzān (Vidjeti naslov, par. 1.1, 1.2, 1.9, 1.21, 2.10, 2.11, 2.19, 4.22; “Daljnji koraci”; bilješke na kraju br. 48, 151, 152; “Ključni arapski termini”: *halk, ājet/ājāt, fitra, hakk/hukūk, islāh fi-l-erd, iktisād.*)

Arapska riječ *mīzān*, što znači uravnoteženost i ravnoteža, izvodi se iz korijena *v-z-n*, koji označava vaganje, ravnotežu, uravnoteženost, razmjer, usklađenost, uzajamnost, jednakost, pravičnost i pravdu. Kur'an opisuje kosmičku uravnoteženost (*el-mīzān*) u kojoj su sva međupovezana i međuzavisna bića objedinjena u usklađenosti (15:19–20, 55:7–10).

Kosmička ravnoteža ili uravnoteženost u Kur'anu se povezuje s *el-kistom*: jednakost, pravičnost i pravda (57:25, 6:152). Naše interakcije i sve ekonomske djelatnosti moraju se zasnivati na ovoj iskonskoj kosmičkoj ravnoteži (*el-mīzān*) kakvu stvara i održava Bog.

Muhtesib (Vidjeti par. 5.7, 5.32; bilješke na kraju br. 253–255; “Ključni arapski termini”: *el-emr bi-l-ma'rūf, en-nehj 'ani-l-munker, hisbe, hakk/hukūk.*)

Riječ *muhtesib*, izvedena od izraza *hisbe* (vidjeti iznad), odnosi se na službenika zaduženog za provođenje *hisbe*. *Muhtesib* je bio pravnik koji je morao biti dobro upoznat s odredbama islamskog prava što su se odnosile na njegovu odnosno njenu poziciju nadzornika pijaca, puteva, zgrada, vodotokā, *hima* i slično. Mnoge odgovornosti zaštite i očuvanja životne sredine bile su u nadležnosti *muhtesiba*, kao što je sprovođenje propisā i standardā koji se odnose na sigurnost i higijenu; uklanjanje zagađivača; otklanjanje opasnosti i smetnji; zaštita *hima* od narušavanja i prijestupa te poštivanje pravā i dobrobiti životinja. Djelujući kao ispomoć formalnim islamskim sudovima, *muhtesib* je imao široka diskreciona ovlaštenja da odmah donosi i provodi presude na osnovu šerijata, zajedno s lokalnim običajima i praksama (*'urf ve-'ādet*) koji nisu narušili njegove ciljeve i vrijednosti, da procjenjuje štetu te da izriče novčane i druge kazne kako bi osigurao javnu dobrobit.

En-Nehj 'ani-l-munker (Vidjeti par. 4.17, 5.30–5.34; “Daljnji koraci”; bilješka na kraju br. 252; “Ključni arapski termini”: *el-emr bi-l-ma'rūf, hisbe, muhtesib.*)

Bivajući izvedena iz arapskog korijena *n-h-v*, koji označava zabranu i sprečavanje, riječ *nehj* znači braniti, zabraniti, spriječiti, odvratiti i obuzdati. Riječ *munker* je izvedena iz arapskog korijena *n-k-r*, koji označava glagole ne znati, opozvati, prekoriti, ne odobriti, odreći se, okriviti, ukoriti, predbaciti, prezirati, gnušati se i odbacivati, a znači ono što se odbacuje kao zlo, pogrešno, prijekorno, neprimjereno, odvratno, odbojno, odnosno nečasno. Stoga *en-nehj 'ani-l-munker* znači zabraniti i spriječiti ono što je općepoznato kao zlo i pogrešno. Prepoznatljiva odlika islamskog učenja jeste da su svi pojedinci, i muškarci i žene, ovlašteni s odgovornošću da zapovijedaju dobro, a odvrćaju od zla u punoj mjeri u kojoj su u mogućnosti

(3:104; također vidjeti 3:110, 114; 9:71 i 22:41). Ova obaveza uspostavljanja dobra i sprečavanja nedjela je isto tako poznata u islamskom pravu i etici kao *hisbe* (vidjeti iznad).

Rabbu-l-‘ālemīn (Vidjeti par. 1.1, 1.21, 2.2, 2.5, 2.6, 2.16, 2.22, 2.23, 3.1–3.5, 3.8, 3.10, 3.14, 3.15, 4.23, 5.2, 5.6, 5.21, 5.28, 5.35; “Daljnji koraci”, “Dova”; bilješke na kraju br. 32, 73, 80, 95, 96, 165, 193, 206, 233; “Ključni arapski termini”: *Allāh, tevhīd, islām, ‘ibādet, takvā, ihsān, rahmet, šukr, halīfe fi-l-erd/hilāfe fi-l-erd, halk.*)

Kur’an počinje hvaljenjem Boga kao “Gospodara svjetova” (*Rabbu-l-‘ālemīn*) (1:1). Ovaj izraz sastoji se od dvije riječi. Riječ *Rabb*, izvedena iz arapskog korijena *r–b–b*, označava, s jedne strane, Gospodara i Vladara Kojem služimo, a, s druge strane, Održavatelja Koji svako biće stvara pa ga opskrbljuje, Koji ga njeguje, razvija i upućuje sve dok njegova sudbina ne bude ispunjena. Druga riječ je *el-‘ālemīn*, koja se izvodi od arapskog korijena *‘l–m*, što označava glagole znati, imati znanje, biti svjestan, opažati, učiti i razlučivati; stoga imenica *‘ālem* znači ono što se može potencijalno spoznati, što postoji: svijet bitka. Ova imenica u množini, *‘ālemīn*, znači svi svjetovi bitka. Definirajući riječ *el-‘ālemīn*, Et-Taberī u svom tefsiru navodi Ibn ‘Abbāsa: “Reci, neka je sva hvala Bogu, Kojem pripada cjelokupna tvorevina – sva nebesa i bića u njima, te sve Zemlje i sve u njima, ono što je poznato i ono što je nepoznato.” U nastavku se navodi da riječ *‘ālem* (svijet) označava svojevrsni ummet, odnosno zajednicu: postoji svijet ljudi i svijet džina, a svaki drugi tip ili vrsta stvorenih bića jeste svijet; nadalje, svako doba i svaki naraštaj ljudi, džina i svake druge vrste stvorenih bića jeste svijet. Stoga termin *el-‘ālemīn* obuhvaća sva stvorena bića. Važna dimenzija ove riječi *‘ālemīn* (svjetovi) jeste to što proširuje obzorja naše svjesnosti da bismo razmotrili bezbroj dimenzija stvarnosti koje su nam nepoznate. U mnogim slučajevima, izraz *Rabbu-l-‘ālemīn* prevodili smo kao “Gospodar svih bića” da bismo se usredsredili na moralne i etičke implikacije. Bog je Gospodar svake vrste, svakog naraštaja i svakog pojedinog stvorenog bića. Ako prepoznamo da je Bog jedan i jedini Gospodar svih stvorenih bića, onda znamo da odanost Njemu zahtijeva krajnju dobrotu prema cjelokupnoj Njegovoj tvorevini – jer sva stvorena bića imaju njima svojstveno dostojanstvo i vrijednost na osnovu toga što ih je Bog stvorio.

Rahmet (Vidjeti par. 1.1, 2.6, 2.8, 2.12, 2.16, 2.23, 3.5, 3.14, 3.15, 3.17, 3.19, 3.20, 3.24, 4.11, 5.2; “Daljnji koraci”; bilješke na kraju br. 37–39, 47, 69, 78, 79, 103, 189; “Ključni arapski termini”: *ihsān, takvā, šukr, halk, ājet/ājāt, Rabbu-l-‘ālemīn, ‘ibādet.*)

Arapska riječ *rahmet* izvodi se iz korijena *r–h–m*, koji označava milost, samilost i maternicu. Ona znači samilost i milost, obuhvaćajući Božansku dobrohotnost, milost i samilost kao i samilost i milost ljudi te drugih stvorenih bića. Gospodar i Održavatelj svih bića jeste Svemilosni, Svesamilosni. Opseg Njegove neodoljive milosti, dobrohotnosti i samilosti veći je nego što ikada možemo pojmiti (7:156). Bog je univerzum ispunio slavom, ljepotom i dao je živim bićima različita čula pomoću kojih oni, a i mi, možemo opažati tu slavu i ljepotu. Najbolji način da Mu zahvalimo jeste tako što ćemo Mu služiti. Kako ćemo služiti Svemilosnom, Svesamilosnom? Vjerovjesnik Muhammed, a.s., rekao je: “Samilosni pokazuju samilost od Svesamilosnog. Pokažite samilost prema onima na Zemlji, pa će Onaj Koji je na Nebu pokazati samilost prema vama.” Vidjeti: Umar Abd-Allah, “Mercy”.

Ribā (Vidjeti par. 4.6, 4.20, 4.21; bilješka na kraju br. 146; “Ključni arapski termini”: *fesād fi-l-erd/ifsād fi-l-erd, isrāf, tezkije, zekāt.*)

Riječ *ribā*, izvedena iz arapskog korijena *r–b–v*, što znači povećati, porasti ili premašiti, odnosi se na zelenaštvo i kamatu. Islam zabranjuje *ribā*, tj. zelenaštvo, odnosno nepravednu, izrabljivačku dobit ostvarenu u trgovini ili poslovanju, uključujući uzimanje kamata. *Ribā* se odnosi i na stvaranje novca iz ničega u obliku duga i naplaćivanje kamata na njega te na ekonomsku nepravdu općenito. Kur’an osuđuje one koji iskorištavaju druge putem *ribāa* i upozorava ih na ovosvjetsku i onosvjetsku kaznu (2:275–281). *Ribā* očituje odnos moći u kojem bogati izrabljuju potrebite; u kojem je zajmoprimac primoran raditi više da bi otplatio kapital stvoren iz ničega, koji raste zahvaljujući složenim kamatama; u kojem moćni manipuliraju bespomoćnim. Bogati koriste novac koji ne postoji kako bi omogućili svoj neumjereni način života, što na kraju razgrađuje ekosisteme širom svijeta. Savremeni ekonomski poredak, zasnovan na stalnom ekonomskom rastu koji potiče *ribā*, po prirodi je nezasito potrošački, neodrživ i suprotan načelima islama.

Šerijat (Vidjeti par. 5.2–5.7, 5.12, 5.27–5.29, 5.32; bilješke na kraju br. 165–175, 186, 189, 191, 192; “Ključni arapski termini”: *fikh*, *hakk/hukūk*, *mesālih/masleha*, *mefāsīd/mefsede*.)

U svojoj etimologiji, termin šerijat (*šerīʿa*), izveden iz korijena š–r–ʿ, znači široki put ili utabana staza koja upućuje ka vodi – izvoru života, kao i pritoka koja vodi do glavnog izvora vode – rijeke ili mora. Važnost i vrijednost svih životnih oblika podrazumijeva se u objema simboličkim konotacijama ovog termina. Šerijat se, također, odnosi na smrt i ahiret, jer su ljudska bića putnici koji putuju između dva svijeta, sa šerijatom kao zemljovidom na koji gledaju da bi pronašli najsigurniji put do duhovne sreće na ahiretu. Njegov cilj je zacrtati kako izvršiti volju Milostivog, Samilosnog Gospodara svih bića; živjeti – pojedinačno i zajednički – na najmoralniji i najetičniji način. Zaista su nauka o etici i nauka o pravu u suštini jedno te isto.

Šerijat se često prevodi kao “islamsko pravo”; no, ljudima iz sekularnih društava ideja religijskog prava mogla bi biti zbunjujuća. Mnogi pravo smatraju suhoparnim i pomalo odbojnim, čak i ako je prepoznato kao neophodno za funkcioniranje civiliziranog društva i odbranu pojedinačnih sloboda. Na njega se gleda gotovo kao na nužno zlo. Uostalom, zašto neko traži advokata? Možda da pokrene tužbu ili da se odbrani od nje; da sazna kako platiti najmanji iznos poreza; ili da osigura najpovoljnije uvjete u poslovnom ugovoru ili razvodu. Kako je to daleko od duhovnih i etičkih vrijednosti vjere! Međutim, u islamskoj civilizaciji šerijat se doživljava potpuno drugačije. Najčešći razlog zbog kojeg se traži muftija ili stručnjak za islamsko pravo jeste da se priupita koji je najetičniji, najmoralniji način postupanja u datoj situaciji, djelo koje je najdraže Gospodaru svih bića a koje najizvjesnije vodi ka vječnoj duhovnoj sreći.

Kur'an i sunnet – normativna praksa vjerovjesnika Muhammeda, a.s., čine osnovu šerijata, koji u svom djelokrugu obuhvaća svaki ljudski postupak, uključujući religijske obrede i čisto etička pitanja, kao i različite oblasti prava, poput ustavnog i međunarodnog, porodičnog, kaznenog, ugovornog, imovinskog i ekološkog prava. Svaki postupak se ispituje da bi se utvrdilo koliko dobra i štete može prouzrokovati, ne samo u materijalnoj sferi sadašnjeg svijeta, već i u duhovnoj sferi budućeg svijeta. Djela

se vrednuju prema petostepenoj ljestvici: djelo može biti obavezno, preporučeno, dozvoljeno, nepoželjno ili zabranjeno. Stoga šerijat ne samo da zabranjuje i nalaže, već i propisuje, ocrtavajući etički pravac onoga što “treba” biti: pored osnovnih zakonskih naredbi koje spadaju u nadležnost sudova, on utvrđuje idealne standarde ponašanja koji se mogu sprovesti samo pomoću pojedinačne i društvene savjesti. Čak i ako sudovi propadnu, ili tamo gdje islamski sudovi ne postoje, šerijat postavlja norme kojima vjernici uvijek trebaju težiti. Krajnji cilj šerijata jeste promicanje dobrobiti Božijih stvorenja (*mesālih el-halk* odnosno *mesālih el-‘ibād*). Za razliku od fikha (vidjeti iznad), koji se odnosi na nauku o pravu i etici – ljudsko nastojanje da se razumije šerijat i objektivni korpus ljudski izrađenog “islamskog prava” u smislu pravnih propisa koje su donijeli muslimanski učenjaci što su ishod tog nastojanja – šerijat se odnosi na Božanski propisan Put, nedirnut manjkavostima pogrešivih ljudskih bića. Otuda pravnik iz 14. stoljeća Ibn Kajjim el-Dževzije kaže:

Temelj i osnova šerijata jesu mudrost i dobrobit Božijih sluga (ljudi i drugih stvorenih bića) na ovom i na budućem svijetu. On je potpuna pravda, potpuna milost, potpuna korist i potpuna mudrost. Otuda svaki slučaj koji zastranjuje od pravde prema ugnjetavanju, od milosti prema njenoj suprotnosti, od koristi prema šteti, ili od mudrosti prema lahkomislenosti, ne pripada šerijatu, iako se u njega može uvesti putem tumačenja. Zato što je šerijat Božija pravda među Njegovim slugama, Njegova milost među Njegovim stvorenjima, Njegova sjena na Njegovoj Zemlji. (*I‘lām el-muvakka‘in ‘an Rabbi-l-‘ālemīn: fasl fī tagjīr el-fetvā ve-ihtilāfihā*)

Šukr (Vidjeti par. 2.4, 3.5, 3.6, 3.7, 5.8; “Dova”; bilješke na kraju br. 80–83, 196, 259; “Ključni arapski termini”: *Rabbu-l-‘ālemīn, ihsān, halk, islāh fi-l-erd.*)

Riječ *šukr*, izvedena iz korijena š–k–r, koji označava uvažavanje, zahvalnost i šućur, znači pokazati zahvalnost, šućurati, priznati, prepoznati i pokazati blagodat od Boga, Gospodara svih bića. Njena suprotnost je *kufṛ* – doslovno, nezahvalnost: sakriti, pokriti, zaboraviti, zanemariti ili poreći blagodat. Stoga je u islamu *kufṛ* riječ za nevjerovanje i odbojnost spram vjerovanja. Naš odgovor na dobrohotnost Svemilosnog jeste pokazati

zahvalnost i uvažavanje, zahvaliti se na Njegovim blagodatima (36:33–35). Kur'an nas razbuđuje da se radujemo ljepoti u univerzumu, da nje gujemo svoja osjećanja kao i naša tijela, kako je prikazano u ajetima koji opisuju ljepotu, ukras i raskoš stvorenog, te nas budi da se naslađujemo i uživamo u njemu. Poput hvaljenja Boga, *šukr* se osjeća u srcu i izražava usnama, ali ga isto tako treba izražavati udovima, čineći dobra djela (*el-a'māl es-sāliha, es-sālihāt*) i djela najvišeg dobra (*ihsān*) prema Božijim stvorenjima. Zahvalnost na Božijim blagodatima pokazuje se njihovim održavanjem i povećavanjem, te njihovim valjanim korištenjem sukladno ciljevima za koje su stvorene.

Šūrā (Vidjeti par. 4.25, 5.27; bilješke na kraju br. 158–163; “Ključni arapski termini”: *hakk/hukūk, mesālih/masleha, mefāsīd/mefsede.*)

Riječ *šūrā*, izvedena iz arapskog korijena *š-v-r*, koji označava signaliziranje, označavanje, ukazivanje, pokazivanje i pozivanje, znači međusobno dogovaranje i savjetovanje. Temeljno pravo ljudi jeste dogovaranje u svim pitanjima koja utječu na njihovo blagostanje. Svakom pojedincu, muškarcu i ženi, kao halifi na Zemlji, bit će samostalno presuđeno na Sudnjem danu za ono što je učinio/la u toku svog života. Ova ogromna odgovornost zahtijeva slobodu da se djelotvorno učestvuje u procesima planiranja i donošenja odluka. U Kur'anu se obećava da će oni *koji sva zajednička pitanja u međusobnom dogovaranju rješavaju* (42:38) dobiti bolju, trajniju nagradu od Boga. Ljudi svih društvenih i etničkih skupina moraju se savjetovati bez diskriminacije; najslabiji se smatraju najjačima sve dok se njihova prava u potpunosti ne osiguraju, a najjači najslabijima sve dok se u potpunosti ne budu pridržavali zakona. Vladajući organi isto tako imaju obavezu djelovati u dogovoru (*šūrā*) s ljudima koji su pogođeni njihovim planovima. Na lokalnoj ravni, to se najbolje može ostvariti kroz sudioničko planiranje i zajedničko upravljanje u kojem učestvuju ključni akteri ili njihovi predstavnici.

Takvā (Vidjeti par. 1.1, 2.12, 2.21, 2.22, 3.1, 3.3, 3.4, 3.8, 3.9, 3.13–3.15, 3.20, 3.21, 3.23, 3.24, 4.10, 4.11, 4.21, 5.8; bilješke na kraju br. 69, 73, 103, 118; “Ključni arapski termini”: *Allāh, Rabbu-l-ālemīn, halk, hurmet, ihsān, rahmet, tevhīd.*)

Arapska riječ *takvā*, izvedena iz korijena *t-k-j*, znači pobožnost i strahopoštovanje, biti svjestan Boga i štovati Ga – te se čuvati da Ga ne rasrdimo postupajući prema Njegovim stvorenjima. Halifa Omer ibnu-l-Hattāb uporedio je *takvā* s prolaskom kroz lotosov (*sīdr*) gustiš dok se nosi tanka odjeća; svako ko je upoznat s njegovim ostrim, kukastim bodljama i koliko su bolne shvatit će krajnju brigu i oprez koji su potrebni da bi se prošlo kroz njega. Filolog Randa Hamwi Duwaji skovao je riječ *bewareness* (“čuvanost”) za prevođenje izraza *takvā*. Pridjev *tekijj* često se prevodi kao “bogobožan” i “bogosvjestan”; na internetskoj stranici Islam4u lijepo je preveden kao *Godwary* (“bogooprezan”). U *Mizanu* općenito smo imenicu *takvā* prevodili kao “pobožnost”, “pobožna briga”, odnosno “pobožno strahopoštovanje”, ovisno o kontekstu, glagol *ittekī* kao “štovati” ili “brinuti”, a pridjev *tekijj* kao “pobožan”, “brižan”, odnosno “pažljiv”. Budući da je Bog Gospodar svega, moramo Ga štovati ophodeći se prema svemu. Stav *takvāa* jesu duboka svjesnost i štovanje Gospodara svih bića, zajedno s najvećom brigom i pažnjom u našem ophođenju prema Njegovoj tvorevini. Ovo stanovište je suština plemenitosti. ...*Uistinu, najpribraniji među vama kod Boga jest onaj koji se najviše čuva!*... (49:13).

Teshīr (Vidjeti par. 2.14, 2.15; bilješke na kraju br. 52–55; “Ključni arapski termini”: *halk*, *šukr*.)

Arapska riječ *teshīr*, izvedena iz korijena *s-h-r*, označava služnost. Kur'an opisuje univerzum i sve u njemu: mora, planine, biljke i životinje, čak i dan, noć, Sunce, Mjesec i zvijezde kao nešto što je stavljeno u službu (*musahhar*) čovječanstvu. Biti *musahhar* znači da su oni od koristi čovječanstvu; to ne znači da su podvrgnuti gospodarenju ili prevlasti ljudskih bića, niti to isključuje njihovo služenje drugim vrstama kao i čovječanstvu; štaviše, očigledno je da dan, noć, Sunce, Mjesec i zvijezde služe općenito živim bićima na Zemlji. Bog nigdje nije ukazao na to da su druga stvorenja stvorena samo – ili čak prvenstveno – da služe ljudskim bićima. Bilo bi besmisleno zamisliti da je to sve stvoreno samo radi našeg uživanja. Kao što je navedeno u par. 2.14, dobro je poznato da je tim stvorenjima Bog namijenio uzvišenu svrhu mimo i višu od služenja čovječanstvu, a u Kur'anu se kaže da je stvaranje nebesa i Zemlje veće od stvaranja čovječanstva

(40:57). Za sveobuhvatnija razmatranja pojma *teshīr* vidjeti: Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an*, Cambridge University Press, 2012, str. 92–115, i Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 78, 128. Također vidjeti: *Ri'āje el-bī'e*, str. 34–35. Isto tako, s obzirom na kur'ansku frazu: *On je Onaj Koji je za vas sve što je na Zemlji stvorio...* (2:29), Izzi Dien naznačava da se "riječ 'vas' ovdje odnosi na sva ona stvorenja koja naseljavaju Zemlju bez ograničenja u pogledu vremena ili mjesta. Ovaj zaključak ne proteže značenje dalje od njegove prvobitne nakane, kako bi neki mogli ustvrditi, pošto muslimanski učenjaci prihvaćaju načelo općenitosti u tumačenju teksta, pod uvjetom da nema razloga koji se suprotstavlja ovom načelu" (ibid., str. 87–88).

Tevhīd (Vidjeti par. 2.2, 2.5, 3.1, 3.2; bilješke na kraju br. 34, 35, 71, 72; "Ključni arapski termini": *Allāh, Rabbu-l-'ālemīn, takvā, ihsān, halk, 'ibādet, islām.*)

Riječ *tevhīd* – potvrđivanje Božije jednoće, izvedena je od arapskog korijena *v–h–d*, koji označava jednoću, jedinstvo, jedinstvenost, jedinstvo, neuparenost i neuporedivost. *Tevhīd* je temelj islamskog etosa. Muslimani smatraju da je jednoća Božija osnova naše vjere, njezine metafizike, etike, prava i duhovnosti. Bog – neka je slavljen i uzvišen – nije nijedno od Svojih stvorenja obezvrijedio: sama činjenica da je stvorio neko biće daje njemu svojstveno dostojanstvo i vrijednost. Najbitnija etička implikacija Božije jednoće jeste služenje jednom Bogu – Gospodaru svih bića – čineći najveće dobro koje možemo *svim* Njegovim stvorenjima. Ako prepoznamo da je Bog jedan i jedini Gospodar svakog stvorenog bića, onda moramo znati da odanost Njemu zahtijeva krajnju dobrotu prema cjelokupnoj Njegovoj tvorevini – i da se prema svakom pojedinom stvorenju moramo odnositi uz *takvā*, odnosno pobožnost prema njegovom Stvoritelju. Sva stvorena bića imaju njima svojstveno dostojanstvo i vrijednost na osnovu toga što ih je Bog stvorio. Isključivanje bilo kojeg stvorenog bića iz moralnog razmatranja krši načelo *tevhīda*. Zapravo, učiniti naš krajnji cilj manjim od dobra za sva bića jeste neetično i nemoralno: to krši glavni etički zahtjev *tevhīda*.

Tezkije (Vidjeti par. 4.20, 4.21; bilješke na kraju br. 147, 148; "Ključni arapski termini": *zekāt, islāh fi-l-erd, halk, iktisād, ribā.*)

Riječ *tezkije*, izvedena, poput riječi *zekāt* (vidjeti ispod), od korijena *z-k-v*, koji označava moralnu čistotu, pročišćenje, opravdanost, nedužnost i bespriječnost, znači i pročišćenje i porast, kao i napredovanje, rast i povećanje. Ovaj termin koristi se da se označi ekonomski rast putem pročišćavajućih dobrotvornih djela – koncept što je razvio pakistanski ekonomista Khurshid Ahmad, koji poziva ka viziji ekonomije oličenoj u pročišćavajućoj milostinji (*zekāt* i *tezkije*), što je u oštroj suprotnosti s ekonomskim rastom zasnovanim na izrabljivanju onih potrebitih, a predstavljeno je kroz zelenaštvo (*ribā* – vidjeti iznad). Baš kao što se bogatstvo pročišćava dijeljenjem njegovog viška s onima koji su u potrebi, društva se pročišćavaju kruženjem bogatstva od bogatih do potrebitih (Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 132–133). Rast kroz pročišćavajuću milostinju, za razliku od izrabljivanja, vodi ekološkom, ekonomskom, društvenom i duhovnom napretku (*felāh*).

Zekāt (Vidjeti par. 2.9, 3.16, 4.20, 4.21; bilješke na kraju br. 46, 97, 147, 148; “Ključni arapski termini”: *tezkije*, *hakk/hukūk*, *halk*, ‘*ibādet*, *iktisād*, *ribā*.)

Arapska riječ *zekāt*, izvedena od korijena *z-k-v*, koji označava moralnu čistotu, pročišćenje, opravdanost, nedužnost i bespriječnost, pored značenja napredovanja, rasta i povećanja, ima kako opće tako i posebno značenje, a oba konotiraju ovu osnovnu dvostruku implikaciju – posebno značenje je obavezna milostinja, odnosno dobrotvorni porez koji su muslimani što posjeduju više ušteđevine od određenog minimuma dužni dati jednom svake godine. To su 2,5% njihovog viška novčane ušteđevine te različite razmjere njihovih usjeva i stoke za siromašne i potrebite, kako bi pročistili ostatak koji se zadržava. Bogatstvo se pročišćava dijeljenjem njegovog viška s onima koji su u potrebi. U općem smislu, zekat podrazumijeva djela milosrđa putem kojih ljudi, a zapravo i druga stvorenja, imaju udio u dobrobiti i rastu šire životne zajednice. Posredstvom zekata učestvujemo u društvenoj solidarnosti i on pročišćava dušu ciljajući na ljudsku pohlepu (Izzi Dien, *Environmental Dimensions of Islam*, str. 48) te nas učeći da novac i bogatstvo nisu ciljevi života (*ibid.*, str. 17). Također vidjeti: *Ri’āje el-bī’e*, str. 241–245.

CITIRANA DJELA

Engleski prijevodi Kur'ana

Al-Quran: Rendered into English, prev. Syed Abdul Latif, Hajderabad: The Academy of Islamic Studies, 1969.

The Clear Quran, prev. Mustafa Khattab, USA: Books of Signs Foundation, 2015.

The Holy Qur'an: Text, Translation and Commentary, prev. Abdullah Yusuf Ali, Lahore: Shaikh Muhammad Ashraf, 1934.

The Koran Interpreted: A Translation, prev. Arthur John Arberry, London: George Allen and Unwin, 1955.

The Majestic Quran: an English Rendition of Its Meanings, ur. Abdal Hakim Murad i drugi, rev. izd., USA: Starlatch Press, 2002.

The Meaning of the Glorious Koran, prev. Muhammad Marmaduke Pickthall, New York: Alfred A. Knopf, 1930.

The Message of the Qur'an, prev. Muhammad Asad, Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980.

The Qur'an, prev. Muhammad Abdel-Haleem, Oxford: Oxford World Classics, 2004.

The Study Qur'an: A New Translation and Commentary, ur. Seyyed Hossein Nasr i drugi, HarperOne: New York i San Francisco, 2015.

The Qur'an: A New Translation, prev. Tarif Khalidi, London: Penguin Classics, 2008.

Ostala djela

Abdal Hamid Fitzwilliam-Hall, *An Introductory Survey of the Arabic Books of Filāha and Farming Almanacs*, 2010, <http://www.filaha.org/introduction.html>. (20.02.2022.)

‘Abdullāh M. eš-Šenkī, *Ahmā' el-Medīne el-munevvere: Himā eš-šedžer, Himā en-nekī', Himā er-rebeze*, Medina: El-Mahmūdijje, 2013, str. 21–99.

Abu'l Hassan Al-Mawardi, *Al-Ahkam As-Sultaniyyah: The Laws of Islamic Governance*, prev. Assadullah Yate, London: Ta-Ha, 1996.

- Ahmed ibn Hanbel, *Musned*, <https://sunnah.com/ahmad>
- Aishah Abdallah, "A Process to Establish Traditional Himas as Community Conserved Areas: Essential Skills Required", u: *Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans*, prir. M. K. Suleiman i drugi, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementationstrategy-for-the-hu...>, preuzeto 12.08.2022.
- ‘Alī Džum‘a, *El-Bī‘e ve-l-hifāz ‘alejhā min menzūr islāmī*, Kairo: El-Vābil es-sajjib, 2009.
- Alphonse de Lamartine, *Travels in the East: Including A Journey in The Holy Land*, sv. 2, Edinburgh: William and Robert Chambers, 1850, str. 160.
- Bill Mollison, *Permaculture: A Designer's Manual*, Tyalgum, Australija: Tagari Publications, 1988.
- Buhārī, *Sahīhu-l-Buhārī*, <https://sunnah.com/bukhari>
- Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, Gland, Švicarska: IUCN, UNEP i WWF, 1991.
- Christopher D. Stone, *Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects*, New York: Avon Books, 1975.
- Clive Ponting, *A New Green History of the World: The Environment and Collapse of Great Civilisations*, London: Vintage Books, 2007.
- David Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect*, Washington, DC: Island Press, 2004.
- Ebū Dāvūd, *Sunen*, <https://sunnah.com/abudawud>
- Edward William Lane, *An Account of the Manners and of the Customs of the Modern Egyptians*, ur. Jason Thompson, Kairo: American University in Cairo Press, 2003.
- Erwin I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam*, Cambridge: Cambridge University Press, 1958, str. 51–61.
- Fazlun Khalid, *Signs on the Earth: Islam, Modernity and the Climate Crisis*, Leicester, UK: Kube, 2019.
- Graham Child i John Grainger, *A System Plan for Protected Areas for Wildlife Conservation and Sustainable Rural Development in Saudi Arabia*, Gland, Švicarska: Nacionalna komisija za očuvanje i razvoj divljine i IUCN, 1990.
- Hala Kilani, "Al-Hima: A Way of Being", London: Univerzitetski koledž u Londonu, master teza, 2009.
- Hala Kilani, Assad Serhal i Othman Llewellyn, *Al-Hima: A Way of Life*, Aman, Jordan: Regionalna kancelarija IUCN za Zapadnu Aziju i Bejrut, Liban: SPNL, 2007.
- Ian L. McHarg, *Design with Nature*, New York: John Wiley & Sons, 1967.
- Ibn Kesīr, *El-Bidāje ve-n-nihāje: hilāfe ‘Usmān*, ur. ‘Abdulhamīd Hindāvī, Sidon; Bejrut: El-Mektebe el-‘asrijje, 2001.
- Ibn Mādže, *Sunen*, <https://sunnah.com/ibnmajah>
- Ibn Tejmijje, *Kutub ve-resā’il ve-fetāvā*, ur. ‘Abdurrahmān en-Nedždī, 2. izd., Rijad: Mektebe Ibn Tejmijje, bez god. izd.

- _____, *Es-Sijāse eš-šer'ijje: el-bāb es-sānī: el-emvāl, el-fasl el-hāmis: ez-zulm el-vāki' mine-l-vilāt ve-r-re'ijje*, bez izd. i bez god. izd.
- Ibrahim Özdemir, "Muhammad", u: *Encyclopedia of Religion and Nature*, ur. Bron Taylor i Jeffrey Kaplan, New York: Continuum, 2003, str. 1124–1125.
- _____, "Towards an Understanding of Environmental Ethics from a Qur'anic Perspective", u: *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
- Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. Richard C. Foltz, Frederick M. Denny i Azizan Baharuddin, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003.
- Islam and the Environment*, prir. R. Agwan, New Delhi, India: Institute of Objective Studies, 1997.
- Izzuddin ibn 'Abdusselām, *Kavā'id el-ahkām fī mesālih el-enām*.
- J. C. Wilkinson, "Islamic Water Law with special Reference to Oasis Settlement", *Journal of Arid Environments* (London) 1 (1978): 95.
- Jack Turner, *The Abstract Wild*, Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1996.
- Ja'far Husayn, *Seerah Ameer al-Mo'mineen*, Ansariyan Publications, 2006.
- Jasser Auda, *Maqasid Al-Shariah as Philosophy of Islamic Law: A Systems Approach*, Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008.
- _____, *Maqasid Al-Shariah: A Beginner's Guide*, Washington, DC: International Institute of Islamic Thought, 2008.
- Joel Kurtzman, *The Death of Money: How the Electronic Economy Has Destabilised the World's Markets and Created Financial Chaos*, Toronto: Little Brown & Co., 1993.
- John Grainger i Othman Llewellyn, "Sustainable Use: Lessons from a Cultural Tradition in Saudi Arabia", *Parks: The International Journal for Protected Area Managers* (Gland, Švicarska) 4, br. 3 (1994).
- Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, Athens, GA: University of Georgia Press, 2000.
- Lutfullah Gari, "A History of the Hima Conservation System", *Environment and History* 12(3) (2006), str. 213–228 [DOI:10.3197/096734006776680236].
- Mālik, *El-Muvatta'*, <https://sunnah.com/malik>
- Mawil Izzī Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge: The Lutterworth Press, 2000.
- Medželle El-Ahkām el-'adlije* (osmanski korpus pravnih presuda, sastavljen na osnovu glavnih hanefijskih pravnih djela i usvojen 1293. po H./1876), [http://legal.pipa.ps/files/server/ENG%20Ottoman%20Majalle%20\(Civil%20Law\).pdf](http://legal.pipa.ps/files/server/ENG%20Ottoman%20Majalle%20(Civil%20Law).pdf) (20.02.2022.)
- Mehmet Asutay, "Islamic Moral Economy as the Foundation of Islamic Finance", u: Valentino Cattelan, *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013, str. 55–68.
- Mohammed A. Eben Saleh, "Land Management Systems in the Highlands of the Southwestern Saudi Arabia: Indigenous vs. State Experiences", Rijad, Saudijska Arabija: Univerzitet kralja Sauda, 1997.

- Mohammed Rustom, *The Triumph of Mercy: Philosophy and Scripture in Mullā Ṣadrā*, Albany: State University of New York Press, 2015.
- Muhammad Asad, *The Road to Mecca*, Gibraltar: Dar al-Andalus, 1980.
- Muslim, *Sahīh*, <https://sunnah.com/muslim>
- En-Nesā'ī, *Sunen*, <https://sunnah.com/nasai>
- Nomanul Haq, "Islam and Ecology: Toward Retrieval and Reconstruction", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, 2003.
- Nuri Friedlander, "Sharpen Your Blade and Put Your Animal at Ease': Islamic Ethics and Rituals of Killing Non-Human Animals", doktorska disertacija, Harvard University, Graduate School of Arts and Sciences, 2020, <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37365851> (20.02.2022.)
- OECD Environmental Outlook to 2050: *The Consequences of Inaction – Key Facts and Figures*, <https://www.oecd.org/env/indicators-modellingoutlooks/oecdenvironmentaloutlookto2050theconsequencesofinaction-keyfactsandfigures.htm>. (12.08.2021.)
- Othman Llewellyn, "Islamic Jurisprudence and Environmental Planning", *Journal of Research in Islamic Economics* (Džida) 1, br. 2 (1984).
- , "Shari'ah-Values Pertaining to Landscape Planning and Design", u: *Islamic Architecture and Urbanism*, Demmam, Saudijska Arabija: Univerzitet kralj Fejsal, 1983.
- , "The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, 2003.
- Patrick Bensen, "The Meaning of Ihsan: Excellence in All Things", <https://beyond-halal.org/meaning-of-ihsan/>
- Reza Shah-Kazemi, "Seeing God Everywhere: Qur'anic Perspectives on the Sanctity of Virgin Nature", Cambridge Central Mosque, 2019.
- Ri'āje el-bī'e fi šerī'a el-islām*, Kairo: Dār eš-šurūk, 2006.
- Richard Leakey i Roger Lewin, *The Sixth Extinction: Biodiversity and its Survival*, London: Widenfeld and Nicolson, 1996.
- Safei El-Deen Hamed, "Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamisation of Environmental Institutions", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, 2003.
- , "Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid Middle East", *Arid Lands Newsletter*, br. 36, jesen/zima 1994, <https://cals.arizona.edu/OALS/ALN/aln36/Hamed.html>, preuzeto 12.08.2021.
- Said Nursi, *The Supreme Sign*, prev. Hamid Algar, Berkeley, California, 1979.
- Samarrai, "Environmental Protection and Islam", *Journal of the Faculty of Arts and Humanities*, Univerzitet kralj Abdulaziz (Džida) 5 (1985).
- Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an* (Cambridge Studies in Islamic Civilization), Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Seyyed Hossein Nasr, "Islam, the Contemporary Islamic World, and the Environmental Crisis", u: *Islam and Ecology*, prir. Foltz, Denny i Baharuddin, 2003, str. 85–105.

- _____, *Man and Nature: The Spiritual Crisis of Modern Man*, London: Unwin, 1990.
- _____, *The Need for a Sacred Science*, Albany: State University of New York Press, 1993.
- Sayed Ali Reza, *Imam Ali Bin Abi-Taalib's Sermons, Letters & Sayings as Compiled by Sayyid Shareef Ar-Razi in Nahjol-Balaagha, Peak of Eloquence* (PDF), prev. World Organization for Islamic Services, 1987.
- Subhi Mahmassani, *Falsafat al-Tashrī' fī al-Islām: The Philosophy of Jurisprudence in Islam*, prev. Farhat J. Ziadeh, Leiden: E. J. Brill, 1961.
- The Global Biodiversity Strategy*, b. m., WRI, IUCN, UNEP, 1992, str. 97–100.
- Et-Tirmizī, *Džāmi'*, <https://sunnah.com/tirmidhi>
- Towards an Implementation Strategy for the Human Integrated Management Approach Governance System: Theories, Concepts, Methodologies, Case Studies and Action Plans*, prir. M. K. Suleiman i drugi, <https://manualzz.com/doc/18375749/proceedings-towards-an-implementationstrategy-for-the-hu...>, preuzeto 12.08.2022.
- Umar Faruq Abd-Allah, "Mercy: The Stamp of Creation", Nawawi Foundation, 2004.
- UNESCO, Tbilisijška deklaracija, 1978.
- Valentino Cattelan, *Islamic Finance in Europe: Towards a Plural Financial System*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2013, str. 55–68.
- Velijjuddīn Muhammed ibn 'Abdullāh el-Hatīb et-Tebrizī, *Miškāt el-mesābih*, bez izd. i bez god. izd.
- "World Scientists' Warning to Humanity: A Second Notice", *BioScience*, vol. 67, br. 12, 1. decembar 2017, str. 1026–1028, American Institute of Biological Sciences, 13.11.2017. HTML <https://academic.oup.com/bioscience/article/67/12/1026/4605229>, pristupljeno januara 2018.

Internetske stranice

- <http://www.bbc.co.uk/education/guides/z3bbb9q/revision/6>, preuzeto 12.08.2021.
- <https://inequality.org/facts/global-inequality/>, preuzeto 12.08.2021.
- https://library.wmo.int/index.php?lvl=notice_display&id=21778#.X7YSIS-l3s2, preuzeto 12.08.2021.
- <https://public.wmo.int/en/media/press-release/greenhouse-gas-concentrations-surge-new-record>, preuzeto 12.08.2021.
- <https://unfccc.int/news/climate-change-is-an-increasing-threat-to-africa>, preuzeto 12.08.2021.
- <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>, preuzeto 12.08.2021.
- <https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/gbo-5-en.pdf>, preuzeto 12.08.2021.
- <https://www.cbd.int/gbf/goals/>, preuzeto 12.08.2021.
- https://www.jstor.org/stable/26392968?seq=1#metadata_info_tab_contents, preuzeto 12.08.2021.

<https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people>, preuzeto 12.08.2021.

<https://www.theguardian.com/news/2018/mar/12/what-is-biodiversity-and-why-does-it-matter-to-us>, preuzeto 12.08.2021.

<https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sgspeech-the-state-of-planet.pdf>, preuzeto 12.08.2021.

<https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>, preuzeto 12.08.2021.

<https://www.wri.org/blog/2020/02/greenhouse-gas-emissions-by-country-sector>, preuzeto 12.08.2021.

PREDLOŽENO ŠTIVO U VEZI S ETIKOM ISLAMA I ISLAMSKIM UČENJIMA O OKOLIŠU

“Exploring the Islamic Environmental Ethics” od Abdal Hamida Fitzwilliam-Halla, iz: *Islam and the Environment*, prir. A. R. Agwan, New Delhi, India: Institute of Objective Studies, 1997. Malo poznat ali dobro utemeljen i jasno izložen pregled koncepta povjerenja u zastupništvo unutar islama, s kritikom neodrživog ekonomskog rasta i trenutnog modela razvoja, kao i upozorenjem na Božansku kaznu za one koji izazivaju nered na Zemlji.

“Islam and Ecology: Toward Retrieval and Reconstruction” od Syeda Nomanula Haqa, iz: *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. R. Foltz i drugi, Cambridge, MA: Harvard Divinity School Center for the Study of World Religions, 2003. Usredsređuje se na ključne kur’anske doktrinarne koncepte i naredbe iz Vjerovjesnikovog sunneta te ih rekonstruira da bi se osvijetlili savremeni problemi životne sredine.

“Islam, the Contemporary World, and the Environmental Crisis” od Seyyeda Hosseina Nasra, iz: *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. R. Foltz i drugi, Cambridge, MA: Harvard Divinity School Center for the Study of World Religions, 2003. Jedna oštromna procjena praktičnih koraka koje muslimani trebaju poduzeti da bi se suočili s ekološkom krizom, uz pregled filozofskih zapažanja o odnosu između Boga, čovječanstva i prirode.

Letter to Aishah od Othmana Llewellyna. Savjeti o dobrom životu.

Mercy: The Stamp of Creation od Umara Faruqa Abd-Allaha, Chicago, IL: Nawawi Foundation, 2004.

Metaphysical Dimensions of Muslim Environmental Consciousness od Jihada Hashima Browna, Tabah Foundation, 2013. Uvodi širok raspon metafizičkih konceptata koji podupiru islamski diskurs o Božijem očitovanju u prirodi. Engleski i arapski.

Restoring the Amanah through Earth Repair: Islam, Permaculture & Ecosystem Restoration Work od Rhamisa Kenta. Uvod u praktične radnje koje mi kao

pojedinci možemo poduzeti da bismo poboljšali svoj način života i zemlju na kojoj živimo.

- “Reverence and Utmost Good: Merciful Harvests” od Othmana Llewellyna. Predavanje održano na konferenciji: *Halal and Tayyib: Rethinking the Ethical*, Zaytuna College Center for Ethical Living and Learning, 2019. Etička učenja i pitanja koja se odnose na uzgajanje, održavanje i žetvu hrane koju jedemo.
- “Seeing God Everywhere: Qur’anic Perspectives on the Sanctity of Virgin Nature” od Reze Shah-Kazemija. Cambridge Central Mosque, 2019. Promišljanja o svetosti prirodnog okruženja, duhovnim korijenima ekološke krize, produblivanju osjećaja lične odgovornosti i praktičnoj etici.
- “The Basis for a Discipline of Islamic Environmental Law” od Othmana Llewellyna, iz: *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. R. Foltz i drugi, Cambridge, MA: Harvard Divinity School Center for the Study of World Religions, 2003. Pregled šerijata (islamske etike i prava, uključujući njegovu filozofiju i ciljeve) u vezi sa životnom sredinom, kojim se otvaraju određena pitanja i teme kako bi se podstakli muslimanski mislioci i praktičari da se bave ekološkim problemima u svim njihovim složenostima i paradoksima.
- “Toward an Understanding of Islamic Environmental Ethics from a Qur’anic Perspective” od Ibrahima Özdemira, iz: *Islam and Ecology: A Bestowed Trust*, prir. R. Foltz i drugi, Cambridge, MA: Harvard Divinity School Center for the Study of World Religions, 2003. Istražuje metafizičke osnove za ekološku etiku kakva je izražena u Kur’anu, s upućivanjima na Rūmija, El-Gazālīja, Yunusa Emrea i Saida Nursija.

Preporučeno štivo na arapskom

- El-Bī‘e ve-l-hifāz ‘alejhā min menzūr islāmī* (Okoliš i njegovo očuvanje s islamskog gledišta) od ‘Alīja Džum‘e, Kairo: El-Vābil es-sajjib, 2009. Rasprava koja se usredsređuje na metafiziku i filozofske koncepte koji podupiru islamsku teologiju i jurisprudenciju u pogledu životne sredine.
- Ri‘āje el-bī‘e fi šerī‘a el-islām* (Briga za okoliš u islamskom vjerozakonu), Kairo: Dār eš-šurūk, 2006. Sveobuhvatan pregled islamske teologije, etike, tesavvufa, fikha, usuli-fikha i *mekāsīdu-š-šerī‘ata* u odnosu na životnu sredinu.

Dodatno štivo o općoj ekološkoj etici, filozofiji i poljodjelstvu

- “Challenges in Environmental Ethics” od Holmesa Rolstona III, iz: *Environmental Philosophy: From Animal Rights to Radical Ecology*, prir. M. E. Zimmerman, J. B. Callicott, K. J. Warren, I. Klaver i J. Clark, 4. izd., Upper Saddle River, NJ: Pearson., 2005. Teorija vrijednosti u prirodi jednog od najistaknutijih savremenih ekoloških etičara, čiji su pristupi u saglasju s ibrahimovskim tradicijama.
- Revolution and American Indians: “Marxism is as Alien to My Culture as Capitalism”* od Russela Meansa. Optuživanje evrocentrične civilizacije koja je dovela do globalne ekološke krize.

“The Abstract Wild: A Rant and Wildness” i “The Defense of Nature” iz: *The Abstract Wild* od Jacka Turnera, Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1996. Rječito propitivanje načina na koji agencije za očuvanje prirode upravljaju divljim područjima do te mjere da više nisu divlja.

“The Land Ethic”, iz: *A Sand County Almanac and Sketches Here and There* od Aldo Leopolda. Klasični esej u kojem se jasno izlaže ekološka etika.

Etika islama i islamska ekološka etika

Abubakr A. Bagader, Abdullatif T. E. el-Sabbagh, Mohamed A. al-Ghayand i Mawil Y. I. Samarrai, u saradnji s Othmanom A. Llewellynom, *Environmental Protection in Islam*, 2. rev. izd., IUCN Environmental Policy and Law Paper br. 20 rev., Gland, Švicarska: IUCN, 1994. Arapski, engleski i francuski.

Ali Ahmad i Carl Bruch, “Maintaining Mizan: protecting biodiversity in Muslim communities”, Washington, D.C.: Environmental Law Institute, 2000.

Azizah al-Hibri, *The Islamic Worldview: Islamic Jurisprudence – An American Muslim Perspective*, American Bar Association, 2015.

Fazlun M. Khalid, “Islam and the Environment”, u: *Encyclopedia of Global Environmental Change*, gl. ur. T. Munn, sv. 5: Social and economic dimensions of global environmental change, Chichester, UK: John Wiley & Sons, 2002.

_____, *Signs on the Earth: Islam, Modernity, and the Climate Crisis*, Markfield, UK: Kube Publishing, 2019.

Ibrahim Özdemir, *The Ethical Dimension of Human Attitude towards Nature: A Muslim Perspective*, Istanbul: İnsan Publications, 2008.

Khaled Abou El Fadl, *Reasoning with God: Reclaiming Shari‘ah in the Modern Age*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2014.

_____, *The Search for Beauty in Islam: A Conference of the Books*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2006.

Mawil Y. Izzi Dien, *The Environmental Dimensions of Islam*, Cambridge, UK: Lutterworth, 2000.

Musa Furber, *Rights and Duties Pertaining to Kept Animals*, Tabah Foundation, 2016. Engleski i arapski.

Mustafa Abu-Sway, “Towards an Islamic Jurisprudence of the Environment”, u: *Islam: the Environment and Health*, Islamic Medical Association of South Africa: Qualbert, 1999.

Nadeem Haque, *Animals in Islam: Masri’s Book and Scholarly Reflections on His Work*, Lantern Publishing & Media, 2022.

Nawal H. Ammar, “Islam and Deep Ecology”, u: *Deep Ecology and World Religions: New Essays on Sacred Ground*, ur. D. L. Barnhill i R. S. Gottlieb, Albany, NY: State University of New York Press, 2001, str. 193–211.

Odeh Rashed al-Jayyousi, *Islam and Sustainable Development: New Worldviews*, London i New York: Routledge, 2016.

Safei-Eldin A. Hamed, “Capacity Building for Sustainable Development: The Dilemma of Islamization of Environmental Institutions”, u: *Islam and Ecology*:

- A Bestowed Trust*, prir. R. Foltz i drugi, Cambridge, MA: Harvard Divinity School Center for the Study of World Religions, 2003.
- , "Paradise on Earth: Historical Gardens of the Arid Middle East", *Arid Lands Newsletter*, br. 36, jesen/zima 1994.
- Sarra Tlili, *Animals in the Qur'an* (Cambridge Studies in Islamic Civilization), Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Seyyed Hossein Nasr, *The Need for a Sacred Science*, Albany, NY: State University of New York Press, 1993.
- Syed Nomanul Haq s T. Petersom i M. Iqbalom, *God, Life, and the Cosmos: Theistic Perspectives*, Aldershot: Ashgate, 2002.

Opća ekološka etika, filozofija i poljodjelstvo

- Albert Schweitzer, *Albert Schweitzer: An Anthology*, ur. C. Joy, New York, NY: Harper, 1947.
- Aldo Leopold, *A Sand County Almanac and Sketches Here and There*, New York, NY: Oxford University Press, 1949/1989.
- Bernard E. Rollin, *Animal Rights and Human Morality*, 3. izd., Amherst, NY: Prometheus Books, 2006.
- Bill Mollison, *Permaculture: A Designer's Manual*, Tyalgum, Australija: Tagari Publications, 1988.
- David W. Orr, *Earth in Mind: On Education, Environment and the Human Prospect*, Washington, D.C.: Island Press, 2004.
- Erazim V. Kohak, *The Green Halo: A Bird's-eye View of Ecological Ethics*, Chicago, IL: Open Court/Carus, 2000.
- Holmes Rolston III, *Conserving Natural Value*, New York, NY: Columbia University Press, 1994.
- , *Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World*, Philadelphia, PA: Temple University Press, 1988.
- , *Genes, Genesis, and God*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
- Ian L. McHarg, *Design With Nature: 25th anniversary edition*, New York: J. Wiley & Sons, 1992.
- J. Baird Callicott, *Thinking like a Planet: The Land Ethic and the Earth Ethic*, Oxford, UK: Oxford University Press, 2013.
- Jack Turner, *The Abstract Wild*, Tucson, AZ: University of Arizona Press, 1996.
- Kirkpatrick Sale, *Dwellers in the Land: The Bioregional Vision*, Athens, GA: University of Georgia Press, 2000.
- Paul W. Taylor, *Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986.
- Peter Singer, *Animal Liberation*, 4. izd., New York, NY: Harper Collins, 2009.
- Tom Regan, *The Case for Animal Rights*, Berkeley, CA: University of California Press, 1983.

U djelu *Mizan: savez za planetu Zemlju* duboko se istražuju islamska učenja o interakciji čovječanstva sa Zemljom. Njegovi autori na jedinstven način procjenjuju široku lepezu etičkih načela, pravnih propisa i kulturnih praksi naslijeđa islama s gledišta ekologije. Imajući u vidu značenja ljudske zaduženosti i odgovornosti na Zemlji, oni potvrđuju vrijednost svojstvenu svim stvorenim bićima i teške posljedice zbog njihove razgradnje, pri čemu se oslanjaju na kur'anske ajete te riječi i djela Muhammeda, a.s. U *Mizanu* se autori bave krizama koje ugrožavaju život na našoj planeti – klimatskim promjenama, gubitkom bioraznolikosti i zagađenjem biosfere – u svjetlu vrijednosti islama, vjere koju slijedi četvrtina čovječanstva, izlažući pristupe za zajedničko i pojedinačno djelovanje na globalnoj i lokalnoj ravni. Oni pozivaju muslimane – i cijelo čovječanstvo – da žive u skladu s tim vrijednostima, da bodre na dobro, da sprečavaju razaranja, da po Zemlji hode nježno i smjerno.

ISBN 978-9926-24-068-4

9 789926 240684 >

القلم
el-Kalem

EL-KALEM - izdavački centar Rijasetu Islamske
zajednice u Bosni i Hercegovini

ISBN 978-9926-8681-3-0

9 789926 868130 >

CENTAR ZA MIROVNO
OBRAZOVANJE